

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Збірник наукових праць

Випуск (1)71

ISSN 2520-6397 (print), ISSN 2520-6400 (online)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2022.1>

сайт – <https://mova.knu.ua>

Уміщено наукові розвідки викладачів, аспірантів та студентів, присвячені аналізу світоглядних горизонтів сучасного мовознавства.

Відповідальний редактор	Ірина Покровська, д-р філол. наук, проф.
Заступник відповідального редактора	Оксана Ніка, д-р філол. наук, проф.
Відповідальний секретар	Михайло Сайко, канд. філол. наук,
Редакційна колегія	Рімантас Бальсис, д-р філол. наук, проф. (Клайпедський університет, Литва); Ірина Голубовська, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Марія Іваницька, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Ірина Кононенко, д-р філол. наук, проф. (Варшавський університет, Польща); Георгій Крючков, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Олена Материнська, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Міхаель Мозер, д-р філол. наук, проф. (Віденський університет, Австрія); Наталія Павловська, д-р філол. наук, проф. (Мінський державний лінгвістичний університет, Білорусь); Дайнора Пошюте, д-р філол. наук, проф. (Вільнюський університет, Литва); Сергій Скрильник, канд. філол. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Олена Снитко, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); Сергеюс Темчинас, д-р філол. наук, проф. (Інститут литовської мови, Литва); Ганна Черненко, д-р філол. наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)
Адреса редколегії	Навчально-науковий інститут філології 6-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна ☎ (38044) 239 32 58
Рекомендовано	вченою радою Навчально-наукового інституту філології 22.02.22 (протокол № 7)
Зареєстровано	Міністерство юстиції України Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16155-4627Р від 11.12.09 Включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б» (наказ Міністерства освіти та науки України № 157 від 09.02.21)
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" 6-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна; ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; факс 239 31 28

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2022

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

LINGUISTIC AND CONCEPTUAL WORLDVIEWS

Collection of scientific papers

Issue (1)71

ISSN 2520-6397 (print), ISSN 2520-6400 (online)
DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2022.1>
site – <https://mova.knu.ua>

This collection contains scientific articles written by professors, lecturers, postgraduate and undergraduate students. These articles concern analysis of worldview perspectives of current linguistics.

Editor-in-chief	Iryna Pokrovska, Dr. habil., Prof.
Deputy Chief Editor	Oksana Nika, Dr. habil., Prof.
Executive Secretary	Mychailo Saiko, PhD
Editorial Board	Rimantas Balsys, Dr. habil., Prof. (Klaipeda University, Lithuania); Maria Ivanytska, Dr. habil., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv); Iryna Holubovska, Dr. habil., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv); Iryna Kononenko, Dr. habil., Prof. (The University of Warsaw, Poland); Heorhii Kriuchkov, Dr. habil., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv); Olena Materynska, Dr. habil., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv); Michael Moser, Dr. habil., Prof. (The University of Vienna, Austria); Natalia Pavlovskaia, Dr. habil., Prof. (Minsk State Linguistic University, Belarus); Dainora Pociute, Dr. habil., Prof. (Vilnius University, Lithuania); Serhii Skrylnyk, PhD., Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv); Olena Snytko, Dr. habil., Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv); Sergeius Temcinas, Dr. habil., Prof. (The Institute of the Lithuanian Language, Lithuania); Hanna Chernenko, Dr. habil. (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Editorial board address	Institute of Philology, 14, Taras Shevchenko blvd, Kyiv, 01601, Ukraine ☎ (38044) 239 32 58
Recommended by	Academic Board of Institute of Philology 22.02.22 (Protocol № 7)
Registered by	Ministry of Justice of Ukraine, certificate of the State registration KB № 16155-4627P, 11.12.09 Included into the List of Scientific Professional Editions of Ukraine, category «B» (Order of Ministry of Education and Science of Ukraine, protocol № 157, 09.02.21)
Editor's address	Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601, Ukraine; ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; fax 239 31 28

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials.

© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2022

ЗМІСТ

Артемова Людмила

Негативна маркованість як авторська стратегія іспанської аналітичної публікації (на матеріалі авторської колонки Х. Маріаса і Х. Серкаса)..... 7

Бондаренко Аліна

Особливості фреймової інтерпретації при перекладі художнього тексту (на матеріалі української та кримськотатарської мов)..... 16

Верба Галина, Орличенко Олена

Успадкована та запозичена лексика: відмінність поняття етимології слів і запозичення (на матеріалі іспанської та української мов)..... 25

Гафарова Ранетта

Аналіз вірша-гімну кримських татар «Ант еткенмен» («Я поклявся») Номана Челебіджіхана в історичній перспективі .. 38

Малаш Олександра

Вода в болгарському мовосвіті (на матеріалі народних пісень українських болгар)..... 53

Михайленко Олена, Сидоренко Олена

Міра перекладацьких трансформацій у відтворенні наукового тексту 66

Мовчан Діана

Синтагматичні критерії антонімічності 80

Ніка Оксана

«Отчизна», «ойчизна» в українських писемних джерелах ранньомодерної доби 90

Томчаковська Юлія

Структура гіперконцепту OCCULTISM (на матеріалі англомовних словників)..... 104

Славова Людмила, Возна Марина

Етнокультурна специфіка історичної термінології: зіставний та перекладознавчий аспекти (на матеріалі історичних термінів античності та давньоруського періоду)..... 115

Фурманова Поліна

Особливості агентивного неживого підмета в японській, англійській та українській мовах 132

CONTENT

Artemova Liudmyla

Negative markedness as Spanish analytic article author strategy
(based on authors' columns of J. Marías and J. Cercas)..... 7

Bondarenko Alina

The features of frame interpretation in translation
(on the material of Ukrainian and Crimean tatar languages)..... 16

Verba Halyna, Orlytchenko Olena

Inherited and adopted vocabulary: difference of the
concept words etymology and adopted words
(based on Spanish and Ukrainian languages)..... 25

Gafarova Ranetta

Analysis of the poem-hymn of the Crimean Tatars «Ant etkenman»
(«I swear») Noman Chelebidzhikhan in historical perspective..... 38

Malash Oleksandra

Water in the Bulgarian world picture (a case study of the
folk songs of the Bulgarians in Ukraine) 53

Mykhailenko Olena, Sydorenko Olena

Measure of translation transformations in rendering
a science text 66

Movchan Diana

Syntagmatic criteria of antonymy 80

Nika Oksana

«Otchyzna» («fatherland»), «oichyzna» («homeland»)
in Ukrainian written sources of early modern era 90

Tomchakovska Yuliia

The structure of the hyperconcept *OCCULTISM*
(based on the English dictionaries)..... 104

Slavova Liudmyla, Vozna Maryna

Ethnic and cultural nature of historical terminology:
the comparative and translation aspects (based on
historical terms of antiquity and Old Rus period) 115

Furmanova Polina

Features of inanimate subject in Japanese,
English and Ukrainian 132

Людмила АРТЕМОВА, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORSID ID: 0000-0002-5119-2466

НЕГАТИВНА МАРКОВАНІСТЬ ЯК АВТОРСЬКА СТРАТЕГІЯ ІСПАНСЬКОЇ АНАЛІТИЧНОЇ ПУБЛІКАЦІЇ (на матеріалі авторської колонки Х. Маріаса і Х. Серкаса)

У статті йдеться про провідний жанр іспаномовної аналітичної публікації, а саме авторську колонку, відомих сучасних іспанських письменників Х. Маріаса і Х. Серкаса, для якої однією зі значущих прагматичних особливостей виступає негативна маркованість журналістського твору, яка втілює авторську стратегію і визначає потенціал впливу публікації.

Ключові слова: аналітична публікація, авторська колонка, оцінність, авторська стратегія, негативна оцінка.

Насамперед, зазначимо, що характер сучасної іспанської публіцистики останніх десятиріч є відкрито суб'єктивно-оцінним та емоційно-особистісним, тобто ми наголошуємо на тому, що публікація такого жанру втілює ставлення автора-журналіста до зображуваного ним фрагмента дійсності, чим створює привабливу для читача емоційно-забарвлену атмосферу спілкування. Якщо говорити про тематичну спрямованість цих публікацій, то вони яскраво відображають проблеми сучасного іспанського життя («на злобу дня»): політичні, економічні, соціальні, мовні, власне, будь-який сегмент сучасності може постати у центрі уваги журналіста. Частіше за все це актуальні питання, пов'язані із нещодавніми подіями, проте також це можуть бути екзистенціальні, філософські, суто лінгвістичні теми, які висувуються на перший план з метою привернення уваги іспаномовної спільноти.

Кожна аналітична стаття є далекою від нейтрального об'єктивного викладення фактів, зважаючи на обов'язкову для цього жанру присутність автора, його інтерпретацій, думок, вражень та ставлення до викладеного. Проте ми не розуміємо поняття суб'єктивності як явище негативного плану, тобто як «маніпулювання» або перекручування фактів, замовчування одних та відтінення інших, «вільність» у їх підборі та трактуванні, або залучення

«надуманих» доказів, які покликані підтягнути, прив'язати явища соціального життя до наперед задуманої необ'єктивної авторської концепції. Іntenційно створений суб'єктивно-особистісний характер іспанської публіцистики переслідує іншу мету, а саме є «наближення» до читача, повернення та утримання читацького інтересу. Така стаття: ... sorprende y hasta puede llegar a desconcertar a la audiencia porque al ofrecer una imagen diferente, no habitual, impensada, exige para su comprensión cabal una aproximación intelectual, política y social [2, с. 696].

Актуальність статті полягає в розгляді негативної оцінки як частини стратегії авторського замислу на матеріалі сучасної іспанської авторської публіцистики, а саме колонки Х. Маріаса та Х. Серкаса у недільному додатку «El País Semanal» до загальнонаціонального видання «El País». Відкрита оцінність таких публікацій не є новизною, оскільки складає невід'ємну частину авторського задуму, де оцінка «вкраплена» або «розлита» по тексту всієї колонки, легко ідентифікується читачем, відповідно втілює значний прагматичний потенціал.

Наукова новизна полягає в тому, що ця розвідка вперше здійснюється під вектором виключно негативного забарвлення як частини авторської стратегії аналітичного тексту. **Об'єктом** виступає негативна оцінність, яка знаходить своє втілення на мовному рівні (лексичному, морфологічному, синтаксичному, тощо) і виступає **предметом** цього дослідження. **Метою** нашої розвідки є доведення гіпотези про перетворення негативно-оцінного компонента у провідну стратегію сучасного аналітичного авторського видання або перехід цієї особливості в невід'ємну частину авторського ідіостилю.

Відмінною рисою і невід'ємною частиною сучасної аналітичної публікації (artículo de opinión), створеної іспанським письменником-публіцистом, є відкрите незауважливане висловлення власного ставлення до повідомлюваного, а саме схвалення, критика, підтримка, осуд, тобто широка гама почуттів, які журналіст не соромиться показати читачеві. На цьому наголошує і М. Касадо: Hay siempre en cada texto una voz dominante que decide sin ambigüedad alguna su sentido. La construcción polifónica se encuentra subordinada a la finalidad argumentativa [1, с. 71]. Тема такої публікації носить соціальний характер, це може бути маленький літературний твір (характеризує більше жіночий доробок А. Грандес і Р. Монтеро). А от сатиричне, іронічне, оцінно марковане викладення теми «на злобу дня»: соціальні, політи-

чні та економічні явища, не у своєму глобальному масштабі, а у вузькому їх вияві: (...) la columna y el artículo tienen una función eminentemente argumentativa y orientadora. Buscan convencer al lector de un punto de vista determinado y en ellos el grado de persuasión es evidente [4, с. 57]. Часто сама назва колонки буде фокусом для її сприйняття. Знаходимо у Х. Маріаса *El monopolio del insulto* (4/02/2018), *Recomendación del desprecio* (14/05/2017), *Estupidez clasista* (16/04/2017), *El horror narrativo* (8/01/2012), *Gente tenebrosa, esquinada* (24/12/2011), *El deseo de que todo esté mal* (10/10/2021), *Famosos imbéciles morales I y II* (12/9/2021). Ми показали десятирічний проміжок для того, щоб підкреслити, що тенденція винесення негативного маркера у заголовок публікації є не новітньою стратегією, продиктованою вимогою проблемного сучасного часу. Звичайно, можна припустити, що такий ракурс повідомлення втілює, без сумніву, критичний характер самих письменників, що також є загальновідомим для читацького загалу. Сам Х. Маріас пише про себе: ... *a estas alturas creo haberme ganado cierto derecho a la arbitrariedad, a las manías y al enfurruñamiento que tanto ofende a algunos hoscos de natural* (Aún lejos de mil, 7/11/2021). Проте обидва є постійними високорейтинговими авторами недільного додатка «El País Semanal» протягом десятиріч: у випадку першого співпраця з виданням триває майже тридцять років і це майже тисяча надрукованих колонок; для Х. Саркаса, понад десять років безпервної роботи.

Розглянемо приклад із колонки Х. Маріаса «El monopolio del insulto» (4/02/2018): *Hay en él lo que podríamos llamar «el escritor matón», o de colmillo retorcido, o venenoso, que disfruta soltando maldades, principalmente contra sus colegas*. Перше, що привертає нашу увагу це те, що автор відкрито і досить категорично оцінює власних колег, називаючи їх «письменниками-вбивцями», доповнюючи контекст порівняннями з тваринним світом (із кликами та отрутою), і завершуючи портрет оксимором *disfruta soltando maldades*. Повторимо, що однією із ідентифікуючих рис стилю Х. Маріаса є відкрите критичне висловлення власної позиції, незавуальоване, різке, частіше підкреслено негативне, яке відображає його чітко визначену громадянську позицію. Серед численних прикладів наведемо тільки найбільш яскраві: *Por desgracia o por suerte, vivimos en una época particularmente enloquecida e idiota, en la que abundan los disparates, las pésimas desiciones (Trump, Bolsonaro, el Brexit), los ataques a la libertad y las injusticias* (Aún lejos de mil, 7/11/2021); *Las noches*

madrileñas eran tristes en comparación con nuestros hábitos, pero no ser despertados a las cuatro de la mañana por pandillas gritonas, beodas o simplemente imbéciles era una no desdeñable compensación. También era agradable no ser arrasado por bicis, odiosos segways, patines y patinetes invasores de las aceras, lo mismo que ver Madrid sin apenas obras ni ruido, cuando la obsesión de alcaldes y alcaldesas es destriparlo todo innecesariamente a la vez (Lo que algunos echaresos de menos o de más, 27/6/2021). Поєднання негативно маркованих епітетів, нагнітання при перерахуванні негативних явищ (своєрідна градація), коли оцінність закладена в семантику, поєднання заперечної частки *no* з негативними ЛО для підсилення значення, це неповний авторський арсенал.

Для сучасної іспанської публіцистики характерна виняткова роль оцінної у межах прагматичної програми, коли основу системності застосованих експресивних засобів складає саме оцінність. При цьому вона створюється не тільки за допомогою раціонально- (структура колонки) та емоційно-оцінних засобів мовних засобів: у породженні оцінки задіяні стилістичні та риторичні стратегії (наприклад, вживання тропів та фігур мовлення). Всі ці компоненти «працюють» на створення загальної оцінності, формуючи в різних формах і поєднаннях оцінні стратегії публікації. Так, Х. Серкас на початку своєї колонки «La estupidez artificial» (27/05/2018) пише: «Una permanente tarea humana es luchar contra las propias *estupideces*. Por eso es tan importante mantener muy activo el sensor de la conciencia que es la vergüenza. Uno puede sorprenderse a sí mismo *gruñendo* al volante de un automóvil, gritando *barbaridades* y amenazando con despedazar a otros conductores. Es una *estupidez* bastante común. Si no tienes activada la aplicación de la vergüenza, puedes acabar enzarzado en un *follón* catastrófico.» Можемо визначити два полюси оцінки, що вміщені на лексичному рівні: позитивний *la conciencia, la vergüenza, luchar*, який поступається засиллю негативного *estupideces, barbaridades, follón catastrófico*, поряд із дієсловами *gruñir, gritar, amenazar, despedazar, enzarzar*. Логічно буде підсумувати, що кількісно переважає негативна конотація.

Особливо цікавим та вагомим для доведення нашої робочої гіпотези ілюстративним прикладом є одна з останніх колонок Х. Серкаса «El Nóbel: ni más ni menos» (31/10/2021) повністю побудована на вживанні заперечної частки *no* і її корелятивів, або негативно маркованих за значенням ЛО. У статті із 790 слів такими є 26, тобто майже кожне речення, тобто канва, рамка колонки вибудована на основі знака мінус. По-

казовим у цьому сенсі є уривок із інтродуктивної частини: *Dante, Shakespeare y Cervantes, **sin** ir más lejos, **no** eran escritores muy importantes en su época, y dudo mucho que los académicos suecos se hubiesen animando a premiarlos: Dante **ni siquiera** escribió su obra capital en la lengua de prestigio en su época – el latín –, los dramas de Shakespeare **apenas** se consideraban literatura – **no** pasaban de ser entretenimiento – y Cervantes fue un escritor **irrelevante** hasta que arruinó su ya **maltrecha reputación** cometiendo el **error más letal** que puede cometer quien aspira a conquistar el estima de la sociedad literaria: escribir un best seller – el *Quijote*. – У процесі прочитання цього фрагмента інтуїтивно постає бажання вступати у протиріччя із автором: всі три письменники, яких Серкас згадує у наведеному прикладі, є корифеями англійської, італійської та іспанської літератури, а отже, у сучасному світі вони були б першими, хто отримав би Нобелівську премію з літератури, проте це дуже сумнівно, і беручи до уваги обґрунтування журналіста, це неможливо. Проте історія вказує на протилежне. Спадає на думку, що в цьому полягає авторська мета, щоб переконати нас: усе є відносним, а його докази можуть бути спростовані будь-яким недосвідченим читачем, для якого ці імена є знайомими, на відміну від тих багатьох новітніх авторів, чий імена звучать, як Нобелівські лауреати, проте можуть так само швидко зникнути в інформаційному змінному потоці, в якому ми постійно живемо: *El único jurado literario infalible es el tiempo, que da unas sorpresas tremendas.**

Якщо ми повернемося до повного тексту колонки Х. Серкаса, то стає очевидним, що притаманною рисою авторської публіцистики також є те, що оцінна програма «вкраплена» або «розлита» по всьому тексту статті, вміщується у підтексті [3, р. 58]. Вона не може бути усунутою при його згортанні, наприклад: ... *quiero decir que es extraño que al escritor argentino **no** se le haya ocurrido la posibilidad de que, simplemente, la Academia Sueca **no** considere sus libros lo bastante buenos como para distinguirlos con el Nobel ... En fin, yo estoy **contra** los que dan demasiada importancia al Nobel, pero también **contra** los que intentan desmerecerlo. Aunque **contra** los que estoy sobre todo es **contra** lo que lo rechazan, como hizo Jean-Paul Sartre, con gran aplauso de sus palmeros de entonces y de los papanatas de siempre... Підтекст, який прочитується у міжрядді такий: **no** se le haya ocurrido – tenía que haberlo pensado o previsto; **no** considere sus libros lo bastante buenos - que sus obras son nada de otro mundo; yo estoy **contra** los que dan demasiada importancia al*

Nobel – tengo una otra postura y modo de interpretar este premio, і пальму першості можна справедливо дати фразі із трьома запереченнями *Aunque **contra** los que estoy sobre todo es **contra** lo que lo rechazan*. Насамперед такий професіонал як Серкас не може вдаватися до лексичних і структурних повторів (нагромадження займенникових форм *lo*) у межах одного речення, тобто це є елементом авторського ідіостилу, останній аргумент, який на наше переконання, може бути інтерпретованим як підсилене ствердження.

Візьмемо за аксіому, що провідна думка авторської колонки завжди має оцінну забарвленість чи дає можливість оцінної інтерпретації прочитаного читачем. Як наприклад у колонці Х. Серкаса «Ni paternalismo, ni caza de brujas» (El País Semanal, 29/08/2021): «*Es lo que ocurre con la llamada discriminación positiva, una expresión que en realidad contiene un oxímoron: toda discriminación es negativa, porque conlleva un atentado contra la igualdad básica de los seres humanos. No se puede corregir una injusticia con otra injusticia: no acabaremos con la sempiterna discriminación de las mujeres discriminando a los hombres, del mismo modo que no eliminaríamos la violencia ejercida contra las mujeres ejerciendo la misma violencia contra los hombre.*». Звернімо увагу на те, як формує автор свою негативну оцінну програму: на лексичному рівні це повтор дублетів *discriminación, injusticia, violencia*. Авторське емпатичне *sempiterna discriminación, un atentado contra la igualdad*, протиставлення *positiva VS negativa, hombres VS mujeres, ejercer VS eliminar, injusticia VS igualdad*. Складається враження, що письменник пропонує нам «гру слів» і далі в статті він так само звертається до цього методу: *La causa a favor de la igualdad de género y contra la violencia machista es justísima, pero una buena causa bien defendida es una buena causa, mientras que una buena causa mal defendida puede convertirse en una mala causa; por eso, lo peor que podría ocurrirle a ésta es que degenerare en una caza de brujas*. Як і в попередньому прикладі, Серкас накладає повторювану лексику на паралельні синтаксичні структури з «прирощенням», розширенням значення, з акцентом на ключові позиції початку речення *una buena causa bien defendida VS degenerare en una caza de brujas*, у підсумку. Якщо проаналізувати трансформацію семантики лексичних одиниць, то знову помітною є рух від позитивного до негативного: *a favor de la igualdad → buena causa bien defendida → una buena causa mal defendida → una mala causa → lo peor → degenerare*.

Як наочно ілюструють приклади, оцінка – це властивість не стільки окремих мовних одиниць, як всього тексту статті в цілому. Загальна оцінність публікації створюється за допомогою різнорівневих одиниць, а саме оцінно маркованої лексики, емфатичних синтаксичних конструкцій, стилістичних засобів образного мовлення.

Поширеною авторською стратегією, до якої звертаються іспанські публіцисти, є розлиття авторської оцінки по всій статті, при цьому оцінні елементи вкраплені в багато мікротекстів, за рахунок чого забарвлюється вся публікація. Як свідчить аналіз ілюстративного матеріалу, оцінна забарвленість набуває в більшості випадків знака мінус: негативна оцінка займає домінуючу позицію щодо позитивної. Це можна частково пояснити тим, що позитивна оцінка підтверджує згоду з наявним станом речей, не призводить до певних зсувів у соціальній або персональній позиції читачів, у той час як негативна оцінка викликає емоційний стан незадоволення і підбурює до змін, необхідності перегляду свого ставлення, відношення до того, про що йдеться у статті.

Оцінка передусім пов'язана із соціальними чинниками: пейоративна маркованість зумовлена негативними соціальними мотивами, ідеологічними настановами, несприятливими умовами життя суспільства, соціальними, економічними, політичними кризами тощо. Вона знаходиться у процесі постійних історичних змін і глибоко переплітається із системою цінностей, котра існує у певному суспільстві на певному історичному етапі, у нашому випадку в іспанському суспільстві, у постковідному, посткризовому суспільстві. Категорія оцінки в мові може варіативно моделюватися зважаючи на її інтерпретаційний складник, коли ці зміни зумовлені специфікою мовленнєвого спілкування та інтенціями мовця. Вчитаймося у приклад із колонки Х. Маріаса «Llorar de risa, reír de pena» (El País Semanal, 03/06/2018): «*Estoy a punto cada día, pero esta vez no puedo evitarlo. El llorar de risa y reír de pena. Podía ser por la enésima noticia de corrupción, otra foto de exministro detenido, la certidumbre del saqueo público por una especie de hampa empotrada en la política. Ese hundimiento en el bochorno, esa sensación de Estado de desvergüenza. Podía ser por la incapacidad de resolver un conflicto político, como es el de Cataluña por el arte de la política y no de la permanente acometida*». Ще в заголовку статті, вибудованому на антитезі з оксимороном, автор задає тон і готує читача до тих протилежних почуттів, які відчуває він сам і які має

викликати в аудиторії. Публіцист нанизує аргументи, що стосуються сучасного етапу життя іспанського суспільства: корупція, нечисті на руку політики, недоцільні витрати державних коштів, безсоромність, політичні конфлікти. На лексичному рівні це *llorar, pena, corrupción, saqueo, hampa, hundimiento, bochorno, desvergüenza, incapacidad*, які у своїй сукупності створюють негативну оцінність авторської колонки.

Аналіз значного корпусу ілюстративного матеріалу, частину якого ми представили в цьому доробку, дає нам право підтвердити робочу гіпотезу і дійти висновку, що однією з визначальних або ідентифікувальних рис сучасної іспанської авторської публіцистики Х. Маріаса і Х. Серкаса та її стратегії є негативна забарвленість/маркованість, яка характеризує задум журналіста, виступає фокусом сприйняття авторської колонки, пронизує всі її мовні рівні, «прочитується» в композиції (починаючи із заголовку), зрештою, стає частиною ідіостилу автора, так само як і відповідно відчувається читачем при декодуванні колонки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Casado Velarde, M.* Algunas estrategias para la desautorización del discurso ajeno en la prensa. / Estrategias argumentativas en el discurso periodístico. Martínez Pasamar C. (ed). Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2010. pp. 69–85.

2. *Contreras Medina, F. R., Gil González J. C.* Periodismo y arte: dos caminos creativos entrecruzados/ Estudios sobre el mensaje periodístico. Vol.22, 2016. pp. 695–707.

3. *Escribano Hernández, A.* Comentario de textos interpretativos y de opinión. Madrid: Arco/Libros, 2008. 96 p.

4. *García V.M., Gutiérrez L.M.* Manual de géneros periodísticos. Bogotá: Ecoe Ediciones, Universidad de La Sabana, 2011. 352 p.

Liudmyla ARTEMOVA, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORSID ID: 0000-0002-5119-2466

NEGATIVE MARKEDNESS AS SPANISH ANALYTIC ARTICLE AUTHOR STRATEGY (based on authors' columns of J. Marías and J. Cercas)

This article deals with the Spanish analytic columns written by prominent modern writers J. Marías y J. Cercas for the Sunday supplement of Spanish

national quality paper «El País» and one of its main strategies which can be defined as negative focus or a negative frame for presenting their articles. The aim of our investigation was to confirm our hypothesis by analyzing a significant corpus of publications (since 2010 till now) that the negative markedness turns to be a distinctive sign of this type of analytical writings mostly due to relevant position of its authors in the Spanish literature world and its huge experience as journalists. Being determined by the actual social totally extralinguistic conditions, the preliminary negative evaluation influences on the author election of all language levels means such as lexical, syntactical, first of all, and by combining them in order to increase the pragmatic value of the publication. The author's idea is expressed by integrating all possible means to transmit the main strategy which intention is to attract the readers' attention to that particular part of the Spanish reality, to make him/her get interested and involved in the information and, if possible, to influence on his/her attitude to it by the unique interpretation methods used by Mariás y Cercas. The negative evaluativity of author column detected even at first glance on semantic level is able to transform into powerful pragmatic tool. The examined material has widely proved that negative evaluative perspective of columns reveals the author's intention to touch the reader and reach the efficiency by appealing to his emotions and evaluating criteria.

Keywords: *analytic article, author column, evaluativity, author strategy, negative evaluation*

REFERENCES

1. *Casado Velarde, M.* Algunas estrategias para la desautorización del discurso ajeno en la prensa. / Estrategias argumentativas en el discurso periodístico. Martínez Pasamar C. (ed). Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2010. pp. 69–85.
2. *Contreras Medina, F. R., Gil González J.C.* Periodismo y arte: dos caminos creativos entrecruzados/ Estudios sobre el mensaje periodístico. Vol.22, 2016. pp. 695–707.
3. *Escribano Hernández, A.* Comentario de textos interpretativos y de opinión. Madrid: Arco/Libros, 2008. 96 p.
4. *García V. M., Gutiérrez L.M.* Manual de géneros periodísticos. Bogotá: Ecoe Ediciones, Universidad de La Sabana, 2011. 352 p.

Дата надходження до редакції – 25.11.2021

Дата затвердження редакцією – 13.12.2021

ОСОБЛИВОСТІ ФРЕЙМОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (на матеріалі української та кримськотатарської мов)

Стаття розкриває зміст і структуру поняття «фрейм» у сучасній лінгвістичній науці, а також окреслює основні підходи до класифікації фрейму у перекладознавстві, як ефективного інструменту для пояснення процесу перекладу. У нашому науковому доробку ця класифікація застосовується для аналізу художнього твору М. Матіос «Армагедон уже відбувся» у кримськотатарському перекладі Ш. Саті, що було опубліковано у збірнику «Кримський інжир» (2019 року). У статті вперше досліджено особливі умови формування статичного та динамічного фреймів, продемонстровано переваги використання фреймового перекладу задля збереження ментальних образів, задуманих автором, з мінімальним їх викривленням.

Ключові слова: фрейм, когнітивна одиниця, інтерпретація, ситуативний відповідник, динаміка, статика.

Постановка проблеми. Сьогодні у перекладознавстві широко застосовуються дані та здобутки когнітивної науки про закономірності отримання, розподілу, структурування інформації та перетворення її на знання, а також представлення знань у вигляді концептів, фреймів, скриптів, сценаріїв та інших схем, що змусило науковців по-новому поглянути на перекладацьку діяльність. Нині чітко простежується тенденція переходу від лінгвістичних основ перекладу на новий рівень аналізу та моделювання, що створює ширші можливості розгляду специфіки мислення перекладача та створення теоретичних конструктів на основі когнітивного складника перекладацького процесу. Таким чином, триває становлення когнітивного перекладознавства, в основу якого покладений фрейм. У сучасних дослідженнях щодо проблематики роботи людського мислення, тобто когнітології, переклад сприймається як певна послідовність розумових операцій, виконуваних когнітив-

ною системою перекладача, реалізація його когнітивного ресурсу [4, с. 56]. Центром наукового інтересу стає процес перекладу, у якому перекладач, носій певної культури, приймає і передає моделі, створені носієм іншої культури.

Метою статті є демонстрація актуальності фреймової інтерпретації художнього тексту з української кримськотатарською мовою для вирішення проблем, що виникають при перекладі ментальних образів, відображених у культурно-маркованій лексиці вихідного твору, у процесі перекладі на іншу мову в іншому культурному середовищі.

Актуальність цієї наукової розвідки визначається спрямованістю сучасних перекладознавчих досліджень на когнітивний аспект перекладу, а також загальною невивченістю теми фреймового перекладу у кримськотатарській мові.

Виклад основного матеріалу. Термін «frame» з англійської – «рамка», «каркас». Поняття «фрейм» ввів у 1974 р. американський вчений М. Мінський, який досліджував проблеми штучного інтелекту і способи подання знань у комп'ютері. В основу теорії фреймів покладено гіпотезу про те, що знання про світ складається зі структурних осередків, тобто певних сценаріїв з фіксованим набором стереотипних ситуацій – фреймів.

У лінгвістиці термін «фрейм» вперше був використаний у 1980-х роках Ч. Філлмором у рамках фреймової семантики для визначення системи понять мови, розуміння і вживання якої ґрунтується на сукупності людських знань і досвіду у певний період часу. Фрейм Ч. Філлмора є семантичною схемою світу, елементи якого описуються певними лексичними одиницями. Таких схем-фреймів утворюється величезна кількість залежно від культурних традицій, галузі людської діяльності, конкретних ситуацій, мотивацій того, хто говорить тощо [9, с. 55].

Фрейми дають можливість протиставляти матеріал двох мов, оскільки фреймовий підхід передбачає аналіз багатьох факторів, серед яких соціальні, психологічні, культурологічні, що впливають на наповнення фрейму [8, с. 397].

Поняття фрейму також стало ефективним інструментом для пояснення процесу перекладу та втілило в життя когнітивне перекладознавство – міждисциплінарне дослідження ХХІ ст., що перети-

нається з когнітивною лінгвістикою, когнітивною психологією та дослідженнями перекладу [10, с. 67].

Учені запропонували різні варіанти класифікації фреймів, що можуть застосовуватися при перекладі художнього тексту. Так, наприклад, за типом інформації, яку репрезентує фрейм, В. Хайруллін виділяє два типи фреймів: когнітивно-семантичні, що відображають специфічні структури мислення, і культуральні, що активуються за появи інформації про особливі елементи культури (реалій), що дозволяє виявити зв'язок культурологічних і когнітивних чинників у перекладі [11, с. 10]. Культурно-когнітивну складову поняття фрейм також виділяє в своїх роботах Д. Лі [13, с. 9].

Окрім того, науковець І. Ремхе поділяє усі фрейми на ситуативні та концептуальні. На думку дослідниці, концептуальний фрейм є певною базою для накопичення як знань про світ в цілому, так і знань, що мають відношення до окремої спільноти, що є реципієнтом тексту перекладу. Це знання, що дозволяють розуміти та інтерпретувати тексти на основі уявлень про явища, події та поведінку, властиву певному суспільству [6, с. 94]. Як зауважив Ч. Філлмор, концептуальний фрейм – це цілий набір асоціацій та інформації, що активується одним словом [9, с. 59]. Концептуальний фрейм дозволяє перекладачеві додумати або здогадатися про значення слова і всього контексту за допомогою асоціативного поняттєвого ряду, що викликається у свідомості. Водночас, ситуативний фрейм у перекладі представляється як структура знань, які репрезентують переважно денотативні реалії [6, с. 95]. У такому випадку слово в тексті оригіналу провокує виникнення низки образів, пов'язаних із реальною ситуацією його використання, включаючи об'єкти, дії з цими об'єктами, учасників дії та ін. Тобто така сукупність елементів відноситься до певної ситуації, взятої з людського досвіду, і є необхідною для розуміння обраного контексту і передачі його на мову перекладу.

Ідея поділу фреймів використовується у когнітивній семантиці М. Болдирева. На основі розрізнення знань мовного і немовного характеру дослідник виокремлює ситуаційний і класифікаційний типи фреймів [1, с. 65]. Особливу увагу на такій двосторонній сутності фрейму зосереджував також М. Гарбовський, однак класифікаційний фрейм він називає статичним, а ситуаційний – динамічним. Так, статичний фрейм постає «системою знань про ту чи іншу прецедентну або типову ситуацію реальної дійсності, яка склалася

у свідомості перекладача на основі попереднього досвіду» [2, с. 525], тоді як динамічний фрейм «виникає у свідомості індивіда під впливом тих чи інших подразників, які активізують наявну у нього систему знань» [2, с. 525].

Цей поділ обумовлений тим, що в будь-якому пізнавальному процесі неминуче виявляються два виміри: статичний, що відображає певний результат (у вигляді наявного знання), і динамічний, пов'язана з самими розумовими операціями, що ведуть до досягнення цих знань, а також спрямованими на їхню інтерпретацію або переосмислення [1, с. 37].

На нашу думку, саме така диференціація на статичний та динамічний фрейм має велике значення для розгляду перекладацького процесу, коли статичні знання, що закладені у тексті автор оригіналу вихідної мови, перетворюються на динамічний фрейм під впливом подразників, що виникають на різних етапах перекладу художнього тексту.

Науковці виділяють декілька основних етапів перекладацького процесу. Л. Нефедова зазначає, що на етапі розуміння перекладач сприймає іншомовний текст і осягає його зміст на основі пошуку фреймових відповідностей знань, закладених у тексті. На етапі перекладу здійснюється уявне створення динамічних фреймів (ситуативних і класифікаційних) на основі тексту оригіналу і їх співвіднесення з еквівалентними їм фреймовими структурами у мові перекладу. На останньому етапі перекладач породжує текст іноземною мовою з урахуванням його синтагматичних і синтаксичних особливостей [5, с. 93].

Як підкреслює І. Ремхе, «актуалізація фреймів у професійного перекладача починається відразу після прочитання заголовка» [6, с. 99]. Таким чином, спочатку виникає візуальне уявлення об'єкта, описаного в тексті оригіналу. Виокремивши основні моменти змісту тексту, перекладач думками переноситься в певну ситуацію, що супроводжує в подальшому весь перекладацький процес і сприяє концентрації на важливих деталях і відношеннях, відповідних реальної дійсності [6, с. 99].

Тобто, осягнувши сенс тексту, перекладач «по цеглинці» відтворює його засобами іншої мови, збирає його семантико-синтаксичні структури в єдине ціле.

Дослідження паралельних перекладів художніх текстів в українській та кримськотатарській мові дозволило припустити, що

формування статичного і динамічного фреймів відбувається у певних умовах. Так, статичний фрейм вбирає в себе знання, одержувані перекладачем протягом усієї професійної діяльності. Фрейм в даному випадку структурує усю відому перекладачеві інформацію щодо конкретної теми.

Для динамічного фрейму джерелом його наповнення виступає текст, призначений для перекладу. Відповідно уявна вибірка інформації відбувається на основі змісту тексту. Таким чином, динамічний фрейм відрізняється не лише тематичною, а також і контекстуальною обумовленістю.

Виокремлюючи інформацію з тексту, перекладач співвідносить її з власними знаннями з певної тематичної галузі, що зберігаються у його ментальному лексиконі. Починаючи з етапу розуміння, відбувається зіставлення ситуації, що виводиться з тексту оригіналу, до власних уявлень про ситуацію. За словами М. Гарбовського, переклад може бути успішним, якщо когнітивний досвід перекладача дорівнює або перевищує когнітивний досвід автора. У цьому випадку, статичний латентний фрейм вбирає в себе і фрейм динамічний, викликаний текстом оригіналу [2, с. 525].

Для прикладу візьмемо уривок художнього твору М. Матіос «Армагедон уже відбувся», кримськотатарський переклад до якого зробила Ш. Саті. Як посередник між двома концептуальними системами, вона внесла деякі зміни, щоб зробити текст більш природним для цільового читача. І оригінал, і переклад містять ідіоматичні вирази, культурно-марковану лексику, що підкреслює ментальність українців та кримських татар.

Хоч би ти вже сидів маком! Я ж тобі казав! А ти мене слухав? Хто тут байдики бив? Я чи ти? Чи, може, Орест волочився за малолітками, замість того, щоби пильнувати старого? Чи то лише мені треба?

*Sen bare **susip otur!** Men saña ayta edim! Amma meni diñlediñmi? Kim minda **köpek suvarıp yürdi?** Menmi, senmi? Ya da belki Orest, qartni közetmek yerine, **genç qızlar peşinden süyrekledi?** Ya da bu tek maña kerekmi?*

Для українського читача фразеологізм «сидіти маком» означає потрапити у скрутне становище, зазнати невдачі в чому-небудь. Однак у цьому контексті прямим значенням є «сидіти тихо, мовчати». Як бачимо, перекладач має спиратися на динамічний фрейм, розу-

міючи, що малося на увазі, з самого контексту ситуації, оскільки статичні знання не допомогли б влучно інтерпретувати сенс речення, вказавши перекладачеві лише на перше, у цьому випадку невдале, значення. Українська ідіома «*бити байдюки*» влучно перекладена прямим кримськотатарським відповідником «*köpek suvarıp yırtık*», що означає «нічого не робити, валяти дурня», таким чином передаючи статичний фрейм «неробство» у свідомості кримськотатарського читача. Емоційно-забарвлений вислів «*волочився за малолітками*» інтерпретований перекладачем за допомогою перифрази та прийому додавання, де «*genç kızlar peşinden süyrekledi*» дослівно означає «пластувати за молодими дівчатами». Використання такого прийому зумовлене відсутністю у кримськотатарській мові категорії роду, то ж таке уточнення сприятиме правильному розумінню динамічного фрейму «залицання» кримськими татарами.

У другому фрагменті уривку з того ж твору перекладач застосує прийом антонімічного перекладу, що полягає у передачі поняття протилежним, тобто антонімом українського відповідника. Так, фразу в межах динамічного фрейму «здоров'я» «*зробив вас не каліками*» Ш. Саті передає як «*sağ-salim büyütti*», тобто «виростив здоровими». Фразеологізм «*убратися в пір'я*» постає у свідомості українців у першому значенні «зростати, мужніти, набиратися досвіду». Зі змісту твору ми розуміємо, що передусім мається на увазі інше значення, що відбивається у фреймі «гроші»: «поліпшувати своє матеріальне становище; ставати заможним, багатіти». Саме тому перекладач обирає конструкцію «*ayaqlar üzerinde turmaq*», що означає «ставати на ноги».

*Якби ми з вами були жили по-людськи, то я мав би по совісті поділити між вами всіма ті статки та й умерти собі спокійно. Але ми жили не по-людськи, бо так діти з татом не живуть, а тато зробив вас не каліками, і поки можна було, то тато з вами був по-людськи, а коли ви, хлопці, **убралися в пір'я**, то вам тато став уже потрохи та й завважати.*

*Eğer biz siznen insanasına yaşasa edik, men bu varyetni arañızda insafnen paylaştırıp, raat öler edim. Amma biz sizlennen insanasına yaşamadıq ki, balalar öz babasinen öyle yaşamazlar, babañız sizni **sağ-salim büyütti**, çaresi olğanı qadar adamcasına baqtı, amma siz, oğlanlar, öz **ayaqlarñız üzerinde turğandan soñra**, babañız sizge keder etmege başladı.*

Висновки. Отже, фреймовий підхід пропонує вагому теоретичну основу для вивчення та збереження ментальних образів, закладених автором вихідного тексту та переданих перекладачем, і для розкриття динамічного процесу в точному відтворенні інформації. Оскільки фрейми представляють статичні та динамічні явища, вони ефективно працюють для опису та пояснення розумової роботи перекладача. Перекладачів, з погляду семантики фреймів, можна розглядати як творців, які, оперуючи фреймами, прагнуть досягти когнітивної еквівалентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Тамбов: ТГУ, 2002. 123 с.
2. Гарбовский Н. К. Теория перевода. Москва: Изд-во Московского университета, 2007. 544 с.
3. Гофман И. Анализ фреймов: Эссе об организации повседневного опыта. Москва: Институт социологии РАН, 2004. 752 с.
4. Злобин А. Н. Перевод в когнитивном формате знания. Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2012. 152 с.
5. Нефёдова Л. А. Когнитивные особенности перевода научно-технического текста. *Вопросы когнитивной лексики*. 2008. № 2. С. 91–101.
6. Ремхе И. Н. Переводческий процесс в аспекте когнитивного моделирования. Фрейм в качестве когнитивного основания структуризации знаний технического переводчика : монография. Москва, 2015. 144 с.
7. Словник фразеологізмів української мови / В. М Білоноженко та ін.; за заг. ред. В. О. Винник. Київ: *Наукова думка*, 2003. 788 с.
8. Тишко О. В. Лінгвістичний аналіз поняття фрейму. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2009, № 11. С. 391–399. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2009_11_67.
9. Филмор Ч. Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике*, 1988. № 23. С. 52–92.
10. Фурсова И. Н. Когнитивный подход в переводоведении. *Lingua mobilis*. 2013. № 6 (45). С. 66–73.
11. Хайруллин В. И. Перевод и фреймы. Москва: Либроком, 2010. 144 с.
12. Эмирова А. М. Русско-крымскотатарский учебный фразеологический словарь. Симферополь: *Доля*, 2004. 176 с.
13. Lee D. *Cognitive Linguistics: an Introduction*. Oxford University Press, 2005. 224 p.
14. Minsky M. *Framework for Representing Knowledge*. New York: McGraw-Hill, 1975. P. 211–277.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Матіос М. Армагедон уже відбувся. *Кримський інжир*: антологія / укладачі Алім Алієв, Анастасія Левкова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 374–398 с.

2. Matios M. Ahırzaman artıq kelgen / перекл. з укр. Ш. Саті / *Кримський інжир*: антологія / укладачі Алім Алієв, Анастасія Левкова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 399–422 с.

Alina BONDARENKO, applicant

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID ID: 0000-0002-2936-3986

THE FEATURES OF FRAME INTERPRETATION IN TRANSLATION (on the material of ukrainian and crimeaan tatar languages)

The article reveals the meaning and structure of the concept of "frame" in modern linguistics, as well as outlines the main approaches to the classification of the frame in translation studies as an effective tool to explain the translation process. Later, this classification is used to analyze a number of examples taken from the story of M. Mathios "Armageddon has already taken place", translated by Sh. Sati for the first Ukrainian-Crimean Tatar literary competition "Qırım İnciri" ("Crimean Fig"). The special conditions of formation of static and dynamic frames are investigated on examples in the article, and also advantages of use of frame translation for preservation of mental images of the people are shown. The article demonstrates the relevance of frame interpretation of a literary text from Ukrainian into Crimean Tatar as a means of solving problems that arise when translating mental images reflected in the culturally marked vocabulary of the original work into another language in different cultural environment. Finally, the article proves that the frame approach offers a solid theoretical basis for studying and preserving the mental images proposed by the author of the source text and reproduced by the translator, and provides a basis for studying the dynamic process underlying the ability to reproduce information with minimal distortion. Taking into account that frames represent static and dynamic phenomena, I have to admit that it works effectively to describe and explain the translator's mental process. Translators, in terms of the semantics of frames, can be seen as creators who, operating on frames, seek to achieve cognitive equivalence.

Keywords: *frame, cognitive unit, interpretation, situational equivalent, dynamics, statics.*

REFERENCES

1. Boldyrev N. N. Kognitivnaya semantika. Tambov: TGU. 2002. 123 s.
2. Garbovskiy N.K. Teoriya perevoda. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta. 2007. 544 c.
3. Gofman I. Analiz freymov: Esse ob organizatsii povsednevnogo opyta. Moskva: Institut sotsiologii RAN. 2004. 752 s.
4. Zlobin A. N. Perevod v kognitivnom formate znaniya. Saransk: Izd-vo Mordov. un-ta, 2012. 152 s.
5. Nefedova L. A. Kognitivnyye osobennosti perevoda nauchno-tehnicheskogo teksta. Voprosy kognitivnoy leksiki. 2008. № 2. S. 91–101.
6. Remkhe I. N. Perevodcheskiy protsess v aspekte kognitivnogo modelirovaniya. *Freym v kachestve kognitivnogo osnovaniya strukturizatsii znaniy tekhnicheskogo perevodchika*: monografiya. Moskva. 2015. 144 s.
7. Slovyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy / V. M Bilonozhenko ta in.; za zah.red. V. O. Vynnyk. Kyiv: *Naukova dumka*, 2003. 788 s.
8. Tishko O. V. Lingvistichniy analiz ponyattya freymu. *Naukovi zapiski Natsionalnogo universitetu «Ostrozka akademiya»*. 2009. № 11. S. 391–399.
9. Fillmor Ch. Freymy i semantika ponimaniya. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. 1988. № 23. S. 52–92.
10. Fursova I. N. Kognitivniy podhod v perevodovedenii. *Lingua mobilis*. 2013. № 6 (45). S. 66–73.
11. Khayrullin V. I. Perevod i freymy. Moskva: Librokom. 2010. 144 s.
12. Emirova A. M. Russko-krymskotatarskiy uchebniy frazeologicheskiy slovar. Simferopol: *Dolya*, 2004. 176 s.
13. Lee D. Cognitive Linguistics: an Introduction. Oxford University Press, 2005. 224 p.
14. Minsky M. Framework for Representing Knowledge. New York: McGraw-Hill, 1975. P. 211–277.

SOURCES

1. Matios M. Armahedon uzhe vidbuvsia. *Krymskiy inzhyr: antolohiia / ukladachi Alim Aliiev, Anastasiia Levkova*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2019. 374–398 s.
2. Matios M. Ahirzaman artiq kelgen / perekl. z ukr. Sh. Sati / *Krymskiy inzhyr: antolohiia / ukladachi Alim Aliiev, Anastasiia Levkova*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2019. 399–422 s.

Дата надходження до редакції – 24.11.2021
Дата затвердження редакцією – 15.12.2021

Галина ВЕРБА, канд. філол. наук, доц.

КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0001-6446-1162

Олена ОРЛИЧЕНКО, канд. філол. наук, доц.

КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0003-4115-4252

УСПАДКОВАНА ТА ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА: ВІДМІННІСТЬ ПОНЯТТЯ ЕТИМОЛОГІЇ СЛІВ І ЗАПОЗИЧЕННЯ (на матеріалі іспанської та української мов)

У статті йдеться про семантичні процеси, притаманні лексиці іншомовного походження в іспанській та українській мовах. Як відомо, в лексиці будь-якої мови за походженням розрізняють успадковані, власні та запозичені вокабули. Видається цікавим порівняти і дійти висновку, чи спільними є підходи до визначення цих термінів – а відповідно і до процесів їх надбання – у двох порівнюваних мовах. У випадку української мови спеціалісти вважають, що власне українська лексика створилася після спільнослов'янської мовної єдності та на сучасному зрізі реєструється у писемних творах українського народу, складаючи її основу і формуючи національні ознаки мови, а запозичена лексика – це мовні одиниці, що увійшли з різних мов прямого чи опосередкованого спілкування. Це переважно польська, російська, тюркські мови, латина та грецька. Схожий підхід виявляється й у спеціалістів, які аналізували подібне явище в іспанській мові, з тією різницею, що власне іспанська лексика була утворена на базі народної латини, а запозичені одиниці також з'явилися в ході історичного розвитку з мов прямого чи опосередкованого спілкування (мови долатинського та післялатинського періодів). Сюди увійшли переважно латинізм, грецизм, арабізм, індіанізм та незначна кількість германізмів. Важливим видається той факт, що критерії виділення питомих та етимологічно іншомовної лексики не знайшли однозначної дефініції, що призводить до суттєвих розбіжностей у плані кількісного складу лексики з погляду її походження. Етимологічно іншомовна лексика в ході асиміляції часто втрачає первинне значення і набуває нового у міру розвитку тієї чи іншої мови. Такі лексеми набувають статусу міжмовних паронімів (хибних друзів перекладача).

Ключові слова: успадкована лексика, запозичена лексика, етимологія, грецизми, латинізми, русизми, арабізми, індіанізми.

Загальновідомо, що лексика будь-якої мови формується з власне успадкованої, запозиченої та щойно утвореної. На думку Хуана Луїса Хіменеса Руїса [11, с. 177-197], в іспанській мові це співвідношення має такий вигляд: 23 % – успадковані, 41 % – запозичені, 35 % – щойно створені лексеми. Проте саме успадкована лексика за частотністю випереджає всі інші й складає 81 %; на другому місці йдуть запозичення (10 %) і на третьому – неологізми (8 %).

Що стосується української мови, то на думку дослідників (див., напр., Сучасна українська мова за ред. О. Пономарева) [6], власне питома українська лексика акумулює близько 90 %, а етимологічно іншомовна лексика близько 10 %. При цьому до іншомовної лексики в українській мові відносять такі слова, як *корабель, козак, лиман, левада, гарбуз, огірок, кабан, чабан* тощо [3].

Причиною появи такої іншомовної лексики є те, що народи у своєму історичному і культурному розвитку могли мати контакти з племенами, які проживали на сусідніх територіях, або потерпати від короткочасної чи довготривалої колонізації / захоплення своїх територій ворожо налаштованими представниками етнічних груп. Це стосується як української, так і іспанської мов, особливо беручи до уваги причини розповсюдження іспанської мови на латиноамериканському континенті.

Однак виникає питання: чому існує така відмінність у відсотковому відношенні питокої (успадкованої) та запозиченої лексики у двох порівнюваних мовах: 23 % в іспанській мові та 90 % в українській. Наведені вище цифри вимагають з'ясувати, яку саме лексику науковці вважають питоною, а яку запозиченою, та якими саме критеріями керуються дослідники, визначаючи етимологічний статус того чи іншого слова. Пересічний українець не вважає такі слова, як *огірок, халат, базар* словами запозиченими, оскільки їхнє входження в лексичний склад української мови відбувся багато століть тому, вони вже повністю асимільовані українською мовою, а їхній етимологічний статус є предметом наукових розвідок лише лінгвістів. Водночас, такі лексеми, як *мерчандайзер, суші, спічрайтер* тощо сприймаються чужорідними.

Згадаємо ще раз цифри, наведені в роботі Хуана Луїса Хіменеса Руїса, оскільки залишається нез'ясованим питання щодо лексики, яку автор називає успадкованою та етимологічно іншомовною, і спробуємо визначити межу, яка пролягає між усталеною успадкованою лексикою та запозиченнями, оскільки доволі часто терміни *запозичення* та *етимологічно іншомовна лексика* вживаються як синоніми.

Якщо розглядати питання в ракурсі розмежування лексики «усталеної» та «щойно засвоєної шляхом запозичення», то в сучасних умовах можна доволі точно з'ясувати, з якої саме мови слово запозичене, і прослідкувати його етимологію. Щодо з'ясування етимології слів, що запозичені вже давно і сприймаються як власне питома лексика, то, на перший погляд, здається, що питання доволі ґрунтовно досліджене саме в практичному плані. Так, що стосується української мови, то існує 7-томне видання Етимологічного словника української мови, а що стосується іспанської мови, то бажаючі можуть послуговуватися словниками Хуана Коромінаса «Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico» [9] та Руфіно Хосе Куерво Урікаррі «Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana» [10]. Сучасний електронний словник «Diccionario etimológico castellano en línea» [7] та, власне, Академічний словник іспанської мови Королівської Академії наук DRAE [1] дає посилання на джерело походження того чи іншого слова.

Водночас, не варто забувати, що вже латина успадкувала значну кількість грецизмів, які потім «помандрували» до неороманських мов, що виникли на основі народної латини. Ті ж самі латинізми і грецизми присутні в більшості європейських мов.

Як відомо, лексика будь-якої мови складається з праіндоєвропейського субстрату, власне питомої лексики та слів іншомовного походження. Коли мова йде про слова іншомовного походження, то вживається як синонім – термін «запозичення». Виникає питання, чи вся етимологічно іншомовна лексика відноситься до запозичень. Відповідь видається очевидною і стверджувальною.

Аналіз лексичного складу іспанської та української мов, засвідчує, що не завжди вдається визначити точно, з якої саме мови слово було запозичене. Внаслідок багаточисленних контактів між представниками різних етноспільнот в минулому процес запози-

чення міг бути багатоступеневим: латина засвоювала грецьке слово, а потім з латини це ж слово переймалося, скажімо, англійською, а вже звідти через польську, російську чи німецьку надходило в українську мову. Виникає питання, чи така лексема є запозиченням з англійської, чи все ж з грецької, або ж з латини.

Що стосується української мови, то латинізм і грецизм частково потрапляли в українську мову безпосередньо з давніх мов (прямі контакти). Іншим джерелом запозичень в українську мову ставали опосередковані контакти передусім через французьку, італійську, польську, російську та румунську мови.

Схожі процеси відбувалися і в іспанській мові. Але були і свої особливості, а саме: запозичення з мов латиноамериканського континенту в епоху Великих географічних відкриттів і у подальші періоди створення віце-королівств на територіях, які зараз є суверенними латиноамериканськими країнами. Географічна віддаленість віце-королівств та Іспанії не сприяла їх тісним контактам, проте саме ці історичні події призвели до появи в іспанській мові цілої низки так званих «індіанізмів» – слів на позначення нових, до тих пір невідомих, рослин та тварин: *томати*, *авокадо*, *лама*.

Приклади американізмів: *alpaca* = *альпака*, вовна, тканина (з мови індіців аймарá "all-рака"), *batata* = *батат* (з мови індіців таїно), *cacao* = *какао* (з науатль, або ж ацтекська мова, "cacáhua"), *cigarro* = *сигара* (з мови майя), *coyote* = *койот* (з науатль "coyotl"), *iguana* = *ігуана* (з мови жителів Антильських островів), *paraya* = *панайя* (з мови жителів Карибських островів) тощо [9].

Частина цих слів увійшла до багатьох європейських мов (українська включно, як свідчить переклад), проте чи слід їх визначати як запозичення з кечуа, гуарані чи науатля, чи все ж такі слова є запозиченнями саме з іспанської. Більше того, частина цих лексем в українську мову прийшла не безпосередньо з іспанської, а пройшовши ще через яку-небудь європейську країну, що географічно і, можливо, історично була ближчою до України.

Саме з огляду на таку доволі строкату картину шляхів входу в знакову систему засобів спілкування членів однієї етнічної групи іншомовних лексем, видається логічним розмежувати поняття етимології слова та запозичення. Коли йдеться про етимологію, то логічніше говорити про ту мову, з якої первинно походить слово, а коли про запозичення – то визначити, з якої саме мо-

ви слово увійшло в іншу знакову систему (у нашому випадку – це українська та іспанська). Такий підхід дозволив би з'ясувати причини семантичних зсувів значень іншомовної лексики.

Безперечно, в наш час – епоху глобалізації, суцільної "інтернетизації" та найширшого обміну електронною інформацією – саме англійська мова стала найекспансивнішою в лінгвістичному плані, що спонукало мовознавців різних країн вживати заходи, щоб запобігти проникненню надмірної кількості англіцизмів у мови своїх країн. Тісні контакти між різними мовно-культурними спільнотами невідворотно відбиваються на взаємопроникненні та взаємозбагаченні національних мов. Вивчення процесів міжмовної взаємодії могли б стати предметом окремого дослідження і, безумовно, заслуговують на увагу і в контрастивному плані, оскільки часто при запозиченні слово втрачає частину своїх значень, якщо воно полісемічне, а іноді взагалі набуває неприйняттого йому значення, яке не спостерігається в мові, з якої це слово «імпортоване».

Предметом цього дослідження є, в першу чергу, усталена лексика, яка хоч і не відноситься до питомої за своєю етимологією, все ж сприймається носіями як така: а) у випадку української мови йдеться про слова передусім неслов'янського походження; б) у випадку іспанської мови до такої лексики можна віднести слова, що беруть свій початок не з народної латини і не є словами, що увійшли з іспанську мову зі субстрату. Тобто, мова йде про слова етимологічно іншомовного походження як в українській, так і в іспанській мовах, проте сприймаються носіями мови як питома лексика. Увага саме до подібної лексики зумовлена, в першу чергу, тим, що такі лексеми можуть утворювати міжмовні паронімічні пари.

Спробуємо визначити критерії, згідно з якими те чи інше слово можна вважати суто запозиченням або ж гіпотетично його все ж можна віднести до питомої лексики національної мови, коли йдеться про етимологічно неслов'янське походження для української мови або ж нероманське для іспанської. На перший погляд, слова, які увійшли в ту чи іншу мову та етимологічно корінням виходять з іншої мови, є запозиченнями. Проте, в такому контексті видається необхідним знайти джерело запозичення, тобто мову, з якої саме було імпортована та чи інша лексема. Значно простіше з'ясувати етимологічне коріння цих лексем.

Для прикладу візьмемо латинське *servitium*, що означає *рабство*, *кріпацтво* / *esclavitud*, *servidumbre*. В іспанській мові, що розвинулася на основі народної латини, це слово еволюціонувало в *servicio*. Однокорінними з *servicio* в іспанській мові є *servir*, *servilleta*, *servicial*, *servidor*, *servil*. В сучасній іспанській мові слово *servicio* є багатозначним і налічує за словником DRAE 19 значень [1], а за двомовним іспансько-українським словником – 8 [2]. СУМ фіксує цілу низку лексем на основі вказаної латинської основи: *сервіс*, *сервірувати*, *серветка*, *сервірувальний*, *сервілізм*, *сервіз*, *сервіліст*, *сервілістичний*, *сервант* тощо [5]. Відразу звертають увагу такі міжмовні паронімічні пари як *servicio* в іспанській мові і *сервіз* та *сервіс* в українській. Якщо для іспанської мови всі слова належать до питомої лексики, то в українській мові обидва слова запозичені, причому згідно зі Словником іншомовних слів [4] *сервіз* запозичено з французької мови, а *сервіс* – з англійської, причому етимологічно ці слова в обох мовах відносяться до слів романського походження. Відмітимо, що в обох випадках запозичені слова в українській мові мають значно вужчий семантичний обсяг. З іншого боку, певні лексеми можуть знайти своє друге життя в кількох інших мовах практично одночасно.

З огляду на вищесказане видається необхідним обмежити поле розвідки, адже дослідити значення та витоки усієї лексики видається доволі складним, і така спроба не буде мати достатньої ґрунтовності, тому в поле нашого дослідження на матеріалі іспанської та української мов увійшли слова латинського походження та слова, що беруть свій початок в індіанських мовах Латинської Америки.

Повторимо, що іспанська мова з'явилася як результат розвитку народної латини, тому до її складу входить більше 70 % слів латинського походження, але, вже будучи сформованою, іспанська мова надалі продовжувала запозичувати слова з класичної латини в епоху просвітництва і пізніше. Такі запозичення мають назву *культизмів* та *latinismos crudos*. Водночас, українська, що належить до слов'янських мов, також має значний відсоток слів латинського походження, що увійшли до словникового складу української мови на різних етапах її розвитку. У ній, як і в іспанській, присутні *latinismos crudos*, що мають подвійні форми написання (латиною та кирилицею): *de jure*, *de facto* та *де-юре*, *де-факто* тощо. Крім

того, обидві мови послуговуються латинськими кореневими морфемами для творення нових слів, якими в першу чергу є спеціальні терміни. Такі лексеми є новотворами з погляду латини, проте своїми складовими також відносяться до латинізмів чи до грецизмів або ж до так званої гібридної лексики, що поєднує кореневі морфемі грецької та латинської мов: *адантер* – *adaptador* (англ., від лат. *adaptatio* – пристосування), *аеробіка* – *aerobic* (від давньогр. *αἴρος* – повітря), *вето* – *veto* (лат. *veto* – забороняю), *фенотип* – *fenotipo* (гр., з'являюсь і тун) [3].

Слова латинського чи грецького походження, увійшовши чи то в іспанську, чи то в українську мову, доволі часто повністю асимілюються і так само, як і питома лексика мають здатність до семантичного розвитку та до утворення деривативів, наприклад: а) *школа* – *шкільний* – *школяр* – *дошкільний* – *позашкільний* – *школярство* тощо (укр.), – *escuela* – *escolar* – *preescolar* – *escolaridad* – *escolario*, etc. (ісп.); б) *obra* – *obrero* – *obrar* – *obrizo* – *obrero* – *ópera* – *operar* – *operador* – *operable* – *operante* (ісп.), – *опера* – *оперувати* – *оператор* – *операбельний* – *операція* – *оперативний* – *оперативка* тощо (укр.). Аналіз семантики таких слів також засвідчує, що в обох мовах такі лексеми набули низку значень, які в більшості випадків збігаються, проте інколи наявні певні розбіжності.

В іспанській та українській мовах функціонує доволі широке коло міжмовних паронімів. В іспанському варіанті вони входять до основного складу іспанської мови, сформованого на основі народної латини. В українському варіанті – це слова, що увійшли до лексики в період просвітництва і пізніше, часто не напряму, а через польську, німецьку або ж російську. Таким чином, і в українській, і в іспанській мовах є значна кількість латинізмів. Якщо для іспанської мови вони складають її питому лексику, то в українській – це слова іншомовного походження, проте вже цілком асимільовані українською мовою, через що мають низку дериватів. Особливе місце займають культизми. В іспанській мові вони складають етимологічні дублети *legal* – *leal*; *dígito* – *dedo*; *delgado* – *delicato*; *obra* – *ópera*. Аналіз семантичного значення таких пар лексем засвідчує, що слово, яке увійшло в мову пізніше, зазвичай має менший обсяг семантичного наповнення, а слова етимологічно давніші розвивають додаткові значення. В українській мові не

прийнято виділяти етимологічні дублети, проте насправді вони також присутні: *лояльний і легальний, школярство і схоластика, майор і мажор*, хоча їхня кількість значно менш чисельна, як порівняти з іспанською. Таким чином, можна стверджувати, що слова, в першу чергу латинського і грецького походження, що увійшли в лексикон іспанської мови як її основний лексичний запас, і українські слова латинського та грецького походження в більшості випадків повністю асимільовані і розширили своє значення в наш час: *facultad – факультет, decano – декан* (сфера освіти), *abreviatura – аббревіатура, infinitivo – інфінітив* (лінгвістичні терміни); *cuadrado – квадрат, куб – cubo, integral – інтеграл* (математичні терміни); *virus – вірус, angina – ангіна, aspirin – аспірин* (медичні терміни); *generador – генератор, турбіна – turbina, антена – antena*, (технічні терміни); *abogado, кримінальний – criminal, цивільний – civil* (юридичні терміни); *documento – документ, циркуляр – circular, директор – director* (адміністративно-ділова лексика); *delegado, депутат – diputado, прогрес – progreso* (суспільно-політична лексика); *literatura – література, канела – capilla, fuga – fuga* (лексика з різних галузей мистецтва) [3].

Аналіз такої інтернаціональної лексики засвідчує як наявність лексем з практично ідентичним значенням (*планета, театр, вірус, університет*), так і міжмовних паронімів (*аспірант – aspirante, адміністрація – administración, нотаріус – notario, еміграція – emigración*, etc.). Водночас, до української лексики увійшли низка лексем з інших романських та англійської мов, котрі також мають латинське походження. Семантика таких слів доволі часто не збігається з семантикою їхніх вихідних латинізмів. Більше того, в українській мові такі лексеми мають лише одне із значень оригінального слова мови-«експортера». Пор.: ісп. – *sentencia* 5 значень [1], укр. – *сентенція* 1 значення [11].

Зазвичай, коли мова йде про запозичення, то мається на увазі «імпорт» слова для заповнення певної лакуни в мові реципієнта. Таким словам притаманна однозначність на відміну від цілком асимільованих в українській мові слів, що лише етимологічно походять з латини чи якоїсь іншої мови. Водночас такі слова в іспанській мові функціонують як питома лексика і діахронічно набувають нових значень, змінюють і розширюють значення латинського слова.

Тому, проаналізувавши лексичний склад іспанської та української мов, можна стверджувати, що запозичення виникає в певний історичний момент і стосується плану синхронії, а коли йдеться про етимологію слова, варто зважати на діахронічний аспект функціонування слова.

Запозичення в сучасній українській мові найчастіше трапляються з англійської, французької, італійської та німецької, значно рідше з іспанської мови. Запозичені лексеми можуть мати латинське коріння, проте значення, яке запозичується українською мовою, часто може належати до периферії значення у вихідній мові.

Особливістю запозичень є те, що іноді запозичене слово набуває зовсім іншого, не пов'язаного з вихідною мовою значення. Усім відомий факт про входження спочатку до англійської мови, а пізніше до багатьох інших мов лексеми *кенгуру*, що етимологічно пов'язана з мовою аборигенів Австралії, на якій вона означає «я вас не розумію».

Цікавим з погляду семантичного розвитку є і слово *азарт*, *азартний*, що увійшло в українську мову через російську чи польську у складі словосполучення *азартна гра*. Хоча слово арабського походження *азарт* увійшло в низку західних мов у значенні *випадковість*, *навмання*, а словосполучення *juego de azar* в оригіналі означало «гру, де переможця визначає сліпа доля, випадковість», в українській та російській мовах *азартний* та *азарт* набуло іншого значення, а саме *сильне захоплення*, а відтак похідні словосполучення з прикметником *азартний* не має жодного відношення до значення *сліпа доля* чи *випадковість*, а вживається виключно у значенні *запал*, *завзяття*.

Проведений аналіз слів іншомовного походження в іспанській та українській мовах дозволяє дійти таких висновків:

1. Існує значна розбіжність у визначенні питомої лексики та етимологічно іншомовної, як в українській, так і в іспанській мовах, що обумовлено асиміляцією багатьох етимологічно іншомовних лексем приймаючою мовою;

2. Розвиток лексичної системи мови нерозривно пов'язаний з історичними, культурними та соціальними процесами, що відбуваються в тому чи іншому етносередовищі, а також контактам, у тому числі мовним, що мають місце на певному історичному етапі;

3. Запозичення іншомовних слів чи морфем належить до мовних універсалій і однаковою мірою притаманне як українській, так і іспанській мовам. Запозичення іншомовної лексики може здійснюватися зі слова-запозичення у вихідній мові. У такому разі йдеться про «подвійне запозичення» або «запозичення запозичення». Такі запозичення, з одного боку, сприяють утворенню інтернаціоналізмів, але, з іншого, можуть супроводжуватися семантичним зсувом, порівняно з вихідною лексемою при засвоєнні іншомовної лексеми;

4. Значна частина етимологічно іншомовної лексики, яка увійшла до лексичного складу обох мов, асимілювалася до такого ступеня, що не відчувається носіями мов як така. Критерії виділення питомої та етимологічно іншомовної лексики не знайшли однозначної дефініції, що призводить до значних розбіжностей у плані кількісного складу лексики з погляду її походження;

5. Етимологічно іншомовна лексика при своїй асиміляції часто втрачає первинне значення і набуває нового в процесі розвитку тієї чи іншої мови. Такі лексеми набувають статусу міжмовних паронімів (хибних друзів перекладача), що мають враховувати перекладачі;

6. Значна частина іншомовної лексики потрапляє до лексичного складу іншої мови через треті мови, що своєю чергою зумовлює семантичні зсуви первинної лексеми. Таким чином, у мові виникають інтерлінгвальні пароніми з різним значенням;

7. Етимологічно іншомовну лексику доцільно вивчати в плані діяхронії з метою визначення ступеня її асиміляції приймаючою мовою та входження, можливо, до питомої лексики такої мови;

8. Запозичення слід розглядати в плані синхронії, коли достеменно відомо, з якої мови запозичене слово. Аналіз запозичених слів на відміну від просто етимологічно іншомовної лексики мають більш конкретне значення і часто є навіть моносемічними. Запозичення з часом можуть асимілюватися і в процесі розвитку мов набувати нових значень, іноді не пов'язаних зі значенням первинно запозиченої лексеми. Тоді варто говорити про перехід власне запозичення до лексичної системи мови як її складника (питомої лексики).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний словник іспанської мови Королівської Академії наук. URL: [DRAE - https://dle.rae.es/](https://dle.rae.es/)
2. *Двомовний іспансько-український словник*. URL: <https://www.dict.com/%D1%96%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B8/servicio>
3. *Запозичення з грецької і латинської мов*. URL: https://ukrainskamova.com/publ/chinnij_pravopis/leksika/zapozichennja_z_greckoji_i_latinskoji_mov/5-1-0-61
4. *Словник іншомовних слів* : Словник неологізмів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/mySIS.pl?showSISid=46609864-6427&action=showSIS&h=f>
5. *Словник української мови в 11 томах*. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoj_movu_v_11_tomakh
6. *Сучасна українська мова*. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk605277.pdf>
7. *Сучасний електронний словник*. Diccionario etimológico castellano en línea. URL: <http://etimologias.dechile.net/>
8. *50 ejemplos de americanismos*. URL: <https://www.ejemplos.co/50-ejemplos-de-americanismos/#ixzz78tBWCWrS>
9. *Corominas, Juan*. Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico. URL: <https://www.amazon.com/Diccionario-Etimologico-Castellano-Hispanico-Biblioteca/dp/8424913620>
10. *Cuervo Urisarri, Rufino José*. Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana. URL: [298806302_Diccionario_de_construccion_y_regimen_de_la_lengua_Castellana_por_Rufino_Jose_Cuervo_continuado_y_editado_por_el_Instituto_Caro_y_Cuervo_Santafe_de_Bogota_ICC_1994](https://www.amazon.com/Cuervo-Urisarri-Rufino-Jos%C3%A9-Diccionario-de-construcci%C3%B3n-y-r%C3%A9gimen-de-la-lengua-castellana/dp/9500000000)
11. *Glosbe*. *Словник іспанська – українська*. URL: <https://uk.glosbe.com/es/uk>
12. *Jiménez Ruiz, Juan Luis*. La problemática del cambio semántico en la lengua como sistema de valores: aproximación epistemológica. E.L.U.A. 11, 1996-1997.

Halyna VERBA, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0001-6446-1162

Olena ORLYTCHENKO, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-4115-4252

**INHERITED AND ADOPTED VOCABULARY:
DIFFERENCE OF THE CONCEPT WORDS ETHYMOLOGY
AND ADOPTED WORDS
(based on Spanish and Ukrainian languages)**

The article deals with the semantic processes peculiar to the vocabulary of foreign origin in Spanish and Ukrainian. As it is known, in the vocabulary of any language there are inherited, own and adopted words by their origin. It seems interesting to compare and conclude whether there are common approaches to the definition of these terms – and, accordingly, to the processes of their adopting - in the two comparable languages. In the case of the Ukrainian language, experts believe that the actual Ukrainian vocabulary was created after the All-Slavic linguistic unity and at the present time is registered in the written works of the Ukrainians, founding its basis and forming national features of the language meanwhile adopted vocabulary are linguistic units that had come from different languages in the moment of direct or indirect communication. These are mainly Polish, Russian, Turkic languages, Latin and Greek. A similar approach is found in works of ulgarspecialists who have analyzed a similar phenomenon in Spanish, with the difference that the actual Spanish vocabulary was formed on the basis of Vulgar Latin, also known as Popular or Colloquial Latin, and adopted units also appeared in the course of historical development of direct or indirect communication (languages of pre Latin and post-Latin periods). These included mainly Latinisms, Greekisms, Arabisms, Indianisms and a small number of Germanisms. It seems important that the criteria for distinguishing specific and etymologically foreign vocabulary have not found an unambiguous definition, which leads to significant differences in terms of the quantitative composition of vocabulary in terms of its origin. Etymologically, foreign language vocabulary in the course of assimilation often loses its primary meaning and acquires a new in the course of language development. Such tokens acquire the status of interlingual paronyms (false friends of the translator).

Keywords: *inherited vocabulary, adopted vocabulary, etymology, Greekisms, Latinisms, Russianisms, Arabisms, Indianisms.*

REFERENCES

1. Akademichnyi slovnyk ispanskoi movy Korolivskoi Akademii nauk. DRAE. URL: <https://dle.rae.es/>
2. Dvovovnyi ispansko-ukrainskyi slovnyk. URL: <https://www.dict.com/%D1%96%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B8/servicio>
3. Zapozychennia z hretskoi i latynskoi mov. URL: https://ukrainskamova.com/publ/chinnij_pravopis/leksika/zapozichennja_z_greckoji_i_latynskoji_mo/v/5-1-0-61
4. Slovnyk inshomovnykh sliv : Slovnyk neolohizmiv. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/mySIS.pl?showSISid=46609864-6427&action=showSIS&h=f>
5. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
6. Suchasna ukrainska mova. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk605277.pdf>
7. Suchasnyi elektronnyi slovnyk - Diccionario etimológico castellano en línea. URL: <http://etimologias.dechile.net/>
8. 50 ejemplos de americanismos. URL: <https://www.ejemplos.co/50-ejemplos-de-americanismos/#ixzz78tBWCWrS>
9. Corominas, Juan. Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico. URL: <https://www.amazon.com/Diccionario-Etimologico-Castellano-Hispanico-Biblioteca/dp/8424913620>
10. Cuervo Urisarri, Rufino José. Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana. URL: [298806302_Diccionario_de_construccion_y_regimen_de_la_lengua_Castellana_por_Rufino_Jose_Cuervo_continuado_y_editado_por_el_Instituto_Caro_y_Cuervo_Santafe_de_Bogota_ICC_1994.](https://www.amazon.com/dp/9580630200)
11. Glosbe - Slovnyk ispanska - ukrainska. URL: <https://uk.glosbe.com/es/uk>
12. Jiménez Ruiz, Juan Luis. La problemática del cambio semántico en la lengua como sistema de valores: aproximación epistemológica. – E.L.U.A. 11, 1996-1997.

Дата надходження до редакції – 01.11.2021

Дата затвердження редакцією – 14.11.2021

Ранетта ГАФАРОВА, канд. філол. наук, доц.
Асоціація Кавказьких університетів,
м. Стамбул, Туреччина
ORSID ID: 0000-0001-8096-2143

АНАЛІЗ ВІРША-ГІМНУ КРИМСЬКИХ ТАТАР «АНТ ЕТКЕНМЕН» («Я ПОКЛЯВСЯ») НОМАНА ЧЕЛЕБІДЖІХАНА В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

В історії Криму, як і у всіх історіях етносів і територій, багато трагічних моментів: депортація, репресії і національний рух за незалежність кримських татар, який має місце зараз. Історію кримських татар можна розділити на 6 періодів: 1. Кримське ханство (1441–1783 рр.); 2. Анексія Криму Росією: правління Російської держави (1783–1917 рр.); 3. Жовтнева революція і влада більшовиків у Криму: створення Кримської Народної Республіки (1917–1918 рр.); 4. Депортація кримських татар (1944–1987 рр.); 5. Повернення на батьківщину в Крим (1987 р. – до теперішнього часу); 6. Повторна анексія Криму Росією (2014 р. – до теперішнього часу). Перші три періоди відобразилися в національному гімні кримських татар. Гімн займає особливе місце в державі та ідентифікує кожен народ. При цьому завжди виникає питання, чому національний гімн має певну силу впливу? Можливо, патетичне відтворення тексту, сприйняття його на слух, ідеали та цінності, покладені в зміст гімну? Щоб задовільно відповісти на ці запитання, ми спробували проаналізувати текст «Ант Еткенмен», ґрунтуючись як на ранні історичні, так і на філологічні роботи. Автор національного гімну кримських татар «Ант еткенмен» Номан Челебіджіхан – поет і перший голова уряду Кримської Народної Республіки.

У статті представлений лексико-семантичний аналіз концепту «клятва» в національному гімні кримських татар «Ант Еткенмен», написаного 1917 року, і має величезне значення в історії кримськотатарського народу. У ході аналізу тексту виявлені фонетична милозвучність, лексичні особливості, тема і ліричність, рима і віршований розмір, мовні символи, що дозволили нам визначити текст як поетичний твір. Три чотиривірші присвячені трагічним сторінкам долі народу. Одночасно з лексико-семантичним аналізом тексту подається історичний опис подій, які відображені між рядків. Номан Челебіджіхан як політичний лідер залишив незабутній слід в історії Криму і кримськотатарського народу.

Ключові слова: Номан Челебіджіхан, Крим, Курултай, національний гімн, історія, семантика.

Постановка проблеми. Історія кримських татар представлена достатньою кількістю концептів: Гіра, Ісмаїл Гаспринський, Номан Челебіджіхан, блакитний прапор із золотою тамгою і національний рух. Окремо виступає гімн кримських татар «Ant Etkenmen» («Я поклявся»), який виконується на офіційних засіданнях, масових заходах.

У кожного народу і держави візитною карткою є національний гімн. Особливість державного гімну – почуття патріотизму, гордість за свою батьківщину. Сьогодні в тюркському світі відомо 15 гімнів, серед них і гімн кримських татар. Під час презентації державного гімну виникає образ географічного положення країни, її політичного та культурного життя, а головне – суверенність держави.

Як правило, текст гімну містить певну тему, яка розкриває історію і статусність держави.

Наприклад, державний гімн Республіки Туреччини овіяний революційним настроєм, патріотизмом, стійкістю народу в ім'я свободи та незалежності. Гімн Республіки Узбекистан оспівує родючі землі, сади, поля, гостинність людей та суверенітет держави. Гімн Казахстану містить історичні моменти і спадщину, які треба берегти, прагнення до освіти, оспівує могутність країни. Такого ж змісту гімни Туркменістану, Азербайджану, Киргизії. Для пострадянських гімнів тюркських республік характерна відсутність конкретизації історичного нарративу, що можна пояснити відсутністю національної єдності в інтерпретації минулого. Розкол у питаннях історії існував на момент становлення національних держав у всіх колишніх радянських республіках, і зображення будь-якого історичного нарративу в державних гімнах було б не прийнято частиною суспільства. Разом із тим, національна держава не могла сприйматися легітимною, якби не пред'являла історичних підстав державогенезу. Тому майже у всіх гімнах пострадянських республік містилося спільне звернення до історії і предків. Формули такого звернення в різних національних версіях були багато в чому схожі: гімн Казахстану: «у сиву давнину народилася наша слава»; гімн Туркменії: «духом предків відважних славні сини, земля моя свята»; гімн Киргизії: «спадщина батьків наших»; гімн Узбекистану: «славний дух предків з тобою! Часи вирування могутності великого народу, земля зачарувала весь світ!»; гімн Азербайджану: «край наш древній, край наш святий». Однак гімни Гагаузії, Татарстану, кашгарських уйгурів, що проживають в Китаї, керкутських тюрків в Іраку мають трагічний

мотив. Можливо, це пов'язано з відсутністю державності цих народів. У цей список входить і гімн кримських татар «Я поклявся». Ці гімни варто сприймати як національні, а не державні.

Аналіз останніх досліджень з цієї теми. Аналізом і дослідженням національного гімну держави з погляду лінгвістики, соціології, філософії та психології займалися такі вчені: Т. В. Белкова «Про полідискурсні сходження жанрових характеристик гімну», Л. А. Ощепкова «Жанроутворювальні ознаки державного гімну (на прикладі державних гімнів Росії і Франції)», В. В. Бушуєв «Історичний наратив державних гімнів і політика національної пам'яті», Т. С. Зотєєва «Державний гімн як жанр політичного дискурсу», турецький вчений Мехмет Каплан дав повний семантичний, етимологічний, історико-порівняльний аналіз гімну Республіки Туреччини «Аналіз гімну революції».

Грунтуючись на роботах учених, у нашому дослідженні представлено опис жанрового «паспорта» гімну як літературного твору. **Мета роботи** – розкрити сюжетну лінію поетичного твору Номана Челебіджіхана «Я поклявся», що став національним гімном кримськотатарського народу, складеного на основі мовностилістичного аналізу тексту вірша гімну кримських татар в історичній перспективі – від XVIII ст. до початку XX ст.

Виклад дослідженого матеріалу. Вивченням жанру «гімн» займалися в основному літературознавці і музикознавці, тому у відповідних енциклопедіях жанр «гімн», як правило, розглядається в цілому, без докладного опису його окремого різновиду – державного гімну. Так, в «Літературній енциклопедії» [5] дано визначення: «Жанр релігійної лірики, що виділяється за тематичними ознаками, – хвалебна пісня, славослів'я, об'єднуються тотожністю об'єкта, якого вихваляють. Використання релігійного гімну як бойової пісні породжує явище так званого «національного гімну» – урочистої пісні нерелігійного змісту, що виконується у всіх офіційних випадках» [5, с. 534]. У сучасній «Літературній енциклопедії термінів і понять» [6] гімн визначається як «урочиста пісня, звернена до божества; спочатку – частина архаїчного ритуалу богочитання, хорова обрядова пісня, що має на меті привернення уваги божества і отримання від нього підтримки. Гімном називається також урочиста пісня, що прославляє єдність і міць держави і

стала, поряд із державним прапором і гербом, найважливішим елементом державної символіки» [7, с. 177–179].

З лінгвістичного погляду державний гімн вивчений недостатньо. Скажімо, гімн розглядався у межах політичного дискурсу [3, с. 267] для підтвердження наявності в державному гімні ознак, притаманних політичному дискурсу (зокрема таких функцій, як регулятивна, референтна, магічна та боротьби за владу) [3, с. 133–134]. Однак повного лінгвістичного опису жанру «державний гімн» на сьогодні не існує.

Як відомо, вірш «Я поклявся» Н. Челебіджіхана був написаний як поетичний твір і не розглядався як один із варіантів для національного гімну народу. «30 червня 1991 року Курултай кримськотатарського народу на своїй сесії затвердив пісню *Ant Etkenmen* («Я поклявся») як «Гімн кримськотатарського народу». Автор слів – Номан Челебіджіхан. Музика – народна. Спочатку Челебіджіхан написав вірш на своєму рідному степовому діалекті з окремими елементами старої літературної кримськотатарської мови. Курултай під час затвердження переробив початковий варіант із метою наблизити мову до сучасного літературного стандарту. Курултай кримськотатарського народу, як національна суспільно-політична організація кримських татар, що претендує на повноважне представництво кримськотатарського народу (згідно з чинним «Регламентом Курултаю кримськотатарського народу»), заявляє, що цей гімн є гімном всіх кримських татар».

Аналіз тексту був проведений за допомогою характеристики різних типів звернення до історії через формат гімну. Представлено схеми історичної репрезентації ряду гімнів із найбільш розгорнутим поданням минулого. Проводиться спеціальний аналіз теми ідентифікації кримськотатарського народу в усі часи через реалізацію історичної політики. Особлива увага приділяється питанню історичних конфліктів, у яких вирішувалася доля народу. Історичний наратив державних гімнів аналізується також як засіб сакралізації певних сюжетів і персоналій минулого, закріплення сакральної матриці національної самосвідомості, цей компонент варто також застосувати до тексту вірша-гімну «Я поклявся».

1916 року в газеті «Терджеман» вперше з'явився вірш «Ант Еткенмен» («Я поклявся») Номана Челебіджіхана. Потім 1917 року в газеті «Міллет» був опублікований оригінал вірша арабською

графікою, відповідно до твердження Allworth (11, 255); 1918 року в № 8 журналу «Видавництво Крим» (це видання друкувалося староосманською мовою за підтримки Благодійної організації кримців на чолі з Сулейманом Суди бей Кирилми). За рік, з 1918 по 1919 р., було надруковано 23 номери. Журнал висвітлював новини культури, науки, релігії, історії, економіки Криму і всього тюркського світу [12]. У березні 1943 року у зв'язку з ювілейною датою від дня смерті Номана Челебіджіхана повний текст без змін був надрукований в газеті «Азат Кирым» на кирилиці. [13]

На сьогодні текст зазнав невеликих змін, в нашому дослідженні за основу взято оригінал тексту, надрукований в газеті «Азат Кирым» на кирилиці.

<p><i>«Ant etkemen Tatarlarnın yarasını sarmaga, Nasıl bolsun bu zavallı kardaşlarım çürüsün? Onlar için ökünmesem, kaygımasam, yaşasam, Yüregimde kara kanlar kaynamasın, kurusun!</i></p>	<p><i>Ant etkenmen, milletimniñ yarasını sarmağa, Nasıl olsun bu zavallı qardaşlarım çürüsün? Onlar için ökünmesem, qayğırmasam, yaşasam, Yüregimde qara qanlar qaynamasın, qurusın!</i></p>
<p><i>Ant etkemen şu karangı yurtka şavle serpmege, Naslı bolsun eki kardaş bir-birini körmesin? Bunu körüp, busanmasam, muğaymasam, yanmasam – Közlerimden akan yaşlar derya deniz kan bolsun.</i></p>	<p><i>Ant etkenmen, şu qaranğı yurtqa şavle sepmeye, Nasıl olsun eki qardaş bir-birini körmesin? Bunu körüp buvanmasam, muğaymasam, yanmasam, Közlerimden aqqan yaşlar derya-deñiz qan olsun!</i></p>
<p><i>Ant etkemen, söz bergemen bilmek için ölmege, Bilüp körüp milletimnin göz yaşını silmege. Bilmi, körmü bin yaşasam. Kurultaylı han bolsam, Kene bir kün mezarcular kelir meni kömmege».</i></p>	<p><i>Ant etkenmen, söz bergemen millet için ölmege, Bilip, körüp milletimniñ göz yaşını silmege. Bilmey, körmey biñ yaşasam, Qurultaylı han olsam, Kene bir kün mezarcular kelir meni kömmege.</i></p>

Джафер Сейдамет у своїх спогадах пише, що 9 грудня 1917 року на засіданні Кримськотатарського Курултаю було прочитано текст вірша і затверджено його як національний гімн [14, с. 242].

1917 року на відкритті музею в Бахчисараї Номан Челебіджіхан, будучи Кримським муфтієм, виступив із полум'яною промовою, у якій присягнувся у своїй боротьбі за права кримськотатарського народу: «У всі часи в усьому світі, від степів до морів ми клянемося відновити свої права, втрачені за останні півтора століття, з гордістю і честю нести блакитний прапор, кольору неба» [13].

Аналізуючи текст вірша, варто звернути увагу, що кожен чотиривірш починається зі слів «Я поклявся».

Згідно з лексичним значенням слова «клятва», давати клятву «урочисту обіцянку, запевнення, іноді підкріплюється згадкою чогось священного, дорогого для того, хто обіцяє що-небудь або запевняє в чому-небудь, у цьому контексті присутній фактор адресанта і адресата». Розглядаючи інтенції ІСГ «обіцянка, клятва» з погляду мовця і слухача (див. П'ятий параметр Дж. Р. Серля або образ автора і адресата за Т. Шмельовою), ми виявили деякі особливості. Ситуація реалізації мовного акту «обіцянка, клятва» в основному передбачає двох обов'язкових учасників – адресанта і адресата. При цьому спрямованість мовного акту може бути різною. Є інтенції, які можуть позначати акт, де адресант і адресат – різні особи, так і акт, де адресант і адресат, – одна і та ж особа – тобто заприсягтися, пообіцяти і дати слово можна та іншому, і самому собі. До таких двонаправлених мовних актів належать інтенції: обіцяти, дати (давати) обіцянку, клястися, дати (давати) клятву, дати (давати) слово, зобов'язатися, клятвено обіцяти і деякі інші. Як правило, коли ці інтенції спрямовані на самого адресанта, вони супроводжуються конкретизаторами: [2, с. 20] я поклявся, поклявся самому собі.

Номан Челебіджіхан, що здобув військову кар'єру, потім відбувся як релігійний діяч, розуміє сенс клятви. Як і для військової людини – бути чесним, хоробрим, дисциплінованим, пильним бійцем: строго зберігати військову та державну таємницю; беззаперечно виконувати всі військові статuti і накази командирів, комісарів та начальників; сумлінно вивчати військову справу; берегти військове і народне майно; до останнього подиху бути відданим своєму народові, своїй Батьківщині й уряду; бути завжди готовим за наказом уряду виступити на захист Батьківщини; захищати її

мужньо, не шкодуючи своєї крові і самого життя для досягнення повної перемоги над ворогами. Тут ідеться про концепт як честь або особистісну рису, що становить сукупність вищих морально-етичних принципів і забезпечує людині повагу в суспільстві [10, с. 80]. Так проявляється гендерне маркування висловлювань клястися честю (їх використовують чоловіки). А як для богослужителя клятва означає священну дію в ісламі ніят («намір», «мотивація», «інтенція») і трактується як усвідомлене вчинення будь-якої дії або відмову від її вчинення з чітким усвідомленням мети і сенсу дії або утримання від нього. Ніят відіграє ключову роль в оцінці вчинків людини, зокрема впливає на богословсько-правовий висновок щодо ритуальної і юридичної сили тієї чи іншої дії. Він жертвує собою, але в разі невиконання, він постане перед Всевишнім. Скажімо, автор вкладає глибокий філософський зміст, присягає народу як військовий, і захистить його як муфтії, на передній план висуває головну цінність ісламу – духовні зв'язки людини з Богом.

«Я поклявся»: початок кожного чотиривірша має різний відтінок експресії, починається, як прибуває хвиля, повільно; набираючи темп, експресія посилюється.

Ant etkemen Tatarlarnın yarasını sarmaga: / Я поклявся перед татарами їхнє горе остудити (залікувати рани). Про які рани говорить Челебіджіхан? Починаючи з 1783 року, в історії кримського ханства і кримськотатарського народу сталися трагічні події. Росія анексувала Крим у XVIII ст., і це призвело до занепаду життя кримських татар, зокрема йдеться про ліквідацію державності кримських татар, знищення політичних інститутів та армії, скасування фінансової системи, обмеження органів релігійного і місцевого самоврядування. Величезної шкоди було завдано культурному і духовному життю народу. Одним із найважчих наслідків анексії 1783 р. стала масова і вимушена еміграція кримськотатарського народу, викликана колонізаторською політикою нової влади, спрямованої на витіснення з Криму його корінного населення і заселення півострова колоністами з внутрішніх губерній Російської імперії та інших держав. Кріпосне право, рекрутчина, гоніння релігійних діячів, війни Росії з різними державами (Японія, Кримська війна, Перша світова війна) до масової еміграції. За даними турецького історика Хакана Кирилми, кількість емігрантів з кількості кримських татар склала близько 2 млн. осіб [15, с. 11–17]. Кемаль Чапраз також дає історико-статистичну довідку про чисель-

ність населення Криму, констатує той факт, що 1783 року населення кримських татар було близько 98 %, а вже 1897 року знизлося до 35 % [16].

Розсіювання свого народу по всьому світу і втрату Криму Номан Челебіджіхан висловив як рану, яка кровоточить і яку треба зцілювати. Хоча рана залишає шрами, але таким чином, як сармага «обв'язати, прикрити», у значенні знеболити і дати надію.

У другому рядку *Nasil bolsun bu zavallı qardaşlarım çürüsün?* / *Скільки можна гнити живими і під вічним зітлінням жити?* Акцент робиться на лексеми «нешасні, бідні брати», які виявилися на рідній землі безправними і обезкровленими. Гаспринський у газеті «Терджиман», 1889 р., із гіркотою зазначає, «масовий, політичний, економічний, соціальний наступ на народ не міг не вплинути на національну психологію населення і, зокрема, на загальну демографічну ситуацію. Атмосферу повної безвиході, відсутності перспектив для розвитку народу відчувала кожна сім'я, кожен член суспільства.

А відбилось це найнаочніше на народженні дітей. У мусульманському суспільстві, де рівень народжуваності завжди був вищий, ніж у православному, відреагували цілком очікувано: у 1880-х рр. кримських татар вмирало втричі більше, ніж народжувалося» [7]. Також виникли труднощі з отриманням паспортів для кримських татар, які збиралися «для щорічного паломництва до святинь Мекки». Міністр наказав відхилити прохання щодо видачі паспортів, «під якими б приводами вони не надходили», ніяк не пояснивши своє рішення» [за 1: Кричинський, 1919, с. 30]. Також спрацював інший механізм відчуження корінного населення Криму від рідної землі: «Ситуація ускладнювалася тим, що, одного разу, зважившись на виїзд, сім'я вже не могла повернутися назад до Криму навіть у разі конечної потреби. Про це свідчив один із пунктів паспортного регламенту 1902 р., де було «вирішено не перешкоджати охочим залишити Росію, однак із зобов'язанням назад не з'являтися». Це було неприпустимим порушенням національної рівноправності, яке неодноразово урочисто проголошували на території імперії» [1, с. 725].

Дієслово *Çürüsün* «гниєти» висловлює «органічне руйнування», тобто народ заживо знищують. Автор цим показує безправність народу і насильство над ним.

У третьому рядку використання трьох дієслів *ökünmesem, qaygırtmam, yaşasam*, підсилює мотив клятви. Кожне дієслово

розкриває емоційно-психологічний настрій автора, глибше розкриває його внутрішній світ як борця і захисника. Дієслово «*ökünmek*» має п'ять значень: 1. 'ображатися, сумувати, нудьгувати; обурюватися'; 2. 'сумувати, тужити'; 3. 'шкодувати, каятися'; 4. 'сердитися, злитися', і зовсім інше значення 5. '*vımagati, bажати*'. Дієслово «*Qaygırmak*» також має емоційно-експресивну конотацію: 1. 'засмучуватися, сумувати, горювати'; 2. 'тужити, журитися'; 3. 'думати, піклуватися про кого-небудь' [8, с. 344].

На наш погляд, поет використовує одночасно основні значення слів і майстерно завуальовує переносні: «*ökünmek*» / '*vımagati, бажати*' і «*Qaygırmak*» / '*думати, піклуватися про кого-небудь*', тобто 'я живу народом, буду піклуватися і просити за нього'.

У вірші три дієслова *yaşasam* 'жити', *yanmasam* 'не згоріти, щоб не вмерти', *bolsam* «бути» передають оптимістичний настрій автора, вони мають позитивну конотацію. Ці лексеми показують, що Челебіджіхан готовий до боротьби і хоче вести народ за собою, поки буде жити.

У рядках «*Yüregimde qara qanlar qaynatasın, qurusun!*» / «*Нехай застигне чорною кров'ю серце у мене в грудях*» автор передає свій внутрішній стан, безпорадність, безвихідність ситуації, що склалася. Але він не дає волю своїм емоціям виплеснутися назовні, вогонь обурення оволодіває ним, але він всіяко ховає його в собі.

У другому чотиривірші Номан Челебіджіхан немов розкриває свою позицію в житті кримських татар. У першому реченні «*Ant etkemen şu qarangi yurtka şavle serpmeye*» / «*Я поклявся світлом ясним темряву прогнати з моєї землі*», домінуючим словом є *şavle* «світло, промінь». Це слово несе величезну історичну інформацію. Під час навчання (1906–1912 рр.) у Стамбульському університеті на юридичному факультеті Номан Челебіджіхан знайомиться з представниками кримськотатарської молоді – Джафером Сейдаметом, Абдурахимом Сюкюті, Аблякімімом Ільмі та ін. Здобувши юридичну освіту, Номан приступив до активної громадської діяльності: 1909 року з'явилася таємна організація «Ватан» («Вітчизна»), у яку разом з Номані входили Джафер Сейдамет (1889–1960) і Абібулла Одабаш (1891–1938). Цим двом сподвижникам Челебіджіхана також належало зіграти важливу роль в історії Криму: Сейдамет став однією з ключових осіб Кримської Народної Республіки, а пізніше – видатним емігрантським діячем; Абібулла

Одабаш – просвітитель і письменник. Саме досвід, набутий у ході розвитку організації «Ватан», допоміг Челебіджіхану сформувати політичну партію «Міллі Фірка» («Національна партія»), яка зібрала 1917 року перший Курултай. Крім «Ватан», Челебіджіхан брав участь у діяльності «Товариства молодих татарських письменників» (Yaş tatar yazıcılar cıvını), яке з'явилося в Стамбулі 1910 року, де він зустрівся з Ісмаїлом Гаспринським, який, своєю чергою, ознайомився з їхньою діяльністю, говорив про плани, пов'язані з навчанням, встановлював зв'язки з членами молодотурецької організації, які багато в чому слугували прикладом і для кримськотатарського громадського руху. Ідеї молодотурецької революції 1908 року, революційні перетворення в Росії в цей період вселяють надію членам організації відновити Національний рух кримських татар за відновлення кримськотатарської держави, прав корінного народу, за розвиток культури та освіти. Натхненна молодь із бойовим настроєм повертається до Криму, щоб модернізувати не тільки кримськотатарське суспільство, але й увесь поліетнічний Крим. На наш погляд, «світло» або «промінь», використані лексичні одиниці, включають цю діяльність Номана Челебіджіхана. Варто зазначити, що саме в цей період було написано вірш.

У другому реченні *«Nasil bolsun eki qardaş bir-birini körmesin?» / «Скільки можна, щоб один одного брати бачити не могли?»* знову звучить риторичне запитання із закликом до дії. Крізь призму цих рядків, шикуються черги історичних подій 1914 року: Перша світова війна, чергова хвиля еміграції, розкол кримськотатарської інтелігенції за політичними поглядами. Під час Першої світової війни кримське мусульманське суспільство опинилося в «лещатах» через те, що Туреччина «пов'язала свою долю в Німеччиною» [1, с. 851].

«Генерал російської армії Фольбаум вважав, що татар залишати не можна, що в армію необхідно мобілізувати максимальну кількість кримських, казанських, оренбурзьких та інших татар, а також туркменістанських мусульман для того, щоб вони не могли жити окремо від інших підданих, інакше в їхньому середовищі перемаже ідеал політичної однастайності з іноземними одновірцями. Генерал вважав, що колоніальна інтеграція мусульман може стати реальністю у разі використання такого ефективного інструменту, як армія» [1, с. 852]. Так, на мусульманське суспільство очікувала роздробленість, їхні родичі з боку Туреччини повинні були битися з одновір-

цями, які воювали на боці Російської імперії. На доказ цього факту, наведемо донесення одного з генералів: «Після вступу у війну Османської імперії (жовтень 1914 р.) у Росії не відбулося ніяких виступів на користь султана-халіфа і провідної держави ісламського світу. Солдати-мусульмани російської армії чесно виконували свій військовий обов'язок» [1, с. 857]. Номан Челебіджіхан сам брав участь у бойових діях Першої світової війни, він бачив ситуацію зсередини: шовіністичний настрій командування і занепадницький моральний дух солдатів. Це все підштовхнуло його активно вступити в роботу Всеросійського мусульманського руху. У жовтні він стає одним із кримських делегатів на Третньому Всеросійському мусульманському з'їзді в Петрограді, і виступає з пропозицією допомогти пораненим кримським татарам і їхнім сім'ям [15]. Кримські татари, які підтримали Туреччину і виступили на її боці, зазнали гонінь, були арештовані з подальшим розстрілом. Так родичі по релігії і крові виявилися в різних політичних таборях.

Номан Челебіджіхан у цих рядках вкладає величезну історичну довідку і вигукує: «Доки брат проти брата буде воювати!»

У наступних рядках автор намагається дати відповідь на поставлене запитання, точніше – знайти вихід із ситуації, що склалася. Чотири дієслова *körüp* «бачачи», *buvsanmasam* «вистою», *tuğaymasam* «не впаду духом», *yanmasam* «не згорю» використані автором як заклики самому собі, він вбирає в себе всі тяготи народу, однак при цьому не дозволяє собі ні найменшої слабінки, розуміючи, що несе відповідальність за свободу народу. Надалі Номан Челебіджіхан стане справжнім ватажком і захисником прав кримських татар.

Третя строфа *Bilmi, körmi bin yaşasam. Kurultaylı han bolsam, Kene bir kün mezarçılar kelir meni kömtege* / «Що мені життя ... адже навіть коли б я був ханом, проживши хоч тисячу років, День прийде, і перед могилою все одно буду давати відповідь» розкриває Номана Челебіджіхана одночасно як національного лідера і звичайного мусульманина, який, як і всі, постане перед Аллахом і буде давати відповідь за свої діяння. Н. Челебіджіхан отримав блискучу освіту: богословську – в Криму, яку продовжив у Стамбулі, юридичну та медичну освіти – у Туреччині та Росії.

На наш погляд, з 1912 р. по 1917 р. під час обговорення подальшого модернізування кримськотатарського суспільства і його

політичної системи, її організатори Дж. Сейдамет, Номан Челебіджіхан, Алі Боданінський, Сабрі Айвазов, Амет Озенбашли та ін. задалегідь обговорили питання про керівництво виконавчого органу. Тому Челебіджіхан вже 1916 року у вірші говорить про Курултаї і про його голову. Результати копіткої та активної роботи прогресивної кримськотатарської інтелігенції були очевидні:

1917 року виробництво організації нового типу – Кримський мусульманський революційний комітет (Мусвиконком), проведення I Курултаю і оголошення Кримськотатарського національного уряду. Цього ж року Мусвиконком очолює Номан Челебіджіхан, також за підтримки соратників погоджується очолювати Таврійським муфтіят, потім обирається Першим муфтієм мусульман Криму, Литви, Польщі, Білорусі.

Клятву, яка наскрізною темою проходить через увесь вірш, можна також розглядати як ніят в ісламі. Будучи релігійно освіченою людиною, керуючись канонами ісламу, він прекрасно розуміє значення ніят, тобто «наміри». Даючи клятву, має намір нести відповідальність за долю кримськотатарського народу з метою захистити і зберегти його права. І як простий смертний, ким би він не був, він буде відповідати за свої вчинки перед Аллахом і готовий принести себе в жертву в ім'я свободи кримських татар. 26 січня 1918 року Номан Челебіджіхан був заарештований і ув'язнений в Севастопольській в'язниці. Номан Челебіджіхан став жертвою анархо-революційного терору в Криму. 23 лютого цього ж року в місті Севастополі він був без суду убитий революційними матросами, а його тіло було викинуто в Чорне море.

Висновки. Поезія «Ант Еткенмен!» / «Я поклявся!», автором якої є Номан Челебіджіхан, написана п'ятнадцятистопним арузі. Челебіджіхан використовує безліч засобів художньої виразності: метафори, окличні речення з риторичними питаннями, інверсію. Твір є прикладом патріотичної лірики, у ньому читачі можуть відчувати віру політичного лідера в те, що тягарі кримськотатарського народу він клянеться полегшити. Але на емпіричному рівні він розуміє, що заради свободи доведеться віддати не тільки своє життя, але ще тисячу людських життів. Автору вдалося з точністю передати історичні події початку ХХ ст. через призму поезії.

Хоч вірш і невеликий за обсягом, але він змушує читача перейнятися всіма почуттями і роздумами поета. Можливо, це і послужило

для того, що вірш став національним гімном кримськотатарського народу. З ім'ям Номана Челебіджіхана пов'язана значна сторінка історії не тільки кримськотатарського народу, але всього Криму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Возгрин В.Е.* История крымских татар [монография]: Очерки этнической истории коренного народа Крыма в 4-х томах. СПб. : Нестор-История, Том II. 2013. 940 с.

2. *Галлямова, Н. Ш.* Речевой акт «обещание, клятва» в русской языковой картине мира: лингвокультурологический, функционально-прагматический аспекты. *Язык и культура*. М. 2010. № 3 (11). С. 16–32.

3. *Зотеева Т. С.* Государственный гимн как жанр политического дискурса. *Политическая лингвистика*. М. 2013. № 1. С. 133–143.

4. *Беспалов И. М., Лебедев-Полянский П. И., Луначарский А. В., Маца И. Л., Нусинов И. М., Переверзев В. Ф., Скрипник И. А.* Литературная энциклопедия / Под ред. Фриче В. М. М.: Изд-во Ком. Акад., 1929. Т. 2. 768 с.

5. *Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов:* В 2-х т. / Под ред. Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогачевского, М. Розанова, В. Чешихина-Ветринского. М.; Л.: Изд-во Л. Д. Френкель, Т. 1. 1925. 576 с.

6. Литературная энциклопедия терминов и понятий / *А. Н. Николюкин*. М.: Интелвак, 2001. 1600 с.

7. Переводчик-Терджиман. 1889. № 8.

8. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на буквы 'К', 'Қ' / *Э. В. Севортян, Л. С. Левитская, А. В. Дыбо, В. И. Рассадин*. М., 1997; (pdf, 19Mb) <http://altaica.ru/LIBRARY/edtl.php>.

9. *Чесноков И.И.* Военная присяга в Советской армии: когнитивно-коммуникативный аспект. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. Волгоград. Волгоградский государственный педагогический университет, 2018. № 8. С. 79–83.

10. *Allworth, Edward A.* (Ed.). *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland*. Durham&London: Duke University Press. 1998. p. 400.

11. *Doğan A.* Işık H. Genel Türk Tarihinin Kaynaklarından Süreli Yayınlarla Bir Örnek: Kırım Mecmuası. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. 2017, Cilt 3, Sayı 3. S. 123–140.

12. *Kerim T.* «Azat Qırım» gazetesiniz latin yazısı meselesi ve yazıcıları üzerinde qaydlar (1942–1944)<http://kerimofftahir.blogspot.com.tr/2015/03/azat-qrm-gazetasnda-baslgan-qrmtatar.html> Дата обращения: 20.09.2021.

13. *Kırimer C.-S.* Bazı Hatıralar. İstanbul. Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 1993. – S. 242.

14. *Kırımlı H. Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler.* Ankara, 1996. 296 s.

15. *Çapraz K. Stratejik Açından Kırım.* İstanbul. Yeni Türkiye, 1997. S. 1528-1533.

Ranetta GAFAROVA, PhD, Associate Professor
Caucasus University Association Turkey, İstanbul
ORSID ID: 0000-0001-8096-2143

ANALYSIS OF THE POEM-HYMN OF THE CRIMEA TATARS «ANT ETKENMAN» («I SWORN») NOMAN CHELEBIDZHIKHAN IN HISTORICAL PERSPECTIVE

Crimean Tatar's history is that of agony, exile, sorrow, oppression and persecution, but it is also the history of Crimean Tatar nation's national struggle. Crimean Tatars' history has 5 stages: 1. Crimean Khanate Period (1441-1783), 2. Russian Domination: Invasion of Crimea (1783-1917), 3. Crimea during Russian Revolution and Early Bolshevik Reign: Crimean Tatar Republic (1917-1918), 4. Exile Period (1944-1987), 5. Return to Homeland (1987 - up to the present), 6. Repeated annexation of Crimea by Russia (2014 - up to the present). The first three periods are presented in Crimean Tatar National Anthem. National anthems have a significant importance in the histories of nations, as they reflect the national identities. Crimean Tatar National Anthem has been sung and listened with high zest by the majority of the nation in different times and places. So what does it tell to us? What values does it advice us to maintain? What kind of targets does it point out? In order to give satisfactory answers for such questions, we will handle "Ant Etkenmen" in quartets, making use of past studies on History and Linguistics. The name of Crimean Tatar National Anthem is "Ant Etkenmen", and it was written by Numan Çelebi Cihan, the first president of Crimean Tatar People's Republic. In our study, important poems in the history of Crimean Tatars, mainly "Ant Etkenmen" (I Vowed) the national anthem of Crimean Tatars written in 1917 by Numan Çelebi Cihan, will be analysed in terms of vowing motif. Our study is based on the both the symbolic language analysis and the aesthetic aspects of the national anthem in terms of its sound, words, harmony, the world of sense, dream and thought, its lyricism, meter, rhyme, rhtym, language and style. The first three quartets of the anthem focus on the agonies in the history of Crimean Tatars. In the analysis of the poem data received in the field of History will also be made use of.

Keywords: Numan Çelebi Cihan, Crimea, Congress, Struggle, Anthem, Poetry, Semantics, History

REFERENCES

1. *Vozgrin, V.E.* (2013). *Istoriya krymskikh tatar [monografiya]: Ocherki etnicheskoy istorii korennoho naroda Kryma v 4-kh tomakh.* SPb. : Nesto-Istoriya, Tom II. 940 s.
2. *Gallyamova, N. Sh.* (2010). Rechevoj akt «obeshhanie, klyatva» v russkoj yazykovoj kartine mira: lingvokul'turologicheskij, funkczional'no-pragmaticeskij aspekty. *Yazyk i kul'tura.* M. № 3 (11). S. 16–32.
3. *Zoteeva, T. S.* (2013). Gosudarstvennyj gimn kak zhanr politicheskogo diskursa. *Politicheskaya lingvistika.* M. № 1. S. 133–143.
4. *Literaturnaya e`ncziklopediya* (1929) / Bepalov I. M., Lebedev-Polyanskij P. I., Lunacharskij A. V., Macza I. L., Nusinov I. M., Pereverzev V. F., Skrypnik I. A. / Pod red. Friche V. M. M. Izd-vo Kom. Akad. T. 2. 768 s.
5. *Literaturnaya encziklopediya: Slovar literaturnykh terminov* (1925) : V 2-kh t. / Pod red. N. Brodskogo, A. Lavreczkogo, E` Lunina, V. L`vova-Rogachevskogo, M. Rozanova, V. Cheshikhina-Vetrinskogo. M.; L.: Izd-vo L. D. Frenkel`, T. 1. 576 s.
6. *Nikolyukin, A. N.* (2001) *Literaturnaya encziklopediya terminov i ponyatij.* M.: Intelvak. 1600 s.
7. *Perevodchik-Terdzhiman.* 1889. № 8.
8. Etimologicheskij slovar` tyurkskikh yazykov: Obshhetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy na bukvu 'K', 'K' (1997) / *E.V. Sevortyan, L. S. Levitskaya, A. V. Dy'bo, V. I. Rassadin/* M., (pdf, 19Mb) <http://altaica.ru/LIBRARY/edtl.php>.
9. *Chesnokov, I. I.* (2018) Voennaya prisyaga v Sovetskoj armii: kognitivnokommunikativnyj aspekt. *Izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta.* Volgograd. Volgogradskij gosudarstvennyj pedagogicheskij universitet. 8. S. 79–83.
10. *Allworth, Edward A.* (Ed.). (1998) *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland.* Durham&London: Duke University Press. P. 400.
11. *Doğan A. Işık H.* (2017) Genel Türk Tarihinin Kaynaklarından Süreli Yayınlarla Bir Örnek: Kırım Mecmuası/ *Tarih ve Gelecek Dergisi.* Cilt 3, Sayı 3. S. 123 –140.
12. *Kerim, T.* (2015) «Azat Qırım» gazetesinin latin yazısı meselesi ve yazıcıları üzerinde qaydlar (1942-1944) URL: <http://kerimofftahir.blogspot.com.tr/2015/03/azat-qrm-gazetasnda-baslgan-qrmtatar.html> Дата обращения: 20.09.2021.
13. *Kırimer, C.-S.* (1993) *Bazı Hatıralar.* İstanbul. Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı. 242 s.
14. *Kırımlı, H.* (1996) *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler.* Ankara. 96 s.
15. *Çapraz, K.* (1997) *Stratejik Açından Kırım.* İstanbul. Yeni Türkiye. S. 1528-1533.

Дата надходження до редакції – 25.11.2021
Дата затвердження редакцією – 13.12.2021

Олександра МАЛАШ, канд. філол. наук,
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-5726-5646

ВОДА В БОЛГАРСЬКОМУ МОВОСВІТІ (на матеріалі народних пісень українських болгар)

Стаття присвячена символіці води в болгарській лінгвокультурі. На матеріалі народних пісень, записаних українськими та болгарськими дослідниками від нащадків болгар-переселенців ХІХ ст., які нині проживають в Одеській, Запорізькій, Миколаївській областях, в Автономній Республіці Крим, досліджено місце та роль лексики, пов'язаної з водою, у болгарській мовній картині світу. Розглянуто лінгвокультурему «вода» в її реалізаціях «водойма», «криниця», «джерело», «доц», «Дунай», «море».

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвофольклористика, лінгвокультурема, болгарська мова, болгари в Україні, гідролексика.

Напевно, не існує жодної культури в світі, яка б не приділяла належної уваги воді. Вода є одним з начал, яке, запліднившись іншим началом – вогню та світла, – народжує нове життя. Як «символ першоматерії, плодючості; початку і кінця всього сущого на Землі; Праматері Світу; інтуїтивної мудрості» потрактована вода в «Енциклопедичному словникові символів культури України» [4, с. 143]. З води – морської піни – з'явилася Афродіта; першовологою, з якої утворюється все живе, зображували давньоіндійське божество Сакті. У більшості язичницьких пантеонів є божества водного світу – моря, річок та озер, дощу й грози тощо. Люди вдавалися до поклоніння і жертвоприношень водоймам, до викликання дощу танцями та співами, до використання води в обрядах переходу, наділяли її очисними, захисними, лікувальними властивостями. Усе це зумовило появу в мовах етнокультурно маркованих одиниць – лексем, фразем, паремій, народних та літературних прецедентних текстів. Не є винятком і болгарська мова, щедро насичена мовно-культурними символами, що стосуються гідросфери.

Постановка проблеми. Утілення лінгвокультурного потенціалу води та ритуалів, пов'язаних із нею, в текстах усної народної творчої

сті становить значний інтерес для досліджень у царині лінгвокультуро-логії, етнолінгвістики, лінгвофольклористики та інших дисциплін. Особливо актуальною постає проблема збереження національної спадщини в умовах географічної та мовно-культурної ізоляції.

Болгарська діаспора в Україні – приклад такої ізольованої спільноти, що з XVIII–XIX ст. – часу переселення з Балканського півострова – зберігає й відтворює успадковані від своїх предків звичаї, ритуали, вірування та пов'язані з ними народнопоетичні тексти. Попри те, що вже в перші роки після міграції на українські землі (території сучасної Одеської, Миколаївської, Кіровоградської, Запорізької областей, Криму) болгари зазнають осуду з боку місцевої церкви через проведення язичницьких обрядів (як-от викликання дощу *Пеперуда*) [Лобачевский, с. 34], а після приходу в Україну радянської влади розпочинається затяжна доба «наукового атеїзму» з його знеціненням ритуалів, боротьба за культурну ідентичність триває. І відзначення болгарських свят супроводжується виконанням народних пісень, зокрема тих, у яких згадують воду, водойми та їхні назви, переповідають міфи, пов'язані з роллю води в людському житті.

Вода пронизує фактично все життя людини від самого її народження. З водою активно взаємодіють при виконанні магічних дій. *Лазарки* – учасниці свята *Лазаровден* (субота перед Вербною неділею) – кидають свої віночки у воду [11, с. 354]; здійснюють ритуальне купання повитух і немовлят на *Бабинден* [3, с. 18]; на Купала дівчата в'яжуть букетики з трав і занурюють у *мълчана вода* – німу воду, що її мовчки набирає з трьох джерел незаймана дівчина до сходу сонця [3, с. 18, 65]; цією водою вмивають молодят на порозі нового дому [3, с. 64].

Воді відведено чільне місце в болгарських фразеологізмах і пареміях: *вода газя, жаден ходя* «воду топчу, спраглий ходжу» (про людину, що не може скористатися тим, чого має доволі); *краката му да мия, водата да пия* «мити б його ноги й ту воду пити» (про величезну силу прихильності, любові) (ФРБЕ-1, с. 175; ФРБЕ-2, с. 561), *наливам вода в мелницата/воденицата на някого* «наливати воду у млин комусь» (сприяти комусь, виправдовуючи тим самим і його вчинки, поведінку) [8, с. 51], *знае свиня кладенчова вода* «тямить свиня у колодязній воді» (про обмежену людину, яка ні на чому гаразд не розуміється) [8, с. 55].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нашадки болгар-переселенців, прибулих на українські землі в другій половині XVIII – першій половині XIX ст., тобто в часи османського панування на Балканах, нині виявляють щире зацікавлення щодо культурної репрезентації болгарського народу, відірваного від метрополії. Тому закономірною є поява таких фундаментальних праць з історії та краєзнавства болгар українського Півдня, як «Възраждане на българите в Украйна» А. Кіссе (Одеса, 2006), «Очерки истории, языка и культуры јльшанских болгар» (за загальною редакцією В. Мільчева, Київ, 2013), «Болгары в Таврии: 150 лет истории» В. Міткова (Запоріжжя, 2012), «Чушмелий: история и культура» (Одеса, 2017), «Культурний простір бессарабських болгар» (Болград, 2018), збірник статей «Болгари у Північному Причорномор'ї» та ін., що дозволяють відтворити загальну картину переселення болгар та освоєння ними українських земель. Помічними для лінгвокультурних досліджень болгарської діаспори стають і збірки пісень, записані в Одеській, Запорізькій, Миколаївській областях та Автономній Республіці Крим.

Важливими для розуміння мовно-культурного потенціалу води, водойм, гідронімів у слов'ян вважаємо дослідження Є. Бартмінського, В. Жайворонка, М. Гримич, І. Ігнатенко, Н. Колесник, О. Потапенка, К. Приходченко, Л. Старевої, О. Юдіна та інших. Проте попри значні напрацювання в царині етнолінгвістики й лінгвокультурології **дотепер не маємо системних досліджень**, присвячених лінгвокультуремі «вода» та її різноманітним лексичним і фразеологічним утіленням у поетичній мові нащадків болгар-переселенців. Стаття виокремлює основні культурно марковані поняття, пов'язані з гідросферою.

Метою цього дослідження є визначення, опис та характеристика мовно-культурної цінності лексем та фразем, дотичних до поняття «вода», які фігурують у народних піснях, записаних болгарськими й українськими дослідниками XX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу.

Центральним поняттям нашого дослідження є лінгвокультурема – комплексна міжрівнева одиниця, що поєднує в собі форму, мовний та позамовний зміст [2, с. 44–48; 10, с. 298]. *Вода*, належачи до загальних назв об'єктів гідросфери, має високу культурну (й етнокультурну) валентність. Розглянувши зразки болгарської на-

роднопоетичної творчості ХХ – початку ХХІ ст., зафіксовані у збірках Н. Кауфмана, Л. Ноздриної, С. Цветка, О. Червенко, ми висували, що лінгвокультурема «вода» реалізована, зокрема, в таких одиницях:

1. Вода, юда «вода, водойма», река «річка»

У народних піснях, записаних від нащадків болгар-переселенців, слово «вода» найчастіше означає невелику водойму, яку можна перейти вбхід. Так, *през девът гори зелени, през девът води студени* «крізь дев'ять лісів зелених, крізь дев'ять вод (водойм) холодних» (Кауфман-1, с. 358) переходить наречений, щоб потрапити до оселі молоді, або воїн, щоб урятувати близьких від ворога. Вода на шляху людини – символ межі, яку належить перетнути, щоб досягти своєї мети.

Газя вода «топтати воду», таким чином – переходити вбхід ставок, потічок, неглибоку річку. В одній з пісень на заваді переходу стає дерево, й маленька героїня не може подолати цієї перешкоди: *Две Ради вода газили <...> малката Рада не можа косата й са закачи за дърво, за дафиново* «Дві Ради йшли вбхід, маленька Рада не змогла: її волосся зачепилося за лаврове дерево» (Кауфман-1, с. 332).

Вода втілює жіноче начало, дозрівання дівчинки в юнку, готову до одруження. Сюжети, в яких обіграно саме таку семантику, знаходимо і в українському фольклорі: «напитися води», «напоїти коня», «ходити по воду», «втопити відерце» – всі ці метафори пов'язані зі шлюбною, сексуальною сферою. В болгарському фольклорі ототожнення вода=дівчина простежуємо, наприклад, у пісні, де парубок, залицяючись до юнки, застерігає її від загибелі через самотність, відсутність пари: *Маринка вода газеши. <...> Либе Маринке, Маринке, не гази, либе, таз юда, таз юда твърди дълбока <...> жа падниш, жа са юдавши* «Маринка йшла вбхід. Мила Маринко, не йди по цій воді, тут дуже глибоко, впадеш і втопишся» (Кауфман-1, с. 281) – і далі розхвалює вроду дівчини, наполягаючи, що боїться її втратити.

Водойма – особливо річка – місце виходу з цього світу та входу до того світу. Саме тому всі знакові події в житті персонажів відбуваються або на березі річки, або безпосередньо у воді. На берегах живуть міфічні володарки водойм – *самовили, самодиви, юди*, які можуть взаємодіяти з людьми, кохаючись із ними, вбиваючи їх, лікуючи й оживлюючи тощо.

Дитину викрадають у той момент, коли вона сама лишається прати на річці. Перучи на річці, дівчина зустрічає парубка, який довіряє їй випрати хустку (Червенко, с. 42) (у такий спосіб вода слугує для обміну енергіями між тілами). На березі річки, куди гукає молоду жінку зовиця *дреи да пирем, чернити дреи бели да станат, белити дреи черни да станат* «одяг прати, щоб чорний одяг білим став, білий одяг чорним став», чоловікові родичі замість харчів підкидають їй гадюку – тобто намагаються заподіяти смерть (Кауфман-2, с. 253).

Оскільки вода символізує перехід, то неминуче її використання в ритуалах. Так, перед тим як свати вирушать по наречену, поріг будинку, з якого вони виходять, і ворота належить окропити водою з захисною метою [11, с. 363]. Слово *вода* активно згадують в обрядових піснях, у яких, збираючись іти до оселі нареченої, молодий та його родичі готують так званий *пряпорец* «прапорець», який покликаний оберігати їх дорогою до нареченої. Слова: *зашивайти пряпорица, да зашим гора й вода* «зшивайте прапорець, щоб зшити ліс і воду» (Кауфман-1, с. 369) мають магічну силу – вони єднають стихію землі та води, змушуючи коритись чоловічій силі. В іншій пісні йдеться про засівання – *да засеим гора й вода* «засіємо ліс і воду» (Кауфман-1, с. 375), тобто про магічне запліднення стихій. Вода може ставати перешкодою на шляху до нерозділеного кохання: *ни идвай пак след меня, чи тамка има река далбока, няма как да я приминиш* «не йди за мною, бо там є річка глибока, ти не зможеш її перейти» (Червенко, с. 61).

2. Кладенец «криниця», гиран «колодязь із журавлем»

І в болгарській, і в українській культурі криниця та кринична вода слугують символом єднання пар; відвідання криниці й ритуальне обмивання водою – важливий елемент завершення шлюбної церемонії в українців [5, с. 336]. До криниці зазирали дівчата на святки, щоб побачити судженого [5, с. 320]. Криниця позначає також сепарацію підрослих дітей, їхній вихід поза батьківський простір. У болгарській традиції *кладенец* – місце зустрічей молоді: *Пофаля са ялтън Мара сноци вечър на кладенче, на момите пред момците* «Похвалилася золота дівчина Мара вчора ввечері біля кринички дівчатам перед парубками» (Цветко, с. 46). Це також простір для знайомств та залицянь, любовних побачень. У піснях зустрічі біля криниці виявляються доленосними: *Сноци минах, мале, край студен кладенец, там заварих, мале, пашова дъщеря*

<...> *Яс пусегнах, мамо, китка да ѝ зема* «Учора я минав, мамо, повз студену криницю, там зустрів я, мамо, доньку паші. І я простягнув руку, мамо, щоб забрати в неї букетик» (Цветко, с. 39) (ідеться про спеціальний знак *китка* – невеличкий букетик, закріплений у зачісці дівчини, який сигналізує, що ця дівчина вільна).

Колодязь, криниця на подвір'ї символізує особистий простір людини, її сім'ї, її «особистої воду». Тож зраду трактують як вихід поза межі цієї «особистої води». Невірні дружини навідуються до чужої криниці – домовлятися з коханцем про таємну зустріч, коли чоловіка не буде вдома: *грабна бели бакъри, за стодна юда утиди на лазарувуту кладъънчи. <...> Герги във Сливъън утиди <...> да додиши, Лазаре, във нази* «вхопила білі відра, пішла по студену воду до Лазаревої криниці <...> Гергі поїхав до Слівена <...> приходъ, Лазарю, до мене» (Кауфман-2, с. 217). Нахабне входження чужої людини в особистий простір змальовано в пісні, де *мари дрехи пере на нашия гиран, мари вода ѝзлива през наша вратничка* «вона пере одяг біля нашого колодязя, вона виливає воду через нашу хвіртку» (Кауфман-1, с. 311).

3. Чешма «водограй, джерело»

Ще у Святому Письмі фігурує досить зрозуміла метафора джерела та живої води. Джерело символізує нескінченність людського життя навіть після фізичної смерті людини. Лінгвокультурема *чешма* оперта на тотожність вода=вічне життя. У своєму передсмертному заповіті юнак-богатыр просить своїх побратимів поставити водограй (а також посадити квітку та збудувати церкву) на його могилі: *На сърцето ми чишма изведяте <...> Който мене <...> от чишма ми вода да истие* (Цветко, с. 51), і тут джерело входить до священної тріади, в яку замкнена людська сутність: *ружа* «квітка рожі» (душа людини, її емоції, відчуття земної краси) – *черкова* «церква» (дух, віра в Бога) – *чишма* «джерело» (тілесне існування).

4. Дунав «Дунай»

Феномен річки, яка протікає в 17-х європейських країнах, зумовив популярність і самої назви в усній народній творчості, про що докладно пише В. Ягич [16]. Попри дискусійність джерела походження гідроніма – германське, іранське або кельтське запозичення, – його семантика безпосередньо стосується води.

Лінгвокультурема *Дунай* була докладно проаналізована у працях О. Потєбні, Є. Бартмінського, Н. Колесник, Д. Мачинського,

П. Салевича, О. Юдіна та інших. Є. Бартмінський визначає Дунай як просторову та часову межу і як символ юності, кохання, як квінтесенцію води взагалі та річки зокрема [15, с. 167]; інші дослідники теж вважають Дунай міфологізованим водним простором, межею між світом людей і світом духів [9, с. 146–147], випробуванням, що його витримували найсильніші – переплисти Дунай та стати нареченим красуні [16, с. 301], трактують його як своєрідний «поштовий» канал, яким можна було передавати речі; через Дунай перевозили/переносили персонажів; посеред Дунаю виростили чарівні дерева та з'являлися тварини з надприродними здібностями; Дунаєм прибували човни та кораблі, що везли зниклих безвісті родичів, коханих, дари та коштовності [14, с. 69–70]. Дунай слугує символом віддаленості – заговорюючи хворобу, цілителі посиляють її «за Дунай» [16, с. 304].

У репертуарі болгарських переселенців, що проживають в Україні, також є пісні, в яких згадано *тиха бяла Дунава* «тихий білий Дунай». Ця річка була знаковою для болгарської культури в добу переселення як спільне між історичною батьківщиною (Болгарією), що її мусили покинути, та новою вітчизною (Україною). Саме це гарантувало низці образів Дунаю збереженість у болгарських народних піснях поза метрополією.

Дунай у болгарському фольклорі постає як початок світу, зародженого в золотому яблуці: *Йот де Дунав тиче, Дунав тиче* <...> *йот златна ябълка* «Звідки Дунай тече? Дунай тече з золотого яблука» (Ноздріна, с. 16), як чарівна річка, що тече скрізь і може побачити будь-кого: *Дунави бистри студени, като течете, Дунаве, ни видяхте ли, Дунаве, моето либе млад Стоян?* «Дунаї чисті, холодні, як течете, Дунаї, чи не бачили, Дунаї, мого коханого, молодого Стояна» (Кауфман-1, с. 298).

Дунай – місце доленосних зустрічей: *Белилай Неда дарови, на тая бяла Дунава. Вълко по брягом одише, бели шилянца пасеше* «Вибілювала Неда дари на тому білому Дунаї. Вилко берегом ходив, білі ягнята пас» (Кауфман-2, с. 307). (*Дарове* – вишиті нареченою власноруч до весілля хустки, фартухи, рушники, інколи чоловічі сорочки, що ними молода обдаровує свою нову родину). Вода Дунаю, що вибілює тканину, виконує тут очисну та захисну функції. На сакральності води для подальшого щасливого шлюбу наголошують і Є. Бартмінський та У. Маєр-Барановська в польських

весільних обрядах: *Z dunaju wodę biercie, Ojca, matkę przeproście* «з дунаю води наберіть, у батька й матері перепросіть» [15, с. 168].

6. Море

Море є втіленням хаосу – саме з нього створений світ [6, с. 218]; море символізує безперервний рух, неспокій [4, с. 514]. Це межа між знаним світом і незаним (пор. «заморський» у значенні «іноземний, привезений невідомо звідки»); «у синє море», тобто якнайдалі від хворого, на той світ, знахарка посилала недугу [1, с. 300].

Оскільки частина болгар у ХІХ ст. переселилася до Північного Причорномор'я та до Приазов'я, тобто географічно моря були досить близько до територій проживання болгар-мігрантів, у народнопісенних текстах добре зберігся образ моря. У болгарських піснях море позначає дещо неможливе та небезпечне для життя: в одній з пісень дівчина сперечається з турками, *да си морето преплува, за девет върви алтъни* «переплисти море за дев'ять низок золотих монет» (Кауфман-1, с. 335). Метафора нескінченної смертоносної води обіграна у ворожінні: передбачення *чаши из морето плуват* «чаші по морю плавають» віщує юнці чоловіка-п'яницю, що потопає в алкогольному морі [13, с. 401–403].

Інкили море та річка (Дунай) змішуються й ототожнюються: *гемия му съй запряла сред море, сред бял Дунава* «його човен спинився посеред моря, посеред білого Дунаю» (Кауфман-1, с. 179). Подібне знаходимо і в українській колисковій: *понад морем-Дунаєм*. Можливо, причина в тому, що українське *дунай*, польське *dunaj* та болгарське *дунав* позначало не лише цілком конкретний географічний об'єкт, а й воду взагалі.

Море символізує розлуку, прірву між батьківським краєм та чужиною, де опиняється людина. *Садила мома край море лозе <...> кой ша ти бире бялото грозди <...> като си нямат от нийде никой – нето от майка, нето от бащица* «Садила дівчина біля моря виноград. Хто збиратиме той білий виноград, коли до мене ні звідки ніхто не приходить ні від матері, ні від батечка» (Кауфман-1, с. 242). В одній з пісень дівчина, побачивши човен біля берега, переказує через випадкового подорожнього батькам свою образу на них: *гемийка плава низ море, млада си булка спровикна: – Я стой, почакай, момченце <...> малко армаган да изпратя на мама още на тейко, ножчита с черни сапчита, с едното да се заколят, с другото да се разпорят, че тъй ми далеко дадоха* «човен

поплив униз по морю, молодиця вигукнула: – Стривай, почекай, хлопчику, я тобою подаруночок відправлю мамі й татові – ножики з чорним руків'ям, хай вони одним себе заколють, іншим себе розпорють, що так далеко мене віддали» (Кауфман-1, с. 150).

7. Дъжд «дощ»

Дощ – символ запліднення Землі божествами Неба; у дохристиянській картині світу дощові хмари – власність змія або Перуна, за християнською міфологією дощами керує святий Ілля [3, с. 107]. Для селянина злива після тривалої посухи – щастя, полегшення, гарантія доброго врожаю. Для керування погоди вдавалися до магічних ритуалів; важливу роль відігравали діти, яким доручали попросити в Неба дощу [12, с. 95–96]. Болгарам-переселенцям був відомий балканський обряд Пеперуда, до якого домішувалися й деякі християнські мотиви. У піснях *на Пеперуда* «до Метелика», що їх виконують для викликання дощу українські болгаро-хлібороби, просячи опадів, щоб родило *жито чернокласо, лятна ръжчица за дребни дечица* «жито чорноколосе, літне житечко для дрібних діточок» (Червенко, с. 33), обіцяють, що на знак вдячності за воду, яка напоїть ниву, буде спечений *ситян-питян кравай* «дрібний, як коржик, коровай» *за свети Никола и за света Петка* «для святого Миколая та для святої Петки» (Червенко, с. 34). Взагалі вчасний дощ вимагає пожертви – ритуальної випічки, яка заступає дохристиянські практики жертвоприношення – наприклад, дівчини змієві, щоб повернув воду на змарнілу від посухи землю [3, с. 107].

Висновки. Дослідження народнопісенних текстів болгарської діаспори в Україні показало, що лінгвокультурема «вода», втілена в таких знаках, як «вода (водойма)», «криниця (колодязь)», «Дунай», «море», «дощ», у позамовному плані оприявлює рудименти міфологічного світогляду, не чужого болгарському народові й у ХІХ ст. Вода мислиться в цих текстах як тотожна життю, водойми – як поріг у ритуалах і станах переходу, джерело символізує безсмертя людини, дароване за те, що вона перед фізичною смертю встигла виконати свій обов'язок перед людством. Криниця – символ життєвого простору людини, містище особливої сакральної води, яка освячує любов у майбутній шлюбній парі; інколи, однак, криниця стає метафорою зради, розпусти. Дунай постає міфічним шляхом між відомим та незаним світами; як і море, він є символом розлуки з рідною домівкою, що особливо актуально

для болгар-переселенців, нащадки яких виконують ці пісні. Дош, тісно пов'язаний з образом рядженого Метелика, ілюструє давнє явлення про взаємність у відносинах людина – вищі сили.

Стаття не вичерпує тієї інформації, яку можна отримати при лінгвокультурному аналізі болгарської лексики гідросфери. Дослідження народнопісенної лірики, що містить таку лексику, вимагають поступового занурення у позамовну дійсність, у якій виникали фольклорні тексти, важливі для розуміння специфіки болгарської картини світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова О. В., Виноградова Л. Н. Море. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 3. Москва : Международные отношения, 2004. С. 299–301.
2. Воробьев В. Лингвокультурема как единица описания. *Лингвокультурология (теория и методы)*. Москва : РУДН, 2006. С. 44–56.
3. Българска митология. Енциклопедичен речник /съст. А. Стойнев. София : 7М+ЛОГИС, 1994. 400 с.
4. Енциклопедичний словник символів культури України / за ред. О. І. Потапенка, В. П. Коцура, В. В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : Корсунський вид. дім «Всесвіт», 2015. 912 с.
5. Жайворонок В. В. Антологія знаків української етнокультури. Київ : Наукова думка, 2018. 760 с.
6. Костомаров Н. И. Славянская мифология (Упор. і прим. І. П. Бетко). Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ : Либідь, 1994. С. 201–256.
7. Лобачевский В. Летопись прихода села Ольшанки святого Иоанна Милостивого церкви (писанием начата в 1875 году). *Очерки истории, языка и культуры ольшанских болгар*. Киев : ИД «Скиф», 2013. С. 8–157.
8. Маринов Вл., Тодоранова А. Фразеологизми с компонент «вода» в българския и румынския език. *Orbis Linguarum*. Vol. 17. Iss. 2. С. 50–56.
9. Петрухин В. Я. Дунай. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 2. Москва : Международные отношения, 1999. С. 146–147.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
11. Старева Л. Български магии и гадания. София : Труд, 2007. 549 с.
12. Фрезер Дж. Управление дождем с помощью магии. *Золотая ветвь*. Москва : Эксмо, 2006. С. 86–123.

13. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии. Шабашов А. В., Червенков Н. Н., Субботин Л. В. и др. Одесса: Астропринт, 2003. 792 с.; 8 л. цв. ил.

14. Юдин А. В. Иордан и Дунай в восточнославянском магическом фольклоре. *Вопросы ономастики*. 2004. № 1. С. 55–75.

15. Bartmiński J., Majer-Baranowska U. *Dunaj w polskim folklorze. Etnolingwistyka*. 1996. №8. S. 167–184.

16. Jagić V. Dunav-Dunaj in der slavischen Volkspoese. *Archiv für slavische Philologie*. 1 (1876). S. 299–333.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Анкова-Ничева К., Спасова-Михайлова С., Чолакова Кр. Фразеологичен речник на българския език. Т. 1 (А–Н). София : БАН, 1974. 759 с. Т. 2 (О–Я). София : БАН, 1975. 779 с.

2. Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР. София : БАН, 1982. Т. 1. 720 с. Т. 2. 944 с.

3. Ноздрин Л. Ф. Песенный фольклор болгар Приазовья. Мелитополь : Изд. дом Мелитопольской городской типографии, 2014. 188 с.

4. Цветко С. Български народни песни от Украйна и Крим. София : Академично издателство «Марин Дринов», 2005.

5. Червенко О. Б. Болгарський фольклор Північного Приазов'я. Бердянськ, 2012. 126 с.

Oleksandra MALASH, PhD, Junior Researcher

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine, Kyiv

ORCID ID: 0000-0002-5726-5646

WATER IN THE BULGARIAN WORLD PICTURE (a case study of the folk songs of the Bulgarians in Ukraine)

The paper provides a study of the symbolism of water in the Bulgarian linguistic culture. The author analyzes texts of the folk songs recorded by several Ukrainian and Bulgarian scholars from the descendants of the Bulgarian migrants in the last half of the 18th – 19th c., which are currently living in the regions of Odessa, Zaporizhzhia, Mykolaiv, and in the Autonomous Republic of the Crimea. The role of the vocabulary around the hydrosphere in the Bulgarian linguistic world image is researched.

It is outlined that water is a universal symbol of the human life. Water is thought as a primary substance that has created the Earth and the live nature. It is used in different liminal rituals as something able to purify, to heal, to

charge with the live power and to bless people. And this belief in the sacral properties of water are displayed in the Bulgarian folk songs.

The author investigates the linguocultureme "water" and its implementations in "reservoir", "well", "spring", "rain", "Danube", "sea" in the folk songs of the Bulgarians in Ukraine. It is established that "water" is a symbol of a border that must be overstepped. "Well" symbolizes the living space of a human, container of the unique sacral water that sacralizes the marriage and love. However, sometimes the well designates the adultery and lewdness. "Spring" is equal to the immortality given to a hero as a thank for the completed mission of the life. "Danube" is a mythic path between the known and unknown world, like "sea" it is a symbol of the separation with the home, and it is particularly true for the Bulgarian migrants whose ancestors had left the motherland. "Rain" represents the reciprocity between the human and the supreme forces.

The analyzes of these implementation of the linguocultureme "water" shows the special role of the water in the Bulgarian linguistic world image.

Keywords: linguistic culturology, linguo-folklore studies, linguocultureme, Bulgarian language, Bulgarians in Ukraine, hydro vocabulary.

REFERENCES

1. Balgarska mitologiia. Enciklopedichen rechnik. (1994). A. Stojnev (Comp.). Sofia: 7M+LOGIS [in Bulgarian].
2. Bartmiński, J., Majer-Baranowska, U. (1996). *Dunaj w polskim folklorze. Etnolingwistyka*, (8), 167–184 [in Polish].
3. Belova, O. V., Vinogradova, L. N. (2004). More. *Slavyanskije drevnosti. Etnolingvisticheski slovar'*. Vol. 3. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, 299–301 [in Russian].
4. Chiishiiia: ocherki istorii i etnografii bolgarskogo sela Gorodnee v Bessarabii (2003). A. V. Shabashov, N. N. Chervenkov, L. V. Subbotin etc. Odessa: Astroprint, 2003 [in Russian].
5. Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy. (2015). O. I. Potapenko, V. P. Kotsur, V. V. Kuibida (Eds.). Korsun-Shevchenkivskiy: Korsunskiy vydavnychiy dim «Vsesvit» [in Ukrainian].
6. Frezer, Dzh. (2006). Upravlenie dozhdem s pomoshch'yu magii. *Zolotaya vev'*. Moscow: Eksmo, 86–123 [in Russian].
7. Jagić, V. (1876). Dunav-Dunaj in der slavischen Volkspoesie. *Archiv für slavische Philologie*, (1), 299–333 [in German].
8. Kostomarov, N. I. (1994). Slavyanskaya mifologiya. I. P. Betko). *Kostomarov M. I. Slov'ianska mifologhiia. Vybrani pratsi z folklorystyky y literaturoznavstva*. Kyiv: Lybid, 201–256 [In Russian].

9. Lobachevskij, V. (2013). Letopis' prihoda sela Ol'shanki svyatogo Ioanna Milostivogo cerkvi (pisanem nachata v 1875 godu). *Ocherki istorii, yazyka i kul'tury ol'shanskih bolgar*. Kiev: ID «Skif», 8–157 [in Russian].
10. Marinov, Vl., Todoranova, A. Frazeologizmi s komponent «voda» v balgarskija i rumanskija ezik. *Orbis Linguarum*, 17 (2), 50–56 [in Bulgarian].
11. Petruhin, V. Ya. (1999). Dunaj. *Slavyanskije drevnosti. Etnolingvističeskij slovar'*. Vol. 2. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, 146–147 [in Russian].
12. Selivanova, O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].
13. Stareva, L. (2007). Balgarski magii i gadanija. Sofia: Trud [in Bulgarian].
14. Vorob'ev, V. (2006). Lingvokul'turema kak edinica opisaniya. Lingvokul'turologiya (teoriya i metody). Moscow: RUDN, S. 44–56 [In Russian].
15. Yudin, A. V. (2004). Iordan i Dunaj v vostochnoslavjanskom magičeskom fol'klore. *Voprosy onomastiki*, (1), 55–75 [In Russian].
16. Zhaivoronok, V. V. (2018). Antolohiia znakov ukraïnskoï etnokul'tury. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

SOURCES

1. Ankova-Nicheva, K., Spasova-Mihajlova, S., Cholakova, Kr. Frazeologičen rechnik na balgarskija ezik. T. 1 (A–N). Sofia : BAN, 1974. T. 2 (O–Ja). Sofia: BAN, 1975 [in Bulgarian].
2. Chervenko, O. B. Bolharskyi folklor Pivnichnoho Pryazovia. Berdiansk, 2012 [in Ukrainian].
3. Kaufman, N. Narodni pesni na bulgarite ot Ukraïnska i Moldavska SSR: in 2 vols. Sofia: BAN, 1982 [in Bulgarian].
4. Nozdrina, L. F. Pesennyj fol'klor bolgar Priazov'ya. Melitopol: Izdatel'skij dom Melitopol's'koj gorodskoj tipografii, 2014 [in Russian].
5. Tsvetko, S. Balgarski narodni pesni ot Ukraïna i Krim. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov", 2005 [in Bulgarian].

Дата надходження до редакції – 04.09.2021
 Дата затвердження редакцією – 18.09.2021

Olena MYKHAILENKO, PhD, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0003-2085-4698

Olena SYDORENKO, PhD, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

MEASURE OF TRANSLATION TRANSFORMATIONS IN RENDERING A SCIENCE TEXT

An adequate measure of translation transformations is a distinctive feature of a good translation. It allows to realise the two major requirements to the target text – equivalent regulatory effect of source and target texts and maximum possible semantic and structural similarity of source and target texts. A faithful translation should be made in keeping with the three principles determining the adequate measure of transformations in translation: the motivation principle, the minimalism principle and the boundedness principle. A particular research interest is taken in the degree of translation transformations in the science text in conformity with these principles. To produce a quality translation with (an) identical pragmatic effect, the translator should clearly define the measure of translation transformations – when certain translation modifications are necessary and admissible. It is important for translators to be knowledgeable about the functions of each determinant principle and avoid unmotivated transformations, reasonable but excessive modifications, and motivated transformations that go beyond the admissible translation limits. The translator should also avoid extremes – literal and free translations, which hamper the perception of the text. The adequate measure of translation transformations is in the middle between literal and loose translations. To take an appropriate translation solution, the translator of a science text should be trained in using translation techniques and bring the source text in conformity with the norms of the language of science. A specific admissible measure of transformations in translation is impossible to determine as it varies in different text genres and different contexts. The translator should be competent enough in the branch of knowledge the translation text belongs to. Our analysis of the Ukrainian translation of the history (historical) monograph "The Celts: A Chronological History" by Dáithí Ó hÓgáin, aims to establish the degree of semantic and structural divergences between the source and target texts and to evaluate the translation solutions that were used to achieve the pragmatically equivalent translation.

Keywords: *measure of translation transformations, determinant principles, motivated transformations, unmotivated transformations, minimal deviations, pragmatic impact, translation solution, translation technique.*

Generally, a translation, which is semantically precise and structurally close to the original, very often hinders achieving the equivalent impact of the source and target texts. In other words, the two criteria of faithful translation – the equivalence of regulatory effect of the source text (ST) and target text (TT) and their semantic and structural similarity can contradict each other [13, p. 34]. And this conflict is settled by deliberate deviating from structural and semantic parallelism of ST and TT, to achieve their impact equivalence. These deviations are called transformations in translation.

This contradiction may be explained by a number of reasons related to the text and the man. Man's response to the text is not only determined by the text features but also by preconditions a man should have to adequately perceive and interpret the text. These include habits for certain language standards and stereotypes, knowledge of source language and background knowledge. And these factors that ensure successful language communication are called communicative competences [13, p. 36].

A correlation of text features and (the) reader's communicative competence helps (to) define the impact produced by the text on its reader, which is the key notion in the conception of measure in the use of translation transformations offered by the prominent translation theorist L. Latyshev [13]. The conception of measure provides a solid base for understanding the nature and necessity of transformations in translation.

To render the source text regulatory impact, it is necessary to ensure approximately similar correlations – a correlation of TT features with the communicative competence of the TT native speaker and a correlation of ST features with the communicative competence of the ST native speaker [13, p. 36]. Significant divergences in communicative competences of the ST and TT native speakers and the necessity of their levelling or «smoothing» aimed at achieving the equivalent ST and TT impact bring about transformations in translation.

The theme of transformations in translation is not new in the field of translation studies. Translation transformations have been variously considered in the works of classical translation theorists and contemporary scholars (J. P. Vinay and J. Darbelnet [24], E. Nida and Ch. Taber [18], J. Catford [6], P. Newmark [17], A. Fedorov [7], V. Komissarov [11], L. Barhudarov [3], J. Retsker [21], A. Shweitser [23], L. Latyshev [13], L. Nelyubin [16], N. Garbovskiy [8], A. Pym [19], M. Baker [2], S. Bassett [4], B. Hatim and J. Munday [10], R. Bell [5], I. Alekseyeva

[1], O. Selivanova [22]), among others. A transformation is the base of most translation techniques or translation solutions [20] used to achieve the pragmatic equivalence of the source and target texts. Translation solutions depend on the translator's expertise, particularly, on the ability to make necessary lexical and grammatical transformations in solving practical problems that arise in the process of translation [15].

The translation theory suggests various definitions and classifications of translation transformations. In the broadest sense, translation has always been a transformation, the term being borrowed from Z. Harris's transformational grammar [9]. As viewed by O. Selivanova, translation transformations is the translator's creative activity in transforming the original text into the target text by using special techniques aimed at achieving the translation equivalence as a balance of different types of information [22, p. 849]. Narrowly defined, a translation transformation means modification of form, or semantics and form in a translated text, to reach a balance of various information types and the pragmatic impact on the translation recipient, if compared to the original text [22, p. 850]. Such transformations are caused either by systemic divergences of two languages (systemic transformations) or by differences in cultures, ontologies of two peoples, interpretation program of readers of source and target texts (functional transformations). With this in mind, for the purpose of our research, we used the following definition of translation transformations that are viewed as deliberate deviations from objectively possible language parallelism aimed at achieving communicative and functional equivalence of source and target texts [14, p. 58].

A central issue in the discussion of translation transformations is to what degree they are necessary and admissible. Very often, translation transformations are missing in cases when they should be used. They can also be insufficient or excessive, or needless at all. And here we deal with the two traditional translation notions – literal and free (loose) translations. Literalisms appear when the translator renders the text too close to the original, without performing necessary transformations:

Some Celts may even have crossed the Pyrenees at this time, but if so they are likely to have done so as a constituent part of the Ligurian sphere of influence [26, p. 5]. – *Дехто з кельтів міг перетнути Піреней вже у той час, але тільки у складі лігурійської сфери впливу* [25, с. 9].

The opposite extreme point here is free, or loose, translation – when transformations are excessive or irrelevant, and the translator can convey the meaning of the source text closer to the original without any loss in quality:

*The archaeological record shows a cultural break at the beginning of the fifth century BC to the west of the Rhine, indicating that the displacement of these chiefdoms by La Tene newcomers in that region was largely the result of military conquest [26, p. 7]. – Археологічні дослідження свідчать, що **культурний прорив** на початку V ст. до н.е. на захід від Райну **відбувся внаслідок завоювання і заміщення** цих племінних утворень латенськими прибульцями [25, с. 10].*

As the above examples show, literal and loose translations hamper the perception of the text in its semantic, emotional, aesthetic and other aspects.

An adequate measure of transformations is in the middle between literal and free translation. It is this measure that characterises a high-quality translation. In practice, this measure is ensured by translator's professional flair. Theoretically, to find the adequate measure means to find a faithful translation variant in conformity with three criteria offered by L. Latyshev: motivation of transformations, minimalism in the use of transformations and principal boundedness of transformations [13, p. 47].

A transformation must be motivated by the necessity of achieving the regulatory effect of ST and TT. Unmotivated transformations are called free translations and are thus rejected. Translation minimalism suggests the idea that, with several possible transformations, the translator prefers the one that achieves the equivalence of regulatory impact with minimum walkouts from semantics and structure of the original. With the third criterion, a greater divergence in communicative competences of ST and TT native speakers requires a greater degree of transformations. However, in some cases, the levelling of the communicative competences may need transformations that are inadmissible in translation as their application turns the translation into a different type of language mediation [13, p. 47].

To some extent, limitations in the size and depth of compensational deviations between the ST and the TT depend on the style and genre of the original text – deviations that are common for literary translation may not be admissible in rendering a science text.

The goal of our study was to analyse the measure of translation transformations in a science text – a foundational history research «The Celts: A Chronological History» by the Irish scientist Dáithí Ó hÓgáin, translated into Ukrainian by T. Boiko. We took a close look at the translator's solutions (in selected text fragments) and evaluated the degree of semantic and structural divergences between the source and target texts, with regard to the translation solutions that were used to achieve the pragmatically equivalent translation.

In his science monograph, Dáithí Ó hÓgáin, the well-known Irish folklore researcher, investigates the history of Celts, whose civilisation had long powered all over Europe and made a significant impact on the subsequent development European nations.

Generally, a monograph assumes rather long accumulation and interpretation of scientific material. An essential characteristic of a monograph is subjective and objective features introduced by a creative author. Author's personality and his academic authority influence the scientific and communicative importance of the monograph. One-author monographs are generally peculiar of the human sciences, they are freer and less regulated in expressing subjective views and estimates, less standardized in compositional and stylistic features. And the knowledge of genre and stylistic characteristics of the text – the so called «rules of the genre» – is a key to successful translation, which is possible due to the translator's good command of the language of science, appropriate and skilful use of various translation devices.

Our analysis has shown that the translation solutions were generally motivated – the translator Taras Boiko used a broad arsenal of translation techniques to achieve the pragmatic equivalence of the original and translated texts. The target text abounds in transformations, though there were, as we feel, inadmissible semantic and structural deviations from the original text, which should be analysed with respect to translator's motifs.

Fragment 1 is an example of minimal motivated transformations, which are quite rare in the translated text:

1. Their most developed groups were the Hittite empire in Asia Minor, and the Minoan-Mycenaean civilisation of the Aegean which developed into the Greek culture [26, p. 1]. – Найрозвиненішими групами були Хеттська імперія у Малій Азії та Мінойсько-Мікенська цивілізація на узбережжі Егейського моря, що розвинулася у Грецьку культуру [25, с. 5].

Fragments 2-5 illustrate motivated translation transformations, with apt contextual replacements and structural changes:

2. *The name Belovesus meant 'slaying-knower', and Segovesus meant 'victory-knower', and although these may not have been real historical characters, such prestigious titles would reflect a mythical memory of great leaders [26, p. 7]. – Імена Беловез – «умілий убивця» та Сеговез – «умілий переможець» хоч, можливо, не належали справжнім історичним особам, проте є втіленням міфічної пам'яті про великих провідників [25, с. 10].*

In Fragment 2, the translator demonstrated a creative approach in rendering names («умілий убивця» та «умілий переможець») and made appropriate syntactic modifications.

3. *This is the type of development to be expected, not just along the Rhine but eastwards also for some distance along the Danube, for the great migrations from the sixth century BC onwards were carried out by La Tene groups or by groups in which the La Tene element was predominant [26, p. 7]. – Такий хід розвитку подій можна припустити не тільки вздовж Райну, але також на східних обширах Дунаю, оскільки латенські групи або ж групи з латенським домінуванням здійснювали великі переходи вже з VI ст. до н.е [25, с. 10].*

The translation solutions in Sentence 3 are generally grounded, the translator finds interesting emotionally coloured equivalents, what demonstrates his rich native vocabulary. However, the name of the Rhine River should have been transcoded as *Рейн*, according to the phonetic tradition.

4. *As the Stone Age drew to a conclusion towards the end of the third millennium BC, a variety of population groups inhabited that large area, representing what must have been a range of different languages and cultures [26, p. 1]. – Із завершенням кам'яного віку під кінець третього тисячоліття до н.е. на території Європи проживали різноманітні групи населення, представляючи цілу низку різних мов та культур [25, с. 5].*

In general, Fragment 4 suggests interesting translation solutions: an economical syntactic modification (*drew to a conclusion – із завершенням...*), a clarifying addition (*that large area – на території*

Європи), a transposition (*a variety (of population groups) – різноманітні (групи населення)*). However, the translator failed to convey modality in this text fragment – *must have been* is an essential semantic component here and it should have been compensated if omitted. Though, in Fragment 5 the translator was more attentive and found a faithful equivalent of the modal verb by adding the adverb *очевидно*:

5. *In reality, the migrations, which were mythologised in the persons of Belovesus and Segovesus, must have begun in the sixth century BC and continued for well over a hundred years* [26, p. 8]. – *Переселення, міфологізоване в образах Беловеца й Сеговеца, насправді відбувалося, очевидно, в VI ст. до н.е. й тривало понад сто років* [25, с. 10].

However, there are cases (Examples 6 and 7) of unmotivated modifications in the translated text, for instance, unreasonable omissions of words, word combinations, clauses, etc. In Fragment 6, unrendered is the meaning of contrast expressed by the adverb *however*. Besides, the translation features intensive syntactic changes, which have no clear purpose and hamper the perception of the text:

6. *The centre of gravity was, however, shifting gradually from the east to the west, which culminated a hundred years later in the situation whereby Herodotus could refer to ‘the country of the Celtoi’ as the area where the Danube rises* [26, p. 4]. – *Наслідком поступового зміщення центру ваги зі сходу на захід стала «країна Кельтой» (Keltoi) – саме так назвав Геродот сто років потому землі навколо витoku Дунаю* [25, с. 7].

7. *The older pronunciation – as we shall see – continued in the form of the plosive velar k among Celtic groups who did not come under the immediate influence of the expanding La Tene culture* [26, p. 6]. – *Давніша вимова зберігалася у формі проривного задньопіднебінного k серед тих кельтських груп, які не одразу підпали під вплив панівної латенської культури* [25, с. 9].

In Fragment 7, the translator left out the clause *as we shall see*, and used no compensational devices. The translated sentence could also benefit if the meaning of the *-ing* form had been rendered: *the expanding La Tene culture – латенська культура, що розширювала свій вплив*.

But the greatest number of unmotivated transformations falls to unnecessary paraphrases (Examples 8 and 9), which hamper conveying the communicative effect of the original text:

8. *This is known as the ‘La Tene’ era, from the discovery of a large collection of such products at a village of that name on the shores of Lake Neuchatel in western Switzerland [26, p. 6]. – Латенська культура стала відомою саме завдяки виявленню великої кількості таких виробів у містечку Ла-Тен на берегах Невшательського озера у західній Швейцарії [25, с. 9].*

In Fragment 8, we observe an unreasonable paraphrase that changes the meaning of the sentence – the *‘La Tene’ culture* is mentioned in the source text for the first time and what the translator needed to do is to keep closer to the original in rendering this meaning, without unnecessary structural changes.

9. *Iron had been available since the ninth century BC or earlier, and the use of it for weapons had gradually increased [26, p. 6]. – 3 IX ст. до н.е. вони [кельти] вже вмiли виплавляти залiзо й дедали частiше виготовляли з нього зброю [25, с. 9].*

In Fragment 9, nothing prevented the translator from rendering the meaning of this sentence more accurately and closer to the original. Besides, the translator should have also been more attentive to the original text and convey all the elements of sense without omissions – *or earlier* has been left unrendered.

The translated text abounds in cases of free translation – for a science text, there are too many of them, and most often they are unreasonable:

10. *For instance, whereas ordinary four-wheeled wagons had been in general use for a long time, an increased use of bronze and iron parts, added to rich decorations, now adorned special wagons for ceremonial use [26, p. 6]. – Скажiмо, спецiальнi обрядовi чотириколиснi вози, якi були у вжитку впродовж тривалого часу, тепер усе частiше оздоблювали бронзовими та залiзними прикрасами [25, с. 9].*

As the textual analysis shows, the source text is largely humanitarian, it contains no specialised scientific vocabulary, no narrow history terms but rather expressive lexis. At first sight, the text admits higher freedom of deviations from the original. However, the translator should

be guided first of all by the minimalism criterion in finding the adequate measure of his translation transformations.

In our view, the translator of a science text should first of all guard the meaning of the text from any misrepresentations – distortions, inaccuracies and unclarity in L. Latyshev's classification of mistakes that arise in rendering the sense of the source text [13, p.235]. Except the above described translation inaccuracies, the target text also contains distortions of meaning:

*11. Large iron-working centres were established between the Alps and the Danube, and these produced – in addition to weapons – a wide variety of tools **which greatly increased their technical capacity** [26, p. 6]. – Великі залізоплавильні центри були засновані між Альпами й Дунаєм, і там крім зброї виробляли широкий асортимент знарядь із високотехнічними характеристиками [25, с. 9].*

So, in the above clause **which greatly increased their technical capacity** the pronoun **their** definitely refers to the iron-working centres that significantly enlarged their production load due to the manufacture of tools, but not to characteristics of these tools. This example can be classified as a translator's mistake.

The translation of Fragment 12 also illustrates a serious distortion in meaning – the translator failed to understand and thus interpret correctly the cause-and-effect relationships in this sentence:

*12. As the technically more advanced La Tene Celts began to extend their influence over a wide area, such pronunciation would have been considered fashionable and would have spread [26, p. 6]. – Технічно прогресивніші латенські кельти поширювали свій вплив на інші землі, а **оскільки** така вимова вважалася модною, то вона й набула широкого вжитку [25, с. 9].*

To our point of view, this sentence could be translated with minimal structural and semantic deviations, with maximum proximity to the original:

Оскільки технічно прогресивніші латенські кельти почали поширювати свій вплив на великі території, така вимова могла б вважатися модною та широкоживаною на цих територіях.

Another distortion of meaning is observed in Fragment 13, due to translator's choosing the wrong dictionary equivalent of the noun **work-**

shop – *виробничі потужності*, instead of a more faithful *цех, майстерня*. Unrendered here is also the meaning of the word combination *master smith* – *майстер-коваль*:

13. *From the sixth century BC a whole range of new designs, both aesthetic and functional, were developing, as the Celts of that area learned from other peoples and possessed their own master smiths and workshops* [26, p. 6]. – *Із VI ст. до н.е. починається виготовлення цілком нових виробів – як естетичних, так і функціональних; тамтешні культури, за наявності своїх власних майстрів та виробничих потужностей, переймали досвід інших народів* [25, с. 9].

Apart from translation inaccuracies and distortions, in terms of L. Latyshev's classification of translation mistakes, the target text also contains examples where the translator rendered the meaning of the sentence unclearly, using excessive generalisation («*вид засобу пересування*») and unmotivated syntactic modifications:

14. *This kind of chariot – probably patterned on such vehicles used by the Etruscans of north-west Italy – gradually displaced the older vehicles in the burials of chieftains, thus showing its importance to the new elite of leaders* [26, p. 6]. – *Такий вид засобу пересування, можливо, запозичений в етрусків північно-західної Італії, поступово витіснив давні вози, вишановуючи нову знать у поховальних обрядах* [25, с. 9].

Thus, an adequate measure of translation transformations allows to realise the second major requirement to the target text – in each specific case, it provides for maximum (but not at all minimum) possible semantic and structural similarity of source and target texts, if it only does not contradict the first major requirement of identical regulatory effect of the original and its translation.

Our study has proved that the translator of any text, and a science text in particular, should always restrict himself to the three principles which determine the adequate measure of a translation transformation. The translator should avoid pure unreasonable modifications, in keeping with the motivation principle, reasonable but excessive transformations, in conformity with the minimalism principle, and transformations that have a motif but go beyond the permissible limits, in terms of the principle of general boundedness of a translation transformation. The measure of trans-

lation transformations in the analysed text was not always adequate, due to frequent unmotivated deviations from the original text. This often marked down the pragmatic impact of the translated text. It is important for the translator to always find the golden mean – too radical transformations lead to loose translation and the non-use of transformations when necessary results in literal translation. In general, the target text demonstrates translator's rich vocabulary, a broad arsenal of translation solutions, but very often fails to produce the identical communicative effect. The translator should strive for an adequate measure of transformations which is an important feature of a high-quality translation.

REFERENCES

1. *Alekseyeva, I.* (2004). *Vvedeniye v perevodovedeniye* [Introduction to Translation Studies]. Sankt-Peterburg: Akademiya [in Russian].
2. *Baker, M.* (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge [in English].
3. *Barhudarov, L.* (1975). *Yazyk i perevod* [Language and Translation]. Moskva: Sovetskiy pisatel [in Russian].
4. *Bassnett, S.* (2002). *Translation Studies*. London: Routledge [in English].
5. *Bell, R.* (1993). *Translation and Translating: Theory and Practice*. London, New York: Longman [in English].
6. *Catford, J.* (1978). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press [in English].
7. *Fedorov, A.* (1983). *Osnovy obshchei teoriiy perevoda* [Basics of General Translation Theory]. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].
8. *Garbovskiy, N.* (2004). *Teoriya perevoda* [Translation Theory]. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
9. *Harris, Z.* (1970). *Papers in Structural and Transformational Linguistics*. Dordrecht: Reidel [in English].
10. *Hatim, B. & Munday, J.* (2005). *Translation: An Advanced Resource Book*. London: Routledge [in English].
11. *Komissarov, V.* (1990). *Teoriya perevoda* [Translation Theory]. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].
12. *Latyshev, L. & Semenov, A.* (2003). *Perevod: teoriya, praktika i metody prepodavaniya* [Translation: Theory, Practice and Translation Teaching Methodology]. Moskva: Akademiya [in Russian].
13. *Latyshev, L.* (2005). *Tekhnologiya perevoda* [Translation Technology]. Moskva: Akademiya [in Russian].
14. *Minyar-Beloruichev, R.* (1996). *Teoriya i metody perevoda* [Theory and Methods of Translation]. Moskva: Moskovskiy litsei [in Russian].

15. Mykhailenko, O. (2018). Modern Popular Science Translations: The New Digital Age. *Lingua Montenegrina*. god. XI/2, br. 22. Retrieved from <http://www.fcjk.me/wp-content/uploads/2018/12/LM22.pdf> [in English].

16. Nelyubin, L. (2009). Vvedeniye v tekhniku perevoda [Introduction in Translation Technology]. Moskva: Flinta [in Russian].

17. Newmark, P. (1981). Approaches to Translation. Oxford: Pergamon Press [in English].

18. Nida, E. & Taber, Ch. (1982). The Theory and Practice of Translation. Leiden: Brill [in English].

19. Pym, A. (2014). Exploring Translation Theories. London: Routledge [in English].

20. Pym, A. (2018). A Typology of Translation Solutions. *The Journal of Specialised Translation*. Issue 30. Retrieved from https://www.jostrans.org/issue30/art_pym.pdf [in English].

21. Retsker, J. (1974). Teoriya perevoda i perevodcheskaya praktika [Translation Theory and Translation Practice]. Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniya [in Russian].

22. Selivanova, O. (2017). *Suchasna Linhvistyka: Napryamy ta Problemy [Modern Linguistics: Directions and Problems]*. Cherkasy [in Ukrainian].

23. Shveitser, A. (1973). Teoriya perevoda: status, problemy, aspekty [Translation Theory: Status, Problems, Aspects]. Moskva: Nauka [in Russian].

24. Vinay, J-P. & Darbelent, J. (1958/1995). A Methodology for Translation (Juan C. Sager, M. J. Hamel, Trans). *The Translation Studies Reader*. L. Venuti (Ed.). London, New York: Routledge [in English].

SOURCES

1. Ó hÓgáin, D. (2011). Istoríya keltiv [History of Celts] (T. Boiko, Trans.). Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho [in Ukrainian].

2. Ó hÓgáin, D. (2002). The Celts: A Chronological History. Cork: Collins Press [in English].

Олена МИХАЙЛЕНКО, канд. філол. наук, доц.,
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID: 0000-0003-2085-4698

Олена СИДОРЕНКО, канд. філол. наук, доц.,
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

МІРА ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ВІДТВОРЕННІ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

У статті розглянуто особливості застосування перекладацьких трансформацій у відтворенні наукового тексту, з огляду на три принципи зна-

ходження адекватної міри – вмотивованості, мінімалізму та обмеженості міри, із метою дослідження перекладацьких рішень для досягнення тотожності комунікативного впливу текстів оригіналу і перекладу.

Ключові слова: міра перекладацьких трансформацій, принципи знаходження міри, вмотивовані трансформації, невмотивовані трансформації, мінімальні відхилення, прагматичний вплив, перекладацьке рішення, перекладацький прийом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексеева, И.* Введение в переводоведение. Москва: Академия, 2004. 352 с.
2. *Baker, M.* In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 2011. 332 p.
3. *Бархударов, Л.* Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории переводов. Москва: Советский писатель, 1975. 238 с.
4. *Bassnett, S.* Translation Studies. London: Routledge, 2002. 176 p.
5. *Bell, R.* Translation and Translating: Theory and Practice. London, New York: Longman, 1993. 298 p.
6. *Catford, J.* A Linguistic Theory of Translation. Oxford: Oxford University Press, 1978. 103 p.
7. *Федоров, А.* Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). Москва: Высшая школа, 1983. 303 с.
8. *Гарбовский, Н.* Теория перевода. Москва: Издательство Московского университета, 2004. 544 с.
9. *Harris, Z.* Papers in Structural and Transformational Linguistics. Dordrecht: Reidel, 1970.
10. *Hatim, B., Munday, J.* Translation: An Advanced Resource Book. London: Routledge, 2005. 400 p.
11. *Комиссаров, В.* Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва: Высшая школа, 1990. 252 с.
12. *Латышев, Л., Семенов, А.* Перевод: теория, практика и методика преподавания. Москва: Академия, 2003. 191 с.
13. *Латышев, Л.* Технология перевода. Москва: Академия, 2005. 320 с.
14. *Миньяр-Белоручев, Р.* Теория и методы перевода. Москва: Московский лицей, 1996. 208 с.
15. *Mykhailenko, O.* (2018). Modern Popular Science Translations: The New Digital Age. *Lingua Montenegrina*. god. XI/2, br. 22. Retrieved from <http://www.fcj.me/wp-content/uploads/2018/12/LM22.pdf> [in English].
16. *Нелюбин, Л.* Введение в технику перевода. Москва: Флинта, 2009. 216 с.

17. *Newmark, P.* (1981). *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press [in English].
18. *Nida, E., Taber, Ch.* (1982). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill [in English].
19. *Pym, A.* (2014). *Exploring Translation Theories*. London: Routledge [in English].
20. *Pym, A.* (2018). A Typology of Translation Solutions. *The Journal of Specialised Translation*. Issue 30. Retrieved from https://www.jostrans.org/issue30/art_pym.pdf [in English].
21. *Рецкер, Я.* Теория перевода и переводческая практика. Москва: Международные отношения, 1974. 216 с.
22. *Селіванова, О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Черкаси, 2017. 890 с.
23. *Швейцер, А.* Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. Москва: Наука, 1988. 215 с.
24. *Vinay, J-P. & Darbelent, J.* (1958/1995). A Methodology for Translation (Juan C. Sager, M. J. Hamel, Trans). *The Translation Studies Reader*. L.Venuti (Ed.). London, New York: Routledge [in English].

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *О. зОгейн, Д.* Історія кельтів / пер. з англ. Т.Бойка. Київ: видавництво Жупанського, 2011. 240 с.
2. *Ó hÓgáin, D.* *The Celts: A Chronological History*. Cork: Collins Press, 2002. 297 p.

Дата надходження до редакції – 29.11.2021
 Дата затвердження редакцією – 15.12.2021

Діана МОВЧАН, канд. філол. наук, доц.
Сумський державний університет, м. Суми
ORCID ID: 0000-0003-3604-7057

СИНТАГМАТИЧНІ КРИТЕРІЇ АНТОНІМІЧНОСТІ

Проаналізовано антонімічні одиниці з урахуванням властивих їм синтагматичних ознак. Виявленню фактів антонімічності слів на синтагматичному рівні сприяв аналіз їх граматичної, лексичної та синтаксичної сполучуваності, який засвідчив спільність вищезгаданих характеристик в обох членів антонімічної пари. Доведено, що повний або частковий збіг валентності слів-антонімів, тобто їхня здатність уживатися в однаковому контекстуальному оточенні, ґрунтуються на законах семантичного узгодження через наявність у їхньому змісті спільних компонентів.

Ключові слова: антонімічність, парадигматика, синтагматика, сполучуваність, дистрибуція, антонімічний контекст.

Постановка проблеми. Посилена увага сучасного мовознавства до питань лексичної семантики продиктована намаганням якомога глибше усвідомити сутність певних мовних категорій та явищ, розкрити їхню природу. Антонімія – одна із семантичних універсалій, властивих будь-якій мові. Основу антонімії складають відношення протилежності між поняттями, які, в свою чергу, є відображенням протилежної суті предметів, явищ, дій, ознак та якостей. Антонімія має парадоксальний характер: з одного боку, значення лексичних одиниць ґрунтуються на абсолютній протилежності, а з другого – це найтісніші семантичні зближення в лексичній, доконечною умовою яких є співвіднесення слів, що протиставляються. Варто зазначити, що наявність у двох знаків-антонімів відношення протилежності зазвичай не обмежується лінгвальною парадигмою, об'єктивно закріпленою у свідомості мовців. Оpozити (антоніми) часто виникають у мовленні, де слова вживаються в переносних та інших значеннях, потрапляють у контекстуальні залежності, що у зв'язку із ситуацією або задумами учасників спілкування набувають протилежних сем [3, с. 179].

Складний характер семантичних зв'язків протилежності є причиною того, що у трактуванні самого поняття антонімії немає єд-

ності. При ознайомленні зі спеціальними дослідженнями виявляються досить суперечливі погляди щодо лінгвістичного статусу антонімії, її місця в лексико-семантичній структурі мови: від повного невизнання антонімії як семантичної категорії (С. Г. Бережан, А. Г. Волков, В. М. Ключева) до проголошення її семантичною універсалиєю (М. Р. Львов, Л. А. Новиков, Н. М. Шанський, Е. Агрікола, В. Мюллер та ін.). Полеміку викликають й окремі лексичні пари щодо правомірності вважати їх антонімами.

Основна **мета** пропонованої статті полягає в докладному дослідженні синтагматичних чинників антонімічності слів сучасної німецької мови, що має дати змогу глибше розкрити причини та сутність цього лінгвістичного явища.

Об'єктом дослідження виступають антоніми-іменники сучасної німецької мови, **предметом** – особливості їх синтагматичного статусу.

Наявність семантичної співвіднесеності слів як першочергового критерію антонімічності на парадигматичному рівні – це «лише здатність лексичної одиниці реалізовувати контакти за протилежністю, заявка на допустимість розвитку антонімічних відношень. Вирішальне слово залишається за тим, як ця пара реалізує себе у мовленні, чи досить регулярно вона відтворюється у мовленнєвій практиці носіїв мови» [4, с. 21].

Функції мовних одиниць диференціюються як функції потенції (ФП) та функції реалізації (ФР). ФП – це характерна властивість тієї чи іншої одиниці виконувати певні призначення і функціонувати відповідним чином. ФР є результатом функціонування цієї одиниці у взаємодії з її оточенням. ФП та ФР не рівні між собою, їх відношення – це відношення можливості та дійсності, каузативу та її результату. Перетворення ФП в ФР – це перетворення потенцій мовної системи в реальні процеси мовленнєвої діяльності та їх результати в актах мовлення [1].

Можна стверджувати, що антонімія як явище лінгвістичне складається із взаємодії факторів мовної потенції (парадигматика) та мовленнєвої реалізації (синтагматика).

Парадигматичні відношення між словами «вказують на те, як побудована лексична система мови. Системні відношення пов'язані також з функціональними особливостями слова. Слово використовується для побудови мовлення за законами смислового або семантичного узгодження, за якими слово вступає в певні сми-

слові синтаксичні відношення, що називаються синтагматичними. Формами реалізації синтагматичних відношень є валентність, сполучуваність (лексична та синтаксична) та дистрибуція» [5, с. 5].

За Ф. де Соссюром, синтагматичні відношення базуються «...на двох чи декількох елементах, у рівній мірі наявних в актуальній послідовності» [7, с. 121]. На відміну від відношень асоціативних (парадигматичних), які поєднують між собою «елементи відсутні (in absentia) у потенційний мнемонічний ряд», лінійні (синтагматичні) відношення завжди є матеріально вираженими («in presentia») [там само].

Синтагматичні відношення між словами проявляються в правилах їх сполучуваності, у зв'язках з контекстними партнерами у межах конкретних висловлювань. Синтагматичними відношеннями лексичні одиниці пов'язуються у реченні, де вони виступають як складові елементи, що беруть участь у формуванні загального смислу сказаного. Їх можна називати також словами-синтагмами, або синтаксичними словами, маючи на увазі при цьому не стільки граматичні функції, скільки семантичні, які синтаксичні слова виконують у реченні, реалізуючи свої лексичні значення.

Процедура виявлення синтагматичних факторів антонімічності слів потребує розгляду таких лінгвістичних понять, як: «валентність», «сполучуваність» та «дистрибуція».

Валентність розуміють як «відображення в нашій свідомості (у вигляді специфічного значення) властивостей одиниць мови, які обумовлені їх статусом у системі мови й мовленнєво-розумовій діяльності: їх системними зв'язками, нормами вживання у мовленні тощо» [2, с. 76].

Відповідно до сучасної дослідницької практики валентність і сполучуваність не адекватні, а близькі, взаємопов'язані явища, які базуються на: 1) потенційних можливостях одиниць мови розвивати зв'язки з іншими одиницями мови; 2) реалізації таких потенцій. Відтак, валентність матеріалізується у сполучуваності, а сполучуваність залежить від валентнісних можливостей.

Необхідно розрізнити валентність формальну та семантичну; лексичну та синтаксичну. Формальна валентність пов'язана зі словоформою і зумовлюється елементами синтетичної морфології у тій чи іншій мові. Семантична валентність залежить виключно від значення слова. Семантична валентність словесних знаків передбачає встановлення семантичного залишку у вигляді розрізнова-

льної ознаки, або ж спільного семантичного множника – внутрішньосистемної значущості, яка міститься у лексичних значеннях слів. Роль такої ознаки полягає у тому, що коло лексичних партнерів, з якими, як правило, сполучається слово, обмежується лексичними одиницями співвідносної семантики. Синтагматична валентність передбачає актуалізацію семантичних ознак, що перебувають у потенції, з перспективою утворення нових семантичних значущостей, які розглядаються як приросток системного значення, новий смисл або відтінок значення.

За якісними показниками валентність буває обов'язковою та факультативною. Одні лексичні одиниці самостійно виражають значення, не потребують додаткової конкретизації у вигляді відповідних залежних компонентів, інші можуть реалізовувати свій семантичний потенціал лише в поєднанні з іншими компонентами, які їх детермінують. Таким чином, якщо лексична сполучуваність – це набір та умови реалізації лексичних поширювачів слова, то синтаксична сполучуваність слова – це сукупність та власності потенційно можливих при ньому синтаксичних зв'язків.

Крім валентності та сполучуваності, у лінгвістиці використовується поняття «дистрибуція». Дистрибуція прирівнюється до реальної, а не потенційної валентності мовної одиниці, яка знайшла реалізацію через категорію сполучуваності. Якщо сполучуваність мовних елементів має обмежений характер, то їх дистрибуція відносно безмежна.

Отже, виявленню фактів антонімічності сприяє вияв лексичними одиницями властивостей синтагматичного плану.

Як зазначалося раніше, формальний тип валентності найбільшою мірою реалізує себе при формуванні граматичних (морфологічних) зв'язків слів. **Граматичний**, або морфологічний, фактор антонімічності слів у межах речення або висловлювання виявляється у співвіднесеності слів-антонімів із граматичними значеннями контекстних партнерів. Зрозуміло, що про повний збіг морфологічних характеристик членів антонімічної пари може йти мова лише за умови, коли антонімами визнаються слова тієї самої частини мови. Наприклад: *'beginnen (Akk) – beenden (Akk)'; 'fördern (D) – hindern (D); 'günstig (fur Akk) – ungünstig (fur Akk)'; 'der Gegenwind – der Rückenwind'* і т. ін. Члени таких антонімічних опозицій вимагають від граматичних партнерів спільної граматичної

форми: об'єктного додатка у знахідному відмінку для перехідних дієслів *'beginnen – beenden'*; об'єктного додатка в давальному відмінку для пари слів *'fördern – hindern'*; додатка з прийменником у знахідному відмінку для антонімів *'günstig – ungünstig'* та однакових за формою морфологічних детермінантів лексичної основи у складних словах на зразок *'der Gegenwind – der Rückenwind'* і т. п.

Проте, цілковита відповідність обох членів антонімічної пари граматичним (морфологічним) характеристикам слів, з якими вони спільно вживаються у контексті, спостерігається не завжди. Наприклад: *'der Lebende – der Gestorbene'* (різні часові та видові форми дієприкметників); *'die Basis – der Überbau'* (безафіксна та афіксальна форми); *'der Erfolg – das Fiasko'* (різні показники категорії роду) та ін. Ступінь обов'язкової реалізації того самого лексикограматичного контексту в кожному окремому випадку вживання слів-антонімів різний.

Лексичний фактор антонімічності слів виявляється у співвіднесеності значення слова із семантичними ознаками, що містяться в лексичних значеннях його партнерів. Специфіка лексичного контексту виявляється в тому, що число слів, з якими, як правило, сполучується слово, окреслюється лексичними одиницями певної семантики: «Оскільки значення слова реалізується в його вживанні, то цілком природно, що семантично близькі слова мають і подібне вживання, тобто виявляють велику спільність в їх сполучуваності з іншими словами» [6, с.140]. У цьому виявляється діалектична єдність антонімічних одиниць номінації. Внутрішній зв'язок слів із протилежним значенням диктується природою протилежних понять, що протиставляються.

Спільність лексичної сполучуваності компонентів антонімічної пари залежить виключно від здатності обох елементів мати однакову дистрибуцію. Наприклад, опозиція *'die Höhe – die Niedrigkeit'* розвиває антонімічність якнайменше у шести значеннях, в яких констатується й однакова лексична сполучуваність: *'Höhe – Niedrigkeit' des Berges (des Gegenstandes, des Hauses, des Niveaus, des Preises, des Luftdrucks)*. У тих самих значеннях, в яких ці іменники не антонімічні, вони будуть характеризуватися і незбігом лексичної сполучуваності. Так, *'Höhe'* у сполученні зі словом *'Stimme'* не має співвідносного значення зі словом *'Niedrigkeit'*. Антонімом до *'Höhe'* буде у такому разі лексема *'Tiefe'* (*'Höhe der Stimme – Tiefe der Stimme'*). І, цілком

зрозуміло, що, в свою чергу, слово 'Tiefe' буде мати специфічну сполучуваність (*Tiefe der Farbe; Tiefe der Kenntnisse; Tiefe der Gefühle; Tiefe des Eindrucks; Tiefe des Schlafes*).

Зі сказаного випливає, що та чи інша сполучуваність властива, швидше, не слову як такому, а його конкретним лексико-семантичним варіантам. Тому в ролі одиниці дослідження виступає окреме значення слова. Повний збіг лексичної сполучуваності характерний тільки для тих антонімів, які не є багатозначними.

Синтаксичний фактор антонімічності слів виявляється в залежності слова від структури речення, а точніше, від функції, яку воно виконує в цій структурі. Така функція має в семантичну природу, і її семантика впливає на лексичне значення слова. Синтаксичні функції антонімів, як правило, співпадають.

Аналіз синтагматичних властивостей антонімів доводить, що існують синтаксичні конструкції, які відносно регулярно сприяють вияву основних ознак антонімічності – полярності та крайнього заперечення. Це – антонімічні контексти. У зв'язку з цим, окрім вимоги однакової лексичної сполучуваності антонімів, висувається синтаксичний критерій антонімічності слів: слова можуть вважатися антонімами лише за умови регулярного спільного відтворення у постійних формулах типових антонімічних контекстів, які наводяться нижче.

– Типовий контекст характеризується значенням прямого протиставлення. Слова, що контрастують, є однорідними членами речення і поєднуються між собою сполучниками протиставлення: *Der neue Käufer hätte das, was man ihm sagte, aus den Büchern leicht erkennen können, da die Einnahmen an den Wochentagen entgegen allen Erfahrungen des Gastwirtsgewerbes höher gewesen waren als an den Feiertagen; jedoch war der Mann bisher nur **Gast** solcher Lokale gewesen und nicht der **Wirt*** (Brecht В. «Dreigroschenroman», с. 5).

– Типовий контекст може характеризуватися значенням цілісності. Слова-антоніми вживаються як однорідні члени речення і поєднуються сурядним або підрядним зв'язком: *So ein großes Schiff ist eine schwimmende Kleinstadt, und in dieser Stadt bin ich, wenn sie auf See ist, **Legislative** und **Executive** in einer Person* (Konsalik Н. «Promenadendeck», с. 152).

– Типовий контекст характеризується значенням альтернативності. Слова-антоніми виступають у ролі однорідних членів речення і поєднуються альтернативним сполучником: *Gruyten setzte*

*einfach auf das, was er den „Madinot-Komplex“ aller Staatsmänner nannte; selbst wenn der Madinot-Mythos längst zerstört sein wird, wirkt er ... weiter und wird immer weiterwirken, nur die Russen haben diesen Komplex nicht, weil ihre Grenze zu lang ist, können sie ihn sich gar nicht leisten, aber ob zu ihrem **Heil** oder **Unheil**, das wird sich noch herausstellen* (Böll H. «Gruppenbild mit Dame», с.68).

– Типовий контекст характеризується наявністю контрастного фону. Слова, що протиставляються, вживаються як однорідні члени речення у двох паралельних конструкціях: *Ich fünfundfünfzig Prozent für die **Idee**, Emile fünfundsiebzig für die **Ausführung*** (Walmy M. «Der verzauberte Tag (eine wundervoll altmodische Geschichte)», с. 19).

– Типовий контекст характеризується значенням невизначеності, яке формується у межах семантико-синтаксичної моделі зі вказівкою на неможливість однозначного сприйняття предмета чи явища: *Es war eine Augenblickstimmung, in der grauen Stunde zwischen **Nacht und Tag**, sie waren übermüdet.* (Wolf Chr. «Sommerstück», с.165).

– Типовий контекст характеризується значенням суперечності, що полягає в сумісному вживанні двох слів з опозитивними значеннями, що викликає своєрідний ефект поєднання несумісного: *Es muss ein irrsinniges **Schwarzhaar-Blondhaar-Geraune** bei den Pfeiffers schon am Frühstückstisch Thema Nr.1 gewesen sein; man war sogar bereit, zu dem ekelhaften Mittel der Ahnenverdächtigung zu greifen, um A.s. Haar zu erklären* (Böll H. «Gruppenbild mit Dame», с. 103).

Число типових синтаксичних конструкцій, в яких зазвичай відтворюється антонім у безпосередньому протиставленні іншому члену опозиції, має обмежений характер. Аналіз таких конструкцій (контекстів) дає важливу інформацію про закономірності вживання антонімів у мовленні і може вважатися тією диференційною ознакою, яка дозволяє виділити клас антонімів із числа інших синтагматичних одиниць у контексті.

Може здатися, що так звані антонімічні контексти зустрічаються досить рідко. Крім того, серед типових антонімічних контекстів можна констатувати такі, що характерні як для антонімів, так і для слів, які не є такими. Наприклад, у контексті, що характеризується значенням альтернативності, зустрічаються не тільки антоніми (*Er geht morgen ins Kino oder ins Theater*). На нашу думку, не зважаючи на відносно «нечастотність» антонімічних контекстів, вони вико-

нують функцію регулярної позиції, в якій оптимальним чином реалізуються семантична протилежність та крайнє заперечення – головні ознаки лексичних протилежностей, виражених антонімами.

Розглянуті чинники у сукупності слугують, на нашу думку, допоміжним засобом констатації фактів антонімічності лексичних одиниць. Вони демонструють можливості синтагматичного плану антонімів як представників парадигматичних угруповань, інгредієнтною характеристикою яких є наявність у семантиці двох слів спільної семи протилежності та компонента крайнього заперечення. Виявленню фактів антонімічності слів на синтагматичному рівні сприяє аналіз їхньої граматичної, лексичної та синтаксичної сполучуваності, який засвідчує спільність вищезгаданих характеристик в обох членів антонімічної пари. Іноді синтагматична протиставленість антонімічних одиниць варіюється. Члени антонімічних пар можуть мати деякі відмінності у граматичних характеристиках, лексичній сполучуваності, частотності вживання, семантичній та словотвірній активності.

Загалом виділення парадигматичних та синтагматичних критеріїв антонімічності слів дає можливість зрозуміти лінгвістичну природу антонімії, служить доказом її системного характеру та є підставою класифікації слів із протилежним значенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бацевич Ф. С.* Очерки по функциональной лексикологии. Львов : Світ, 1997. 392 с.
2. *Васильев Л. М.* Современная лингвистическая семантика. Москва : Высшая школа, 1990. 176 с.
3. *Голікова Н. С.* Семантичні та прагматичні маркери контекстуальних антонімів у художньо-літературному дискурсі. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. Вип. 15. Дніпропетровськ : Видавець Біла К. О., 2014. С. 177–185.
4. *Иванова В. А.* Антонимия в системе языка. Кишинев : Штиинца, 1982. 163 с.
5. *Иценко Н. Г.* Системність у лексиці. *Наукові записки*. Вип. 89 (3), сер. «Філологічні науки» (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ, 2010. С. 3–6.
6. *Кочерган М. П.* Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова). Львів : Вища школа, 1980. 182 с.
7. *Соссюр Ф. де.* Курс загальної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.

ДЖЕРЕЈА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Böll H. Gruppenbild mit Dame. Köln : Kiepenheuer und Witsch Verlag, 1971. 374 s.
2. Brecht B. Dreigroschenroman. Berlin : Aufbau Verlag, 1986. 455 s.
3. Kosalik H. G. Promenadendeck. München : Branvalet Verlag, 1985. 480 s.
4. Valmy M. Der verzauberte Tag (eine wundervoll altmodische Geschichte). München : Goldmann Verlag, 1987. 211 s.
5. Wolf Chr. Sommerstück. München : Luchterhand Verlag, 1989. 215 s.

Diana MOVCHAN, PhD, Associate Professor
Sumy State University, Sumy
ORCID ID: 0000-0003-3604-7057

SYNTAGMATIC CRITERIA OF ANTONYMY

The article analyzes the antonymous units, taking into account their peculiar syntagmatic features. It has been found that antonymous relations within the paradigm exist as prospective, based on semantics of opposed units. The actualization of antonymous relations is manifested through their opposition in speech. The analysis of their grammatical, lexical and syntactic compatibility made possible the identification the facts of word antonymy at the syntagmatic level, which proved the commonality of the above-mentioned characteristics in both elements of the antonymous pair. The variability of syntagmatic features in opposed antonymous units can be caused by various reasons, such as the connections and relationships established between objects and phenomena of reality, the possibility of using connected words in direct or figurative meaning, the ambiguity of antonyms, etc. The author focuses on the fact that words can be considered antonyms provided the regular combined reproduction in constant formulas of typical antonymous contexts, which realize one of the following meanings: direct opposition, alternativeness, integrity, contrast, uncertainty, contradiction. It is pointed out that a type variety of antonymous contexts is due to the presence of pragmatic differences in the functioning of antonyms in speech, as speech activity involves the use of antonymous means to verbalize concepts and thoughts depending on the communicative situation. The factors considered above together serve as an auxiliary means of statement the facts of lexical units antonymy as representatives of paradigmatic groups, which inherent characteristic is the presence in the semantics two words of a common seme opposites and an extreme negation component. In general, the definition of paradigmatic and syntagmatic criteria for the

antonymy of words makes it possible to understand the linguistic nature of antonymy and serves as proof of its systemic nature.

Keywords: *antonymy, paradigmatics, syntagmatics, compatibility, distribution, antonymous context.*

REFERENCES

1. *Batsevich F.S.* (1997). *Ocherki po funktsional'noy leksikologii.* L'vov : Mir. 392 s. [In Russian].
2. *Vasil'yev L.M.* (1990). *Sovremennaya lingvisticheskaya semantika.* Moskva : Vysshaya shkola. 176 s. [In Russian].
3. *Golikova N. S.* (2014). *Semanticheskiye i pragmaticheskiye markery kontekstual'nykh antonimov v khudozhestvenno-literaturnom diskurse. Issledovaniya po leksikologii i grammatike ukrainskogo yazyka.* Vyp. 15. Dnepropetrovsk : Izdatel' Belaya K.O. S. 177-185. [In Russian].
4. *Ivanova V. A.* (1982). *Antonimiya v sisteme yazyka.* Kishinev: Shtiintsa. 163 s. [In Russian].
5. *Ishchenko N.G.* (2010). *Sistemnost' v leksike. Nauchnyye zapiski.* Vyp. 89(3), ser. "Filologicheskkiye nauki" (yazykoznaniye). Kirovograd: ROV KGPU. S. 3–6. [In Ukrainian].
6. *Kochergan M.P.* (1980). *Slovo i kontekst (leksicheskaya sochetayemost' i znachenije slova).* L'vov: Vysshaya shkola. 182 s. [In Ukrainian].
7. *Sossyur F.de.*(1998). *Kurs obshchey lingvistiki.* Kiyev: Osnovy. 324 s. [In Russian].

SOURCES

1. *Böll H.* (1971). *Gruppenbild mit Dame.* Köln : Kiepenheuer und Witsch Verlag. 374 s.
2. *Brecht B.* (1986). *Dreigroschenroman.* Berlin : Aufbau Verlag. 455 s.
3. *Konsalik H. G.* (1985). *Promenadendeck.* München : Branvalet Verlag. 480 s.
4. *Valmy M.* (1987). *Der verzauberte Tag (eine wundervoll altmodische Geschichte).* München : Goldmann Verlag. 211 s.
5. *Wolf Chr.* *Sommerstück.* München : Luchterhand Verlag, 1989. 215 s.

Дата надходження до редакції – 14.11.2021
Дата затвердження редакцією – 29.11.2021

Оксана НІКА, д-р філол. наук, проф.

КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-6387-3835

**«ОТЧИЗНА», «ОЙЧИЗНА»
В УКРАЇНСЬКИХ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛАХ
РАНЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ**

Схарактеризовано досвід вивчення слова/концепту/поняття/ терміна «отчизна», «ойчизна» в історичних і філософських працях, присвячених ранньомодерному українському періоду, у дослідженнях із когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології. Проаналізовано слова «отчизна», «ойчизна» на позначення 'рідна земля' та 'patria', а також словосполучу «отчизна небесная» 'Царство Небесне' в українських словниках і текстах (панегіричні, геральдичні вірші, проповіді) XVII ст. Встановлено текстове домінування смислів, що визначають колективно-соціальний, інтерперсональний простір суб'єкта/суб'єктів (отчизна/очизна, ойчизна 'patria'). Концептуальні ознаки вербалізовані як «вольность отчизни», «цілость отчизни», «любов отчизни». Розуміння і сприйняття «отчизни» як території, яку потрібно захищати, репрезентовано в смислових відношеннях «неухильно виконувати свій громадянський обов'язок перед отчизною», «необхідно захищати отчизну» та ін.

Ключові слова: «отчизна», «ойчизна», колективно-соціальний & персональний простір, вербалізація, українські писемні джерела ранньомодерної доби.

Уже кілька десятиліть слова «отчизна», «ойчизна» перебувають у центрі дослідницького аналізу фахівців-медієвістів (Л. Довга, З. Когут, М. Лесів, С. Плохій, Ф. Сисин, Т. Таїрова-Яковлева, Н. Яковенко). Це зумовлено новим осмисленням українського ранньомодерну, формування національної ідентичності та відповідного співвіднесення суб'єкта/суб'єктів із народом, територією, державою. У цьому ракурсі передусім розкрито імперсональний, колективно-соціальний вимір *отчизни, ойчизни, отчизни України*.

Окрема увага приділялася назвам *Русь, Річ Посполита, Україна, Росія* в наукових студіях Дж. Броджі-Беркофф, Т. Чухліба, Н. Яковенко та ін. У них схарактеризовано вживання цих назв за

їхнім поняттєвим обсягом, хронологією, поширенням, сприйняттям, історичним розвитком. У лінгвістичному аспекті з'ясовано етимологію та функціонування етнонімів *Русь*, *Україна* (В. Скляренко, Ю. Шевельов, С. Шелухин, Г. Півторак).

Для характеристики «*отчизна*» використовувалися різні терміни – слово, поняття, термін, концепт, які одночасно могли поєднуватися в дослідженнях.

Із позицій лінгвоконцептології та лінгвокультурології концепт *Батьківщина*, *Вітчизна* аналізували Є. Бартмінський, А. Вежицька, С. Воркачов, С. Я. Єрмоленко, В. Телія, С. М. Толстая, І. Сандомирська. Різні аспекти дослідження стосувалися, зокрема: визначення прототипів, характерних для народного сприйняття світоустрою рідної землі, що асоціюють сприйняття батьківщини з родом; саме ці прототипи визначають концепт *отчизна*, *ойчизна* [Tolstaja 1993]; розкриття латентної етнонімічності та семантичної «гібридності» концепту (остання визначає денотатну, дейктичну та оцінно-емоційну частини концепту) (С. Воркачов); розуміння сприйняття суб'єктом/суб'єктами *отчизни* як позачасової та невіддільної, персональної належності ('рідний край') чи як колективно-суспільної, імперсональної належності ('країна') [Телія 1999, с. 471–472].

В українській історичній лінгвістиці зверталася увага на лексикографічну та текстову репрезентації етнонімів у XVI–XVII ст., проте більшою мірою їхнє функціонування визначали в новий і сучасний періоди, що визначає актуальність теми.

Мета статті – схарактеризувати «*отчизна*», «*ойчизна*» у словниках та текстах ранньомодерної доби. **Завдання** статті – визначити вербалізацію *отчизна*, *ойчизна* на позначення 'рідна земля' та 'patria' в українській ранньомодерній час, смислові відношення з цими ключовими словами. У дослідженні використано контекстуально-інтерпретаційний метод, дискурсивний метод, ураховано елементи лінгвоконцептологічного підходу.

Текстову основу дослідження становлять панегіричні та геральдичні вірші Тарасія Земки, Мелетія Смотрицького, Касіяна Саковича, Григорія Бутовича (перша половина XVII ст.), проповіді Антонія Радивиловського (70–80-ті рр. цього століття). Матеріалом для статті також стали словники – тогочасні («Синоніма словенороська», «Лексикон латинський» Є. Славинецького) та історичні («Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Словник

української мови XVI – першої половини XVII ст.)). Для зіставлення результатів використано «Матеріали...» І. Срезневського, «Словник української мови» П. Білецького-Носенка.

Дослідники українського ранньомодерного періоду фіксують використання лексем *отчизна*, *ойчизна*, *отчина*, *отечество*, *отеческо* в давніх текстах. Їхні можливу синонімічність і поширення визначають як для певного часового зрізу (*ойчизна*), так і для тяглого часу.

З. Когут проаналізував, що спершу ««отчизною» руських князів були їхні успадковані володіння», і це розуміння змінюється з часом: «у Речі Посполитій польський термін *ojczyzna* збігався у значенні з латинським *patria* й прикладався як до держави та землі, так і до населення цієї держави. При цьому наголос робився на спільному походженні та від даності спільній отчизні, «більшій» за будь-який уряд або монарха» [Когут 2008, 229–230]. За його трактуванням, згодом «акцент на статусі Малої Росії-України як царському спадковому володінні («отчина», «отечество», «отеческо») частково підривав підвалини концепції «спільної отчизни». Подальша еволюція терміна «отчина» (як царського спадкового володіння) призвела до того, що він почав поступово вживатися стосовно Малої Росії як «нашої отчини», тобто у значенні отчини українського народу. Це концептуально зблизило «отчину» з «отчизною»» [Когут 2008, с. 232]. У цьому ракурсі він проаналізував 4 етапи від 1650-их років до Андрусівської угоди [Когут 2008, с. 238–239].

Ф. Сисин визначив, що трактування «отчизна» в контексті власне України, а не Речі Посполитої відбувається після повстання Б. Хмельницького: «видається, що вперше слово «отчизна» в сенсі українських територій як батьківщини вжив Іван Виговський у 1652 році» [Сисин 2006, с. 9].

Т. Таїрова-Яковлева вважає, що «в 70–80 роки XVII століття термін «отчизна» набуває поширення серед старшин. Його використовують не тільки «городові» старшини, але і запорожці, й ті, й інші в подібному розумінні, тобто щодо України, а не Коша» [Таїрова-Яковлева, с. 1]. Ця концепція набуває розвитку за часів І. Мазепи, а в «Конституції» Пилип Орлик застосовує «поняття «отчизна», «Войско Запорожское» і навіть «соборность отчизни»» [Таїрова-Яковлева, с. 6].

В історичних працях це питання було проаналізовано в різноджерельному обсязі, із глибоким аналізом соціальних умов і практик, що вплинули на розвиток відповідних смислів.

Для повнішої характеристики лексем *отчизна* (*ойчизна*) звернемо увагу на їхню словникову фіксацію. У «Матеріалах...» І. Срезневського *отчина* (варіанти *очина*, *очычина*) подається в значеннях: 1. 'Patria, отечество, родина'; 2. 'Избранная страна'; 3. 'Владѣніе отца'; 4. 'отцевское, родовое владѣніе' (употребляется часто въ соединеніи съ словомъ *дѣдина*); 5. 'Вотчина, имѣнье'; 6. Владѣніе, царство'; 7. 'Имущество'; 8. 'Наслѣдственное обладаніе' (въ выраженіи *отчина и дѣдина*); 9. 'Отцы. Предки'; 10. 'Правила, обычаи отцевъ' (Ср. т. 2, с. 830-831). Слово *вотчина* функціонує як: 1. 'родина, patria'; 2. 'отчина, владѣніе, перешедшее отъ отца, отъ предковъ, наслѣдственное, patrimonium' (Ср., т. 1, с. 307).

У «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» зафіксовано, крім *отчина*, лексеми *отнина* та *отчизна*, варіанти *вотнина* і *вотчизна* (ССУМ, т. 1, с. 198). Реєстрове *отчина* передає ті самі значення, що й *отчизна*: 1. (*маєток, успадкований по батькові на правах повної власності*) батьківщина, вотчина; 2. (*стосовно до володаря*) держава (ССУМ, т. 2, с. 111). Слово *отнина* та наведені вище збігаються за значенням 1: (*маєток, успадкований по батькові на правах повної власності*) батьківщина, вотчина (ССУМ, т. 2, с. 106). Тоді як значення 2 слова *отнина* 'маєток, земельне володіння' не повторює значення 2 *отчизна* та *отчина*. Вони утворюються додаванням суфіксів *-ин-* чи *-изн-*.

У XVI – першій половині XVII ст. словник передає одне зі значень *домъ* як 'батьківщина, рідний край', *домъ отчизный* і *отчизны домъ* 'батьківщина' (СУМ, вип. 8, с. 125).

У «Лексиконі латинському» Є. Славинецький передав латинське *patria* – *ω(t)чество* (Лекс, с. 302). Автор «Синоніми словенороської» (Синоніма) реєстрове *О/т/чизна* переклав як *ω/т/чество* и *ω/т/чествіє* (суфікс *-ств-*, фіналь *-иє* відзначає церковнослов'янський вплив).

Для пор.: П. Білецький-Носенко запропонував різні словникові статті для лексем «Батьківщина» (з наголосом на першому складі) та «Отчизна»: *Батьківщина* Отческое наслѣдие (Біл., с. 51), *Отчизна*. Отечество. Родная сторона. По-польски ойчизна (Біл., с. 267).

У текстах першої половини XVII ст. вживаються слова *ойчизна* («Вірші на погреб Петра Сагайдачного»), *отчизна* (вірші Тарасія Земки і Г. Бутовича), у другій половині цього століття¹ – *ω(т)чизна*, зрідка – *очина* (казання Антонія Радивилівського).

Інтертекстуальний образ *отчизни небесної/отчизни* ‘Царство Небесне’ характерний для релігійно-духовної літератури Бароко. Проповідники розгортають витлумачення цього образу в інтерпретації теми святкового казання, застосовуючи різні прийоми, зокрема діалогізм: Тутъ же оуважмо слухачу, дѣа нѣа, ω(т)куль свой маестъ почато(к), если не зъ) Нѣа? Та(м) ей ω(т)чизна (Радивилівський 2019, с. 104). Цей простір є імперсональним, позачасовим і позапросторовим для суб’єктів-вірян.

У святкових проповідях *отчизна* у значенні ‘рідна земля’ превалює в цитуванні чи переповіданні текстових фрагментів із Біблії та патристики (Радивилівський 2019, с. 130, 341), зрідка – творів античних авторів (Радивилівський 2019, с. 143). Про *отчизну* ‘рідну землю’ йдеться у витлумаченні цитати з Книги Буття: Что вынесло Авраама стго на(д) ины(х)? ... Першій оутискъ) и скорбь на него, гды ему зъ) власной егω ω(т)чизны все ωпустивши каже(т) оуступити Бгъ, рекши: Изыйди ω(т) земля твоєа, и ω(т) рода твоєго, и ω(т) дому ω(т)ца твоєго, и иди в(ъ) землю в(ъ) ню же ти покажу (Радивилівський 2019, с. 130).

У цьому разі сполучуваність слова *отчизна* розширюється вживанням атрибутів, які вказують на належність особі. Вони виражаються прикметниками (*власна*), займенниками (*його, твоя, своя*). Парадигматичні відношення слова *отчизна* встановлюються з лексемами *земля, рід, дім батька*, що передають просторову локалізацію та зв’язки спорідненості.

Релігійно-церковний і світський простори стають невід’ємною частиною уславлення чеснот відомих родів та їхніх представників у геральдичних і панегіричних текстах, що мало відповідати як увявленням XVII ст., так і риторичній традиції та дискурсивній

¹ Принагідно зауважимо, що лексему *Україна* ми вже відзначали у перекладній збірці «Книга третя каза(н)я розные» (філігрань – 1658–1673 рр.). Це переклад із Пьотра Скарги, де польське *korona* замінено словом *Україна*: яко то у на(с) в(ъ) то(й) Ук(ъ)раине [Ніка 2013, с. 28].

практиці². У вірші на герб Балабанів Тарасій Земка передає ці смисли як *Отчизна і Небо, церква: А шахъ в(ь) чаши, в(ь) С(т)чизнѣ и церковномъ тѣле. / чуйность стражи, в(ь) ихъ дому, опѣвають смѣле. / Взоромъ музства Маркіанъ котрый полѣгъ въ бою, / шесть кротъ бывши на герцу, в(ь) С(т)чизны покою... / За чулость в(ь) церкви стражи, за дѣлныи sprawy, / тутъ в(ь) С(т)чизнѣ и в(ь) Нбѣ* доступите славы (Балаб., с. 2).

Тим самим він окреслює значення слова *отчизна* як 'певна територія, країна', обов'язок громадянина виявляти мужність, захищати та оберігати її спокій, полягти в бою за неї. У геральдичній поезії ці чесноти є збірною характеристикою роду (і конкретних його представників), які «доступлять слави» в(ь) С(т)чизнѣ и в(ь) Нбѣ.

Такі чесноти характеризують особистий, персональний вимір суб'єкта (суб'єктів) у значенні 'рід' *дом Балабанів*, але ментально й етнічно близький конкретній особі та її роду імперсональний простір *отчизна* 'patria'. Г. Бутович в «Еводії» схарактеризував співвіднесеність цих смислів: такъ себе самыхъ, яко ѿ *отчизны* своєї приходили (Евод., с. 4).

Геральдичні та панегіричні тексти розкривають титульні ознаки, які загалом характеризують вірянину й громадянина, і конкретні заслуги роду, його представників у контексті колективно-соціальних цінностей ранньомодерного соціуму. Мелетій Смотрицький в «Епіграмі на герб» (См.) означив колективну цінність «дельним мужством услугують» *отчизні милій* (епітет *милая* вживається у сталій сполучі).

У «Вѣршах на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного» безумовно поєднані релігійний і світський простори, де світський сенс *ойчизна* 'patria' розуміється ще й як необхідність навчання, розвитку науки, що є корисними церкві та «ойчизні»: Абы са Млодь в(ь) Науках оуцтивыхъ цвичила, Цркви, и тыжь *С(т)чизнѣ пожитечна* была (Вѣршѣ, с. 44).

У цьому творі сприйняття *отчизни*, *ойчизни* насамперед стосується території, яку потрібно захищати, і репрезентовано в об'єктних відношеннях: «неухильно виконувати свій громадянський обов'язок перед отчизною» *служити отчизні*: готовь

² Це питання докладніше розглянуто в праці [Грицина 2014].

Сйчизнѣ служити (Вѣршѣ, с. 37); «бути вірним, відданим отчизні» *вѣрне служити*: вѣрне служил(ь) Сйчизнѣ и Пану (Вѣршѣ, с. 47); «необхідно захищати отчизну» *отчизну боронити, смѣле боронячи, оборона отчизни, проливати кров*: Смѣле ойчизну бороначи: Здорова за ню покладаючи (Вѣршѣ, с. 41), Сйчизны бороначи, кровь свою вылали (Вѣршѣ, с. 47); И ойчизны свои боронилъ тыжъ менжне (Вѣршѣ, с. 47), Сѣни Сйчизнѣ нашой соутъ обороною (Вѣршѣ, с. 39).

Як колективно-соціальна цінність визначається *вольность отчизни*, що стосується не тільки окремої соціальної групи – козаків (козацького гетьмана), набуває загального значення для кожного громадянина і соціуму: За вольность єи (Сйчизни) и свой животь положити (Вѣршѣ, с. 38), Петр(ь) Конашеви(ч), Ранний в(ь) войнѣ: для Волности Сѣ(т)чизны (Вѣршѣ, с. 38).

У понятті «золотаа вольность» розкрито тогочасне право шляхти володіти рівними правами і привілеями. У смисловому полі тексту воно осмислюється не щодо рівності прав шляхтичів, а визначається реальними заслугами кожного громадянина у справі захисту «отчизни»: Золотаа вольность ... не каждому можетъ быти дана, Толко тымъ што боронат(ь) Сйчизны, и Пана (Вѣршѣ, с. 38).

Варто погодитися з думкою, що в сенсі територіальної чи політичної прив'язки «отчизни» у першій половині XVII ст. «здебільшого йдеться про Річ Посполиту або Корону Польську, навіть там, де у вужчому значенні автор має на увазі українські терени» [Довга 2013, с. 245].

Очевидно, позначення території, яку потрібно захищати («отчизна»), не ототожнюється з владою короля («король»): Войско Запорозкое волности набыло Тымъ: же вѣрне Сйчизнѣ, и Кролюм(ь) служило (Вѣршѣ, с. 38). Ця ознака може бути транспонована і на вживання етноніма «Україна»: Сѣ Войску Запорозкомъ каждый можетъ знати, якъ оно Сйчизнѣ есть потребно, оуважати. Украина тымъ войскомъ вцале зоставаєть. А где Запорозцовѣ нѣтъ, татаринѣ впадаєть (Вѣршѣ, с. 39).

У воєнних казаннях другої половини XVII ст. переважає написання *отчизна* (зрідка – *очизна*). За тематичною спрямованістю вони акцентують колективно-соціальний вимір, який розкривається в тексті від узагальненого образу «рідної землі» до характерис-

тики «отчизна наша». Ця та інші формули розкриваються в дейктичній системі координат тексту щодо конкретної ситуації, вони звернені «до козаків, що 1677 року вирушали в Чигиринський похід, тут очевидно стосуються Гетьманщини» [Довга 2013, с. 242].

У «Слові І, часу війни, побужаючому воинов христіанских до потканя ся з турками и татарами» Антоній Радивилівський обрав епіграф «Ополчітеся за братію вашу, синов ваших, і жени ваші, і домов ваших» (Неємія, глава 4; альбо II кн. Ездри, глава 4). Цей прецедентний вислів казнодія розкриває у звертанні до воїнів, формуючи узагальнений образ ‘рідна земля’ у дейксисі тексту. Таке слововживання передають лексеми, виражені іменниковими формами множини, *сини, жени, дома* та присвійний займенниковий прикметник *ваших*.

В ієрархії цінностей «отчизна» є пріоритетом над особистим, що вербалізують названі лексеми на позначення людини та її спорідненості (здравіє, живот, жени, чада, братія). Це поняття є соціально значущим, співвіднесене в тексті не тільки безпосередньо до дейктичного простору воїнів, а поширене на всіх громадян: кожний цар, князь, гетьман повинен барзій вигляд міти на отчизну свою, нежेलи на власний свой живот і здоров'є (Слово).

Іменник *отчизна* сполучається з атрибутами, вираженими прикметниками *милая, за отчизну милую*, присвійними займенниками *нашу, вашу, свою (в отчизну нашу, на отчизну свою, очизна наша)*, дієприкметником *поднятая (для... отчизни поднятой)*. У цій функції також уживаються форми ступенів порівняння прикметників *мильшого, далеко милюю*. Актуалізовані смисли казнодія «продовжує» в прецедентних висловлюваннях, наприклад, Цицерона: Над отчизну нічого сладшого, нічого мильшого в животі бити не маєт (Слово). Частковий висновок в аргументації викладу Антоній Радивилівський підкріплює ширшим інтертекстом античних авторів (Ксенофонта, Цицерона).

Сприйняття *отчизни* як колективно-соціальної ідентичності підкреслюється присвійними прикметниками *наша (отчизну нашу милую, очизна наша), ваша (отчизна ваша)*, що відповідає інтеракції автора казання та реципієнтів (воїнів), досягнення персвазійності.

Словосполука *отчизна милая* входить до усталеного вислову *за честь божюю, за віру святую, за отчизну милую*³. У п'ятому воєнному казанні цей вислів має варіант: *за честь Бжюю. за Цркви стій, за о(т)чизну милую*, де сегмент *за віру святую* замінено на *за Цркви стій* (Радивилівський, с. 1591).

У казаннях тлумачаться смисли словосполук *честь божая, любов отчизни*, що розгортаються в інтерпретації: Першая – *честь божая*, другая – *любов отчизни*; для любові і честі божеї, для любові отчизни (Слово). Словосполука «для честі божеї» також поєднується з «отчизни поднятой», «цілості отчизни нашої». У цьому сенсі *любов отчизни* розуміється не лише як вияв воїнської звитяги, а набуває ширшого – громадянського осмислення: Бо не наша слави, але заховання і розширення честі твоєї божеї і цілості отчизни нашої іщем. «Цілость отчизни» розкривається у вживанні лексем *едина* ‘одна’ (едина отчизна), *цілость* (цілості отчизни нашої).

Суб'єкт-іменник «отчизна» сполучається з дієсловами-предикатами *уродила, вихвала, (всіми добрами) збагатила, (всіх) обоймуєт*. Вони творять метафоричний ряд, який співвідноситься з образом матері: «архетип матері підвищується... до містично священної праматері як хранительки культурно-історичної спадщини всього народу» [Телія 1999, с. 473], що визначає перетинання сенсів особистісних і колективно-соціальних. У часи «воєнного небезпеченства» «отчизна»-мати закликає синів-воїнів до звитяги.

Директивна модальність визначає необхідність смислів «необхідно захищати отчизну»: ополчіться за братію вашу, синов ваших, і жени ваші, і домов ваших; засланняйте ю од куль, од стріл, од копій і шабель поганських.

Автор казання актуалізує нарацію за дискурсивною ситуацією. Зокрема, часову актуалізацію забезпечує темпоральний дейктик *тепер*: Тут же уважте, если коли била в таком небезпеченстві отчизна наша, яко тепер, если на то коли так ся вооружав і спотужав неприятель, яко тепер? (Слово).

Висновки. Розкрито значення слова *отчизна* ‘рідна земля’, що позначає персональний, особистий простір суб'єкта, та *отчизна/очизна, ойчизна* ‘patría’ як колективно-соціальний, інтерперсо-

³ Для порівняння: *Честь, Слава, Др̑жава, поклоненіє в безконечныя вѣки* (Титов, с. 19) у першій передмові до Анфологіона (1619).

нальний простір для народу, який його населяє. Концептуальні ознаки першого з них конкретизують місце народження суб'єкта, батьківський дім, рід, рідний край. Суб'єкт *отчизна* 'patria' сполучається з атрибутами *наша, милая*, поєднується з предикатами *уродила, виховала, обіймує*, що творять метафоричний ряд, який співвідноситься з образом матері. У цьому значенні також вживаються *дом отчизний, отчизны домъ, ойчизна* (останнє – у першій половині XVII ст.). Сприйняття *отчизни* як території, яку потрібно захищати, репрезентовано в смислових відношеннях «неухильно виконувати свій громадянський обов'язок перед отчизною», «бути вірним, відданим отчизні», «необхідно захищати отчизну», «громадянський обов'язок домінує над особистісними цінностями». Концептуальні ознаки вербалізовані як *вольность отчизни, цілісність отчизни, пожитечність науки для отчизни, любов отчизни*, що визначаються як колективно-суспільні цінності українців XVII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицина С.В. Барокові інновації у староукраїнській літературній мові XVII ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Грицина Світлана Вікторівна. Київ, 2014. 306 с.
2. Довга Л. М. Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля). К.; Львів : Свічадо, 2012. 342 с. С. 242-252.
3. Когут Zenon. Від Гадяча до Андрусова: осмислення «отчизни» в українській політичній культурі. *Гадяцька унія 1658 року* / редкол. П. Сохань [та ін.]. К., 2008. С. 228-240.
4. Ніка Оксана. Ранньобарокові казання і староукраїнська книжна традиція. *Українська перспектива літературної творчості о. Петра Скарги*: збірник статей. Харків, Акта, 2013. С. 23-34.
5. Плохій Сергій. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі / авторизов. переклад з англ. Київ : Критика 2015. 456 с.
6. Сисин Франк. «Отчизна» у політичній культурі України початку XVIII століття. *Україна модерна*. 10/2006. С. 7-19.
7. Таирова-Яковлева Т. Г. «Отечество» в представленнях української козацької старшини кінця XVII – початку XVIII століття. URL:https://chtyvo.org.ua/authors/Tairova-Yakovleva_Tetiana/Otechestvo_v_predstavleniyakh_ukraynskoi_kazatskoi_starshyn_kontsa_XVII-_nachala_XVIII_vekov/.

8. Телия В. Н. Рефлексы архетипов сознания в культурном концепте «родина». *Славянские этюды. Сборник к юбилею С. М. Толстой*. М.: Издательство «Индрик», 1999. С. 466-477.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ І СЛОВНИКІВ

1. Бал. – Земка Тарасій. На старожитны(й) клейно(т) и(х) м(л) пñw(в) Балабанw(в). *Лексикон словенороський Памви Беринди / Підг. тексту і вступ. ст.* В. В. Німчука. К., 1961. К. : Наукова думка, 1961. С. 2. (Пам'ятки української мови XVII ст.).

2. Біл. – Білецький-Носенко П. Словник української мови. К.: Наукова думка, 1966. 424 с.

3. Вършѣ – Сакович К. Вършѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, 1622. *Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків*. К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. С. 38–51.

4. Евод. – Бутович Г. Евwдіа ... Арсені" Желиборского дховны(х) цноть запа(х), 1642. Стародрук. вид. НМЛ імені А. Шептицького, Ш. Уніс. 423.

5. Лекс – Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського. Київ: Наукова думка, 1973. 541 с. (Пам'ятки української мови XVII ст. Серія наукової літератури)

6. Рад. – Радивилівський Антоній. Барокові проповіді XVII століття / Підгот. наук. дослідження, тексту, покажчиків Оксана Ніка, Юлія Олешко. Київ, 2019. XIV + 381 с.

7. Слово – Радивилівський А. Слово І, часу войны, побужающее воинов христианских до потканя ся з турками и татарами. URL: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo20.htm>.

8. См.– Смотрицький Мелетій. Епіграма на герб [дому князів Огинських]. 1611. URL: http://litopys.org.ua/old17/old17_11.htm.

9. Ср. – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам: в 3 т. СПб. : Отд-ние рус. яз. и словесн. Имп. АН, 1893.

10. СУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича / Д. Гринчишин та ін. (відп. ред.). Львів, 1994–2013. Вип. 1–16.

11. Титов – Тітов Хв. Матеріали для історії книжкової справи на Україні в XVI–XXIII в.в. : всезбірка передмов до укр. стародруків. Київ : 3 друк. Укр. акад. наук, 1924. 546 с. (Українська Академія наук. Збірник історично-філологічного відділу ; № 17).

**«OTCHYZNA» («FATHERLAND»), «OICHYZNA» («HOMELAND»)
IN UKRAINIAN WRITTEN SOURCES OF EARLY MODERN ERA**

The article analyses the words otchyzna (fatherland), oichyzna (homeland) to denote 'native land' and 'patria', the phrase otchyzna nebesnaia (fatherland heavenly) «Kingdom of Heaven» in dictionaries and texts of the 17th century. The experience of studying the word / concept / notion / term otchyzna (fatherland) is characterized according to the historical and philosophical works, research in cognitive linguistics, linguocultural studies. The conclusion about the latent ethnomynicity and semantic hybridity of the concept of otchyzna (fatherland) is confirmed. The meaning of the word otchyzna (fatherland) 'native land', which denotes the personal, individual space of the subject, otchyzna (fatherland), oichyzna (homeland) 'patria' as a collective-social, interpersonal space for the people who inhabit it. The first of them is associated with the use of Ukrainian nouns zemlia (land), rod (family), dom ottsa (father's house), pronoun adjective moia (my), adjective vlasnyi (own). Conceptual features specify the place of birth of the subject, parental home, family side, to society / people. The word otchyzna (fatherland) 'patria' is combined with the attributes of nasha (our), mylaia (dear), functions in a constant expression za chest bozhuiu (for the honour of God), za viru sviatuiu (for the holy faith), za otchyznu myliuu (for the dear homeland), combined with predicates of urodyla (she gave birth to someone), vykhovala (she brought up someone), oboimuiet (she embraces someone), creating a metaphorical series that correlates with the image of the mother. In this sense, dom otchyznyi (fatherland's house), otchyzny dom (fatherland's house), oichyzna (homeland) (the latter – in the first half of the 17th century) are also used. The perception of otchyzna (fatherland) as a territory to be protected is represented in the semantic relations of "steadily fulfilling one's civic duty to the fatherland" sluzhyty otchyzni (to serve the fatherland); "to be faithful, devoted to the fatherland" virne sluzhyty (to serve faithfully); "it is necessary to defend the homeland" otchyznu boronyty (to defend the homeland), prolyvaty krov (to shed blood), "civic duty dominates personal values". Conceptual features are verbalized as «volnost otchyzny» («freedom of the fatherland»), «tsilisnist otchyzny» («the integrity of the fatherland»), «pozhytechnist nauky dlia otchyzny» («the usefulness of science for the fatherland»), «liubov otchyzny» («the love of the fatherland»), defined as the collective and social values of Ukrainians of the 17th century.

Keywords: *otchyzna (fatherland), oichyzna (homeland), collective-social & personal space, verbalization, Ukrainian written sources of the early modern period.*

REFERENCES

1. Dovha L. M. (2012). Systema tsinnostei v ukrainskii kulturi XVII stolittia (na prykladi teoretychnoi spadshchyny Inokentiiia Gizelia). Kyiv ; Lviv : Svichado. 342 s. [in Ukrainian].
2. Kohut Zenon. (2008). Vid Gadiacha do Andrusova: osmyslennia «otchyzny» v ukrainskii politychnii kulturi. Hadiatska uniiia 1658 roku / redkol. P. Sokhan. Kyiv. S. 228-240. [in Ukrainian].
3. Hrytsyna S. V. (2014). Barokovi innovatsii u staroukrainskii literaturnii movi XVII st. : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Hrytsyna Svitlana Viktorivna. Kyiv. 306 s. [in Ukrainian].
4. Nika Oksana. (2013). Ranniobarokovi kazannia i staroukrainska knyzhna tradytsiia. *Ukrainska perspektyva literaturnoi tvorchosti o. Petra Skargy: zbirnyk statei*. Kharkiv, Akta. S. 23-34. [in Ukrainian].
5. Plokhii, Serhii. (2015). Pokhodzhennia slovianskykh natsii. Domoderni identychnosti v Ukraini, Rosii ta Bilorusi / avtoryzov. pereklad z angl. Kyiv : Krytyka. 456 s. [in Ukrainian].
6. Sysyn, Frank (2006). «Otchyzna» u politychnii kulturi Ukrainy pochatku XVIII stolittia. *Ukraina moderna*. 10. S. 7-19. [in Ukrainian].
7. Tairova-Yakovleva T. G. «Otechestvo» v predstavleniyakh ukrainskoy kazatskoy starshyny kontsa XVII – nachala XVIII vekov. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Tairova-Yakovleva_Tetiana/Otechestvo_v_predstavleniyakh_ukraynskoi_kazatskoi_starshyn_kontsa_XVII-nachala_XVIII_vekov/. [in Russian].
8. Teliya V. N. (1999). Refleksy arketipov soznaniya v kul'turnom kontsepte «rodina». *Slavyanskiye etyudy. Sbornik k yubileyu S. M. Tolstoy*. M. : Izdatel'stvo «Indrik». S. 466-477. [in Russian].

SOURCES

1. Bal. – Zemka Tarasii. Na starozhytny(i) kleino(t) i(kh) m(l) pano(v) Balabano(v). *Leksykon slovenoroskyi Pamvy Beryndy / Pidg. tekstu i vstup. st.* V. V. Nimchuka. K., 1961. K. : Naukova dumka, 1961. S. 2. (Pamiatky ukrainskoi movy XVII st.).
2. Bil – Biletskyi-Nosenko P. *Slovnyk ukrainskoi movy*. K.: Naukova dumka, 1966. 424 s.

3. Virshi – Sakovych K. Virshi na zhalosnyi pohreb zatsnoho rytsera Petra Konashevycha Sahaidachnoho, 1622. Tytov F. I. Materialy dlia istorii knyzhnoi spravy na Ukraini v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukrain-skykh starodrukiv. K. : Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk, 1924. S. 38–51.

4. Evod. – Butovych H. Evodia ...Arseniia Zhelyborskoho dukhony(kh) tspotъ zapa(kh), 1642. Starodruk. vyd. NML imeni A. Sheptytskoho, Sh. Unic. 423.

5. Leks – Leksykon latynskyi Ye. Slavynetskoho. Leksykon sloveno-latynskyi Ye. Slavynetskoho ta A. Koretskoho-Satanovskoho. Kyiv: Naukova dumka, 1973. 541 s. (Pamiatky ukrainskoi movy XVII st. Serii naukovoi literatury).

6. Rad. – Radyvylovskyi Antonii. Barokovi propovidi XVII stolittia / Pidgot. nauk. doslidzhennia, tekstu, pokazhchkyiv Oksana Nika, Yuliia Oleshko. Kyiv, 2019. XIV + 381 s.

7. Slovo – Radyvylovskyi, A. Slovo I, chasu voyny, pobuzhaiucheie voi-nov khrystyianskykh do potkania sia z turkamy i tataramy. URL: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo20.htm>.

8. Sm. – Smotrytskyi Meletii. Epihrama na herb [domu kniaziv Ohyn-skykh]. 1611. URL: http://litopys.org.ua/old17/old17_11.htm.

9. Sr. – Sreznevskiy, I. I. Materialy dlya slovarya drevnerusskogo yazyka po pismennym pamyatnikam: v 3 t. SPb. : Otd-niye rus. yaz. i slovesn. Imp. AN, 1893.

10. SUM – Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.: u 28 vyp. / NAN Ukrayiny, Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha / D. Hrynchyshyn ta in. (vidp. red.). Lviv, 1994–2013. Vyp. 1–16.

11. Tytov – Titov Xv. Materialy dlia istorii knyzhkovoi spravy na Ukraini v XVI–XXIII v.v. : vsezbirka peredmov do ukr. starodrukiv. Kyiv : Z druk. Ukr. akad. nauk, 1924. 546 s. (Ukrainska Akademiia nauk. Zbirnyk istorychno-filolohichnoho viddilu ; 17).

Дата надходження до редакції – 04.11.2021

Дата затвердження редакцією – 18.11.2021

Юлія ТОМЧАКОВСЬКА, канд. філол. наук, доц.
Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса
ORCID.ID: 0000-0003-0117-2704

СТРУКТУРА ГІПЕРКОНЦЕПТУ *OCCULTISM* (на матеріалі англомовних словників)

Стаття присвячена аналізу структури англомовного гіперконцепту *OCCULTISM* на матеріалі тлумачних і етимологічних словників. У цьому дослідженні зроблено спробу врахувати різні підходи до структурування концепту, зокрема, лінгвокультурного концепту. У роботі використано такі методи дослідження: етимологічний аналіз, дефініційний аналіз та концептуальний аналіз. Структура англомовного гіперконцепту *OCCULTISM* містить три складових концепти: *ALCHEMY*, *MAGIC*, *ASTROLOGY*. У роботі проаналізовано їх мотиваційні та поняттєві ознаки. Ми вважаємо, що мотиваційні і поняттєві ознаки є первинними або базовими, інші ознаки є вторинними і можуть варіюватися в своїй кількості і способах номінації. Проведений дефініційний та концептуальний аналізи показали, що поняттєвими ознаками концепту *ALCHEMY* є *unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism*. Мотиваційні ознаки концепту *ALCHEMY* визначаються етимологією англійської лексеми *alchemy* та вербалізуються наступним чином: *occult, search, unscientific*. Поняттєвими ознаками концепту *MAGIC* є *power, supernatural, extraordinary, use of means, influencing or predicting events, hidden, controlling, spiritual, superhuman*. Мотиваційні ознаки концепту *MAGIC* визначаються етимологією англійської лексеми *magic* та вербалізуються так: *to be able, have power*. На основі проведеного дефініційного аналізу робимо висновок про те, що в зазначених дефініціях цих лексем містяться такі сигніфікативні компоненти: (1) СУБ'ЄКТ (ФЕНОМЕН), (2) ВЛАСТИВІСТЬ СУБ'ЄКТА (ФЕНОМЕНА) – *power to influence, control*, (3) ОБ'ЄКТ – *people, events*, (4) АТРИБУТ – *spiritual, supernatural, hidden*. Поняттєвими та мотиваційними ознаками концепту *ASTROLOGY* є *foretelling, stars, influence*. Перспективою цього дослідження є аналіз особливостей вербалізації складових гіперконцепту *OCCULTISM* в англомовному дискурсі та виявлення відповідних образних і асоціативних ознак.

Ключові слова: гіперконцепт, концептуальний аналіз, мотиваційні ознаки, поняттєві ознаки, окультизм.

Дослідження виконано в руслі двох сучасних напрямів мовознавства – лінгвокультурології та лінгвоконцептології, перший з яких займається розглядом проявів культури народу, що відбилася і закріпилася у певній мові. Культура сприймається як система універсалій, які відображають структури людської свідомості, особливості способів людської діяльності, характерні риси прийнятої у суспільстві шкали цінностей. Лінгвоконцептологія, що сформувалася як один із напрямів когнітивної лінгвістики, оперує терміном «концепт», який визначається наступним чином: «оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [3, с. 90]. При цьому важливою є теза про збереження та структурування в індивідуальній свідомості інформації про світ і себе у вигляді певних структур, уявлень, знань та оцінок, а також теза про переробку інформації від сенсорних сигналів на вході до ментальних репрезентацій різного типу (образів, пропозицій, фреймів, скриптів, сценаріїв і т.д.) у свідомості людини [7]. Лише частина концептів знаходить мовну об'єктивацію, проте найважливіші концепти кодуються саме у мові [8].

Концепт є стрижневим елементом у поняттєвому апараті людської свідомості, він становить універсальне явище складного характеру [6]. Не підлягає сумніву той факт, що існують концепти, настільки тісно пов'язані один з одним, що сфери їх понять можуть перетинатися, конкретизуючи та доповнюючи одне одного. Такі складні явища доречно називати гіперконцептами через їхні тісні асоціативні та диференціальні зв'язки між спорідненими компонентами. Подібні явища становлять особливий інтерес для дослідника, оскільки вони відкривають широкі перспективи розкриття глибинної універсальності поняттєвого апарату.

Під концептом розуміємо ментальний комплекс, певним чином організовану різноsubstrатну одиницю знань, яка є включеною до свідомості людини та її колективне несвідоме. До складу ментально-психонетичного комплексу О.О. Селіванова включає такі компоненти: (1) вербалізований компонент мислення, що містить знання про мову, які існують в мовній формі або у вигляді текстової, дискурсивної інформації і які становлять будь-які способи опису світу (наукові, художні, фольклорні), які позначилися на нашій концептуальній моделі; (2) невербалізований компонент ми-

слення (досвідні, образні, математичні знання, знання культури, мистецтва та ін.); (3) образи (гештальти), здатні мати невербальний і вербальний статус; (4) психічні функції: відчуття, інтуїція, трансценденція, які корелюють з мисленням в пізнавальних процесах, в тому числі з використанням мови; (5) рефлекси в ментально-психонетичному комплексі, які ґрунтуються на архетипах колективного несвідомого [5, с. 112–114].

Для повноти уявлення про характер вербалізації будь-якого лінгвокультурного концепту в будь-якій мові важливими є (1) інформація про семантику та етимологію слів, що називають імена концептів; (2) семантика переносних, асоціативних значень слів, що втілюють концепти; (3) контекст (контексти), в яких вживаються слова і словосполучення, що позначають і виражають концепт; (4) культурологічний фон асоціацій, пов'язаних з цим концептом [2].

Детальний опис структури концепту пропонує М. В. Піменова, яка виділяє в ній шість класів ознак: мотивуючі, поняттєві, образні, ціннісні, оцінні і символічні [4, с. 17]. У свою чергу, В. І. Карасик, розуміючи концепт як багатовимірне ментальне утворення, виділяє три істотних ознаки концепту: поняттєву, образну і ціннісну складові частини [1, с. 183].

Мета статті полягає в дослідженні структурних особливостей вербалізації гіперконцепту OCCULTISM в англійській мові та виявленні відповідних концептуальних ознак. Матеріалом аналізу стали тлумачні та етимологічні словники англійської мови.

Під час лінгвістичного аналізу використано загальнонаукові методи (*аналіз, порівняння*) та спеціальні лінгвістичні методи: *етимологічний аналіз* – для виявлення мотиваційних ознак концепту, *концептуальний аналіз* – для окреслення поняттєвого складника досліджуваного концепту за допомогою *дефініційного аналізу*.

У цьому дослідженні зроблено спробу врахувати різні підходи до структурування концепту, зокрема, лінгвокультурного концепту. При цьому важливим є така теза: в структурі концепту неодмінно повинно відобразитися вихідне сприйняття народом відповідного феномена, його осмислення на поняттєвому рівні, а також інші уявлення про нього, що виникають як результат безперервної взаємодії людини з навколишнім світом. Ми вважаємо, що мотиваційні і поняттєві ознаки є первинними або базовими, інші ознаки є вторинними і можуть варіювати в своїй кількості і способах номінації.

Насамперед розглянемо історичний розвиток англomовної номінації гіперконцепту. Ця лексична одиниця вперше зафіксована в англійській мові в 1870 році та позначала доктрини, принципи та практики окультних наук: *«occultism (n.) "the doctrine, principles, or practices of occult sciences," 1870, from occult + -ism. Related: Occultist»* [9].

Словникова стаття також містить ілюстрацію вживання цієї лексичної одиниці та водночас роз'яснення, що вона позначає систему псевдонаук, які потрібно відрізнити від донаукової магічної практики:

«Occultism, I should add, is to be distinguished from the primitive magic described by anthropologists, which is prescientific, prephilosophical, and perhaps prereligious, whereas occultism is a pseudo-science or system of pseudo-sciences, often supported by an irrationalist philosophy, and always exploiting the disintegrated débris of preexisting religions» [9].

Таким чином, лексична одиниця *occultism* походить від прикметника *occult*, етимологія якого визначається так: *«occult (adj.) 1530s, "secret, not divulged," from French occulte and directly from Latin occultus "hidden, concealed, secret," past participle of occultare "cover over, conceal," from assimilated form of ob "over" (see ob-) + a verb related to celare "to hide" (from PIE root *kel- (1) "to cover, conceal, save"). Meaning "not apprehended by the mind, beyond the range of understanding" is from 1540s. The association with the supernatural sciences (magic, alchemy, astrology, etc.) dates from 1630s. A verb occult "to keep secret, conceal" (c.1500, from Latin occultare) is obsolete»* [9].

Зазначений прикметник вперше зафіксований в англійській мові на початку XVI століття у значенні «секретний, не оприлюднений», до якої потрапив з латини через французьку мову зі значенням «прихований». Згодом лексична одиниця *occult* розвинула значення «непідвласний розуму», тоді як власне асоціація зі надприродними науками (магією, алхімією, астрологією тощо) з'явилася лише століття потому.

Звернімося до словникових тлумачень відповідних номінацій у сучасних лексикографічних джерелах англійської мови:

«Occult sciences – those sciences of the Middle Ages which related to the supposed action or influence of occult qualities, or supernatural

powers, as alchemy, magic, necromancy, and astrology» [11]; «*Occult sciences alchemy, astrology, magic, etc»* [10].

Як бачимо, вони фіксують таке ж значення та структурний склад окультних наук. Отже, робимо висновок, що гіперконцепт OCCULTISM містить три складових концепти: ALCHEMY, MAGIC, ASTROLOGY.

Розглянемо етимологію ключових номінацій зазначених складових концептів в англійській мові для виявлення відповідних мотиваційних ознак.

*«magic – late 14c., magike, "art of influencing or predicting events and producing marvels using hidden natural forces," also "supernatural art," especially the art of controlling the actions of spiritual or superhuman beings; from Old French magique "magic; magical," from Late Latin magice "sorcery, magic," from Greek magike (presumably with tekhnē "art"), fem. of magikos "magical, "from magos "one of the members of the learned and priestly class, "from Old Persian magush, which is possibly from PIE root *magh- "to be able, have power»* [9].

Як бачимо з наведеної етимологічної довідки, лексична одиниця *magic* вперше була зафіксована в англійській мові у XIV столітті, в яку потрапила шляхом запозичення з давньофранцузької у значенні «мистецтво впливу або передбачення подій за допомогою скритих природних сил». Сама мовна форма походить від протоіндоевропейського кореня на позначення «мати силу» та історично передує номінаціям *occult, occultism*.

Щодо англомовної номінації *alchemy*, то етимологічний словник наводить дані про те, що вона з'явилася в англійській мові в середині XIV століття з давньофранцузької мови:

«alchemy – medieval chemistry; the supposed science of transmutation of base metals into silver or gold" (involving also the quest for the universal solvent, quintessence, etc.), mid-14c., from Old French alchimie (14c.), alquemie (13c.), from Medieval Latin alkimia, from Arabic al-kimiya, from Greek khemeioa (found c. 300 C.E. in a decree of Diocletian against "the old writings of the Egyptians"), all meaning "alchemy," and of uncertain origin» [9].

Що стосується вихідної праформи, то думки етимологів різняться: вони відносять її або до одиниць протоіндоевропейського походження, або до номінацій арабського походження. Хоча, ви-

дається можливим, що в своєму історичному розвитку ця лексична одиниця пройшла обидва етапи. Для нашого дослідження релевантним є те, що алхімія була наукою Середньовіччя, включала як окультну і натурфілософію, так і практичну хімію та металургію. Після 1600 р. суто наукове значення перейшло до лексичної одиниці на позначення хімії, а алхімія залишилася із сенсом гонитви за перетворенням неблагородних металів у золото, пошук універсального розчинника та панацеї:

*«Perhaps from an old name for Egypt (Khemia, literally "land of black earth," found in Plutarch), or from Greek khymatos "that which is poured out," from khein "to pour," from PIE root *gheu- "to pour". The word seems to have elements of both origins. The al- is the Arabic definite article, "the." The art and the name were adopted by the Arabs from Alexandrians and entered Europe via Arabic Spain. Alchemy was the "chemistry" of the Middle Ages and early modern times, involving both occult and natural philosophy and practical chemistry and metallurgy. After c. 1600 the strictly scientific sense went with chemistry, and alchemy was left with the sense "pursuit of the transmutation of baser metals into gold, search for the universal solvent and the panacea» [9].*

Етимологія англомовної назви астрології є більш прозорою. Ця лексична одиниця зафіксована вперше наприкінці XIV століття. Як і у випадку з алхімією, вона спочатку позначала те, що й астрономія, тобто мала статус офіційної науки. Звуження значення до сучасного відбувалося поступово і завершилося у XVII столітті:

*«astrology – late 14c., "calculation and foretelling based on observation of heavenly bodies," from Latin astrologia "astronomy, the science of the heavenly bodies," from Greek astrologia "astronomy," literally "a telling of the stars," from astron "star" (from PIE root *ster- (2) "star") + -logia "treating of" (see -logy). In Latin and later Greek, astronomia tended to be more scientific than astrologia. In English, the differentiation between astrology and astronomy began late 1400s and by late 17c. this word was limited to the sense of "reading influences of the stars and their effects on human destiny"» [9].*

Отже, мотиваційними ознаками концепту ASTROLOGY є *foretelling, stars, influence*.

Поняттєві ознаки досліджуваних концептів виявлено за допомогою дефініційного аналізу відповідних словникових тлумачень. В англomовних словниках [10; 11] лексема *magic* представлена трьома семемами: [1a: the use of means (such as charms or spells) believed to have supernatural power over natural forces; b: magic rites or incantations / використання різноманітних засобів, які, за віруванням, мають надприродну силу, наприклад, заговори, заклинання]; [2a: an extraordinary power or influence seemingly from a supernatural source; b: something that seems to cast a spell / надзвичайна сила надприродного походження]; [3: the art of producing illusions / мистецтво ілюзії]. На основі наведених дефініцій виділяємо такі концептуальні ознаки аналізованого концепту як *power, supernatural, extraordinary, use of means*.

Синонімічний ряд лексеми *magic* представлений такими лексичними одиницями: *bewitchery, bewitchment, devilry, diablerie, enchantment, ensorcellment, mojo, necromancy, sorcery, thaumaturgy, voodooism, witchcraft, witchery, wizardry*. Дефініційний аналіз їх словникових тлумачень показав, що в структурі значень містяться ті ж самі ознаки (*power, supernatural, extraordinary, use of means*), що дозволяє говорити про них як про фіксовані поняттєві ознаки концепту MAGIC.

Розглянемо поняттєві ознаки концепту ALCHEMY в англійській мові на матеріалі тлумачних словників. Відповідна лексема, що називає цей концепт, представлена трьома лексико-семантичними варіантами: [1: a medieval chemical science and speculative philosophy aiming to achieve the transmutation of the base metals into gold, the discovery of a universal cure for disease, and the discovery of a means of indefinitely prolonging life / Середньовічна хімічна наука та спекулятивна філософія, спрямована на перетворення неблагородних металів у золото, відкриття універсальних ліків від хвороб і засобу для безкінечного продовження життя; 2: a power or process that changes or transforms something in a mysterious or impressive way / сила або процес, який змінює або трансформує щось таємничим або вражаючим чином; 3: an inexplicable or mysterious transmuting / незрозуміле або таємниче перетворення] [11]. Ще один зі словників наводить у структурі цієї лексеми два лексико-семантичних варіанти: [1. the pseudoscientific predecessor of chemistry that sought a method of transmuting base metals into gold, an

elixir to prolong life indefinitely, a panacea or universal remedy / псевдонауковий попередник хімії, який шукав метод перетворення неблагородних металів у золото, еліксир для продовження життя на невизначений термін, панацею; 2. a power like that of alchemy / сила, як у алхімії] [10].

Застосування дефініційного аналізу як одного з етапів концептуального аналізу дозволило виділити такі поняттєві ознаки концепту ALCHEMY: *unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism*.

Синонімічний ряд цієї номінації, представлений у тезаурусі, включає такі лексичні одиниці *magic, occultism, witchcraft* та інші, які також відображають концептуальну ознаку *містичність*. Антонімом у тезаурусі зазначається лексична одиниця *science*, що актуалізує концептуальну ознаку ALCHEMY *ненауковість* та представляє його офіційній науці.

Розглянемо поняттєві ознаки концепту ASTROLOGY в англійській мові на матеріалі тлумачних словників. Відповідна лексема, що називає цей концепт, представлена двома лексико-семантичними варіантами:

[1. The study of the positions and motions of celestial bodies in the belief that they have an influence on the course of natural earthly occurrences and human affairs / Вивчення положення і руху небесних тіл з переконанням, що вони впливають на хід природних земних явищ і людських справ; 2. *Obsolete Astronomy* / Застаріле: астрономія] [10].

Як бачимо, поняттєві ознаки цього концепту збігаються із мотиваційними (*foretelling, stars, influence*), що свідчить про усталеність відповідної концептуальної структури у свідомості носіїв англійської мови. Синонімічний ряд цієї номінації, представлений у тезаурусі, включає такі лексичні одиниці *crystal gazing, divination, geomancy, hydromancy* та інші, які також відображають концептуальну ознаку *передбачення*.

Проведений дефініційний та концептуальний аналізи показали, що поняттєвими ознаками концепту ALCHEMY є *unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism*. Мотиваційні ознаки концепту ALCHEMY визначаються етимологією англійської лексеми *alchemy* та вербалізуються так: *occult, search, unscientific*. Поняттєвими ознаками концепту MAGIC є

power, supernatural, extraordinary, use of means, influencing or predicting events, hidden, controlling, spiritual, superhuman. Мотиваційні ознаки концепту MAGIC визначаються етимологією англійської лексеми *magic* та вербалізуються наступним чином: *to be able, have power*. На основі проведеного дефініційного аналізу робимо висновок про те, що в зазначених дефініціях цих лексем містяться такі сигніфікативні компоненти: (1) СУБ'ЄКТ (ФЕНОМЕН), (2) ВЛАСТИВІСТЬ СУБ'ЄКТА (ФЕНОМЕНА) – *power to influence, control*, (3) ОБ'ЄКТ – *people, events*, (4) АТРИБУТ – *spiritual, supernatural, hidden*. Поняттєвими та мотиваційними ознаками концепту ASTROLOGY є *foretelling, stars, influence*.

Перспективою цього дослідження є аналіз особливостей вербалізації складових гіперконцепту OCCULTISM в англомовному дискурсі та виявлення образних і асоціативних ознак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карасик В. И. Языковые ключи. Москва: Гнозис, 2009. 406 с.
2. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. М.: Гнозис, 2002. 283 с.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. М.: МГУ, 1996. 245 с.
4. Пименова М. В. Концепт СЕРДЦЕ: Образ. Понятие. Символ: монография. Кемерово: КемГУ, 2007. 500 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh, 2007. 252 p.
7. Pizzuto E. Verbal and signed languages: comparing structures, constructs, and methodologies. Berlin : Mouton de Gruyter, 2007. 350 p.
8. Wilson D. Meaning and relevance. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2012. 382 p.
9. Online etymological dictionary. URL: <https://www.etymonline.com> (дата звернення 15.10.2021)
10. The American Heritage Dictionary. URL: <http://ahdictionary.com/> (дата звернення 20.10.2021)
11. The Merriam-Webster Unabridged. URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary> (дата звернення 20.10.2021)

**THE STRUCTURE OF THE HYPERCONCEPT OCCULTISM
(based on the English dictionaries)**

The article is devoted to the analysis of the structure of the English hyperconcept OCCULTISM on the material of explanatory and etymological dictionaries. In this study, an attempt is made to take into account different approaches to structuring the concept, in particular, the linguistic and cultural concept. The following research methods are used in the work: etymological analysis, definition analysis, conceptual analysis. The structure of the English hyperconcept OCCULTISM contains three components: ALCHEMY, MAGIC, ASTROLOGY. The paper analyzes their motivational and conceptual features. We believe that motivational and notional features are primary or basic, other features are secondary and may vary in their number and methods of nomination. The definition analysis showed that the notional features of the concept ALCHEMY are "unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism, secrecy, purity of thought, durability, versatility". The motivational features of the concept ALCHEMY are determined by the etymology of the English lexical unit "alchemy" and are verbalized as follows: "occultism, search, unscientific". The notional features of the concept MAGIC are "power, supernatural, extraordinary, use of means, influencing or predicting events, hidden, controlling, spiritual, superhuman". The motivational features of the concept are determined by the etymology of the English lexical unit "magic" and are verbalized as follows: "to be able, have power". Based on the definition analysis, we conclude that the definitions of these units contain the following significant components: (1) SUBJECT (PHENOMENON), (2) PROPERTY OF THE SUBJECT (PHENOMENON) – power to influence, control, (3) OBJECT – people, events, (4) ATTRIBUTE – spiritual, supernatural, hidden. The notional and motivational features of the concept ASTROLOGY are "foretelling, stars, influence". The perspective of this study is the analysis of verbalization of the components of the hyperconcept OCCULTISM in English discourse and the identification of their figurative and associative features.

Keywords: hyperconcept, conceptual analysis, motivational features, notional features, occultism.

REFERENCES

1. Karasik, V.I. (2009). *Jazykovye kljuchi* [Language keys]. Moskva: Gnozis.
2. Krasnyh, V.V. (2002). *Jetnopsiholingvistika i lingvokul'turologija* [Ethnopsycholinguistics and linguocultural studies]. M. : Gnozis.
3. *Kratkij slovar' kognitivnyh terminov* (1996) [A concise dictionary of cognitive terms] / Kubrjakova E. S., Dem'jankov V. Z., Pankrac Ju. G., Luzina L. G. M.: MGU.
4. Pimenova, M.V. (2007). *Koncept SERDCE: Obraz. Ponjatie. Simvol: monografija* [Concept HEART: Image. Notion. Symbol: monograph.]. Kemerovo: KemGU.
5. Selivanova, O.O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K.
6. Evans, V. (2007). *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburgh.
7. Pizzuto, E. (2007). *Verbal and signed languages: comparing structures, constructs, and methodologies*. Berlin : Mouton de Gruyter.
8. Wilson, D. (2012). *Meaning and relevance*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
9. Online Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com>.
10. The American Heritage Dictionary. URL: <http://ahdictionary.com/>.
11. The Merriam-Webster Unabridged. URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary>.

Дата надходження до редакції – 23.11.2021

Дата затвердження редакцією – 09.12.2021

Людмила СЛАВОВА, д-р філол. наук, проф.

КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0001-8035-1801

Марина ВОЗНА, канд. філол. наук, доц.

КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0001-6339-93

**ЕТНОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА
ІСТОРИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ:
ЗІСТАВНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ
(на матеріалі історичних термінів античності
та давньоруського періоду)**

У дослідженні розглядаються зіставний та перекладознавчий аспекти історичної термінології англомовних та україномовних наукових текстів, присвячених опису античного та давньоруського періоду української історії. Визначено різні класи зазначених термінів з особливим наголосом на тих одиницях, що є етноспецифічними. Проаналізовано різні підходи до відтворення українських термінів англійською мовою шляхом зіставного аналізу номенів історичних понять у досліджуваних текстах. Автори наводять власні переклади низки етноспецифічних термінів та пропонують виділення з перекладознавчого погляду двох великих груп серед термінів історичної науки: історичних термінів універсального характеру і історичних термінів-реалій.

Ключові слова: *давно-руський період, історична термінологія, термін-реалія, онім-реалія, еквівалент, комбінована реномінація, описовий переклад, аналоговий переклад, адаптоване транскодування.*

Постановка проблеми. Галузевий переклад та пов'язаний з ним розвиток галузевих терміносистем у парі мов англійська та українська належить, безперечно, до одного з найдинамічніших напрямків розвитку українського перекладознавства, що зумовлено швидкими темпами науково-технічного прогресу і збільшенням обсягів обміну науковою інформацією між різномовними науковими спільнотами. Тому науковий англомовний і україномовний дискурс та фахові мови стали об'єктом дослідження багатьох українських лінгвістів та перекладознавців.

Загальновизнаним серед них є погляд, що найпершою характерною ознакою будь-якого наукового тексту є саме наукові терміни, об'єднані в терміносистеми певних наукових дисциплін, які є об'єктом дослідження відносно нової академічної дисципліни термінознавства. «Науково-технічна термінологія – широкий та інтенсивний розвинутий шар лексики, що активно взаємодіє з іншими шарами словникового запасу мови, в першу чергу із загальновживаною лексикою. Тому вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури і семантики є одне з важливих завдань сучасної лінгвістики, в т.ч. й перекладознавства» [3, с. 37]. Під термінами треба розуміти, насамперед, «спеціальну лексику, яка обслуговує конкретну галузь науки чи техніки» [там же]. З цього логічно випливає, що термінологія існує на стикові наук, насамперед, лінгвістики та тієї конкретної наукової дисципліни, яку вона обслуговує. Адже саме остання наповнює семантикою конкретний термін, надаючи йому чітку дефініцію, що відповідає певному поняттю. Без розвитку понятійного апарату конкретної наукової галузі неможливий і розвиток галузевих терміносистем. Крім того, розвиток галузевого термінознавства залежить значною мірою від статусу наукової дисципліни, до якого можна включити її значимість для задоволення цивілізаційних потреб людства або його окремих соціальних груп, локального чи міжнародного характеру, її відкриттів та винаходів. Ці фактори напряму впливають на кількість наукових публікацій в певній галузі та кількість перекладів, що здійснюються з мови на мову, а також інших видів міжмовної наукової комунікації, які й утворюють науковий дискурс певної дисципліни.

Для перекладачів у цьому зв'язку важливе значення набуває не тільки наявний корпус текстів іноземною мовою, але й наявність достатнього числа паралельних текстів, які дають можливість уточнити значення певних термінів (співвіднесення з певним поняттям), побачити системність і сферу їх вживання, наявність/відсутність термінологічних синонімів та особливості їх вживання в певних контекстах, наявність додаткових експресивних значень, зіставити різні перекладацькі рішення щодо конкретної термінологічної одиниці.

Саме ці проблеми і постають перед перекладачами, які працюють з науковими історичними текстами, насичених відповідною галузевою термінологією. Прикро, але перекладної наукової літератури в

галузі історії існує значно менше, ніж в інших галузях. Український переклад солідних наукових праць чи збірок з англійської мови носить спорадичний характер [13], а з української – поодинокий, а тому говорити про існування корпусу паралельних текстів дуже складно, хоча, звичайно, існують енциклопедичні праці англійською мовою та наукові історичні розвідки про Україну [17; 18; 19] і переклад «Історії України» М. Грушевського [16]. Ще складнішою постає проблема з огляду на відсутність ґрунтовних перекладних словників історичних термінів. Треба також відмітити незначну кількість лінгвістичних праць щодо природи історичних термінів та їх класифікації. Переклад цього прошарку лексики дістав лише часткове висвітлення [7; 9]. Усе це зумовлює актуальність зіставного перекладознавчого дослідження вживання історичної термінології в англомовних та україномовних наукових текстах, уточнення розуміння поняття «історичні терміни», їх категоризацію та способи перекладу.

Огляд літератури. У лінгвістичних та перекладознавчих працях можна зустріти декілька термінів, якими позначається велика група лексики, що визначає та виокремлює історичний науковий текст та художні тексти на історичну тематику. Це, насамперед, історичний термін, а також історизм та історична реалія. Перш за все, розглянемо, як співвідносяться між собою ці поняття і чи можна вважати їх синонімічними.

Незважаючи на різні критерії, за допомогою яких описується поняття «термін певної науки», більшість вчених погоджуються щодо принципових ознак наукових термінів, якими можна вважати: 1) дефінітивність, тобто «кожен термін співставляється з чітким окремим визначенням, яке орієнтує на відповідне поняття» [3, с. 38]; 2) відносну незалежність від контексту; 3) систематичність; 4) точність; 5) прагнення до однозначності в межах однієї терміносистеми; 6) відносну експресивну нейтральність; 7) конвенційність; 8) відповідність правилам та нормам загальної мови, в межах якої він існує, можлива синонімічність, необхідність короткої форми та милозвучності [3, с. 38]. Проте терміни не є ізольованими, незалежними, «відбірними» одиницями загальноживаної мови, що мають характеристики, лише їм притаманними, а складають повноцінну частину загального складу мови. При цьому ті чи інші властивості слів набувають більшої визначеності, відповідають вимогам професійного спілкування і взаєморозуміння. Зважаючи

на це, можна говорити про переважний характер властивостей терміна порівняно із загальноживаним словом, а не про повну відсутність тієї чи іншої особливості в межах розрізняваних сфер мови; можна стверджувати про бажані якості термінологічної одиниці, але не можна вважати її неповноцінною чи непотрібною лише тому, що в неї відсутня ця якість, хоча даний термін давно використовується користувачами [3, с. 39]. Ця думка, висловлена Т. Кияком, про відносність характеру вимог до терміна, є особливо слушною щодо історичних термінів, де вимоги нейтральності, наявності чіткої дефініції та точності не завжди виконуються щодо певних термінологічних одиниць, але питання про їх належність до цього лексичного прошарку не підлягає сумніву.

Та сама лексична одиниця може функціонувати як термін у науковому тексті і як загальноживане слово в текстах, скажімо, художньої літератури. Проте останні завжди несуть у собі історико-культурну забарвленість, надаючи художнім творам певного колориту, пов'язаного з відповідною епохою та етносом. У словниках та енциклопедіях вони мають позначку «іст.», тобто історизм. Історизми – це слова або їх окремі значення (семантичні історизми), що вийшли з ужитку разом із позначуваними ними реаліями і не мають у сучасній мові синонімічних замінників. Це назви понять матеріальної культури (одягу, їжі, знарядь праці та зброї, грошей і т. п.), соціально-політичної сфери, професій, звичаїв та обрядів і т. ін. минулих епох: кобеняк, саламаха, рало, гаківниця, злотий, боярин, соцький, волость, зборня, панщина, ... дружина (військо князя)... [12, с. 180]. Разом із тим дана енциклопедія слушно протиставляє їх архаїзмам як назвам понять, що існують і в наш час, але були витіснені синонімами [там же].

О. Коваленко, яка досліджувала хронологічно марковану лексику історичних романів В. Скотта, так само розрізняє історизми та архаїзми і висловлює припущення, що правомірно й доцільно розглядати функціонування історизму в науково-історичному дослідженні, наприклад, у підручнику історії, як історичного терміна, який виконує ту ж функцію, що й терміни інших наук – конкретного називання історичних подій, явищ, понять [4, с. 60]. При цьому вона прирівнює поняття історизму та історичної реалії [5, с. 137].

Огляд літератури показує, що історизм як поняття не є чітко визначеним в лінгвістичній науці, де його можуть розрізняти чи ото-

тожнювати з архаїзмами. До такого висновку приходять і Л. Томіленко в статті «Історизми й історичні терміни: до проблеми розмежування»: «Розрізнення понять "історизми" та "історичні терміни" (як і загальнонавчіване слово/термін) є складною, суперечливою й остаточно невирішеною проблемою, оскільки і єдиного, повного та вичерпного визначення терміну на сьогодні ще не існує. Аналіз матеріалу засвідчує також, що історизмами називаються лінгвістичні поняття, які разом з архаїзмами мовознавці відносять до пасивної лексики. Проте коли мова йде про одиниці історичної науки, то розглянуті найменування, на нашу думку, можна кваліфікувати як її специфічні терміни, оскільки в них простежуються основні ознаки термінологічної лексики, а вчені-історики та лексикографи зараховують їх до історичної термінології» [10, с. 136].

Поняття реалії також не є однозначним і в різних цілях може тлумачитися по-різному. В українському перекладознавстві прийнято поняття реалії як перекладознавчої категорії, яка існує в бінарному співставленні двох мов – мови джерела і мови перекладу, що його визначила Р. Зорівчак в своїй основоположній праці «Реалія і переклад»: "Реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [1, с. 58]. У цьому ж дослідженні вона вводить поняття термін-реалія [1, с. 69], яке вказує на існуюче співвідношення між реаліями і термінами як мовними знаками, що служать для вираження наукових понять певної галузі знань. «Їхня кореляція полягає в тому, що інколи термін збігається з реалією, тобто існують терміни-реалії» [там же]. Екстраполюючи цю точку зору на історичну реалію, доходимо висновку, що в перекладознавчому дослідженні поняття історичної реалії та історичного терміна не можуть бути тотожними. Історичний термін може існувати в одні конкретній мові, реалія ж – перекладознавча категорія, яка існує в бінарному протиставленні двох мов.

У світлі вищезазначеного в нашому дослідженні ми не будемо послуговуватись терміном «історизм» з огляду на його неоднозначність. Натомість розрізняємо поняття «терміни історичної науки» або «історична термінологія» як систему лексико-семантичних одиниць певної мови на позначення специфічних для історичної науки понять та «історичної реалії» як суто перекладознавчого поняття, пов'язаного з

бінарним протиставленням двох мов і жорстко неприв'язаного до функціонування в науковому історичному дискурсі.

Виклад основних результатів дослідження. Матеріалом дослідження послужили історичні терміни, вибрані методом суцільної вибірки з україномовних та англomовних наукових тестів, які описують один і той же період з історії України, а саме античність і давньоруський період. **Метою дослідження** є встановлення мовних репрезентантів одних і тих же історичних понять в різних мовах, а також визначення способів відтворення українських історичних термінів англійською мовою в тих випадках, де негерманське походження термінів не ставиться під сумнів. Крім того, в перекладознавчих цілях запропонована класифікація історичних термінів, без чого неможлива категоризація понять, які вони представляють і розуміння самого поняття «історичний термін» в цілому, так само як і створення двомовних словників історичної термінології.

Перекладознавчий аналіз опрацьованого мовного матеріалу показує, що перш за все, весь корпус історичних термінів можна умовно поділити на дві великі групи: 1) історичні терміни – реалії, 2) історичні терміни – не-реалії, до яких належать номени на позначення універсальних понять історичної науки, в тому числі інтернаціоналізми та калькована лексика. Під інтернаціоналізмом ми розуміємо слово, що виникло спочатку в одній мові і потім було з неї запозичене у більшість інших мов світу на позначення того самого поняття із повним або частковим збереженням своєї фонетико-граматичної форми, наприклад: *християнство* – *Christianity*, *хартія* – *charter*, *античність* – *antiquity*, *автократія* – *autocracy*, *монархія* – *monarchy*, *феодальний* – *feudal*, *поліс* – *polis*. Під калькою ми розуміємо запозичення, які були утворені шляхом покомпонентного перекладу частин основи або перекладу окремих частин складних слів чи словосполучень, наприклад: *родоплемінний устрій* – *tribal system*, *торгівельна факторія* – *trading post*, *археологічне джерело* – *archaeological source*, *давнє поселення* – *ancient settlement*, *обряди річного циклу* – *calendar rites*, *місто-держава* – *city-state*, *удільна роздробленість* – *feudal fragmentation*, *кревна помста* – *blood feud*, *союз племен* – *tribal federation*.

Ця друга велика частина історичних термінів викликає найменше труднощів у перекладі, оскільки поняття, які вона означає, є спільними для історії великих географічних ареалів. Такі універса-

лії мають відповідники в багатьох європейських мовах, які фіксуються словниками, наприклад: *вотчина* – *patrimony*, *хрещення* – *baptism*, *населення* – *populace*, *язичеський* – *pagan*, *скарб* – *hoard*, *точна копія* – *replica*, *поховання* – *burial site*, *облога* – *siege*, *меч* – *sword*, *метальний спис* – *javelin*, *зброяря* – *armoury*, *міжусобна боротьба* – *internecine*, *дань* – *tribute*, *колісниця* – *chariot*.

Часто для такої лексики характерне існування двох номенів для позначення одного і того самого поняття: власне інтернаціоналізму та його українського еквівалента слов'янського походження, наприклад: *домен (володіння)* – *domain*, *трон (престол, стіл)* – *throne*, *міністеріали (посадовці княжого двору)* – *ministerial functionaries*, *хроніка (літопис)* – *chronicle*, *трубадур (співець)* – *troubadour*, *турнір (серць)* – *tournament*. Безумовним є те, що переважне вживання термінів слов'янського походження, блискучим прикладом якого є монографія М. Ф. Котляра про княжий двір Галича [15], створює неповторну атмосферу давньої української історії й водночас несе додаткову інформацію лексико-семантичного характеру про специфіку цих номенів саме в українській історії. Тому деякі еквіваленти, що надаються словниками, слід вважати прикладами аналогового перекладу в силу специфічності позначуваних ними понять в різних культурах, наприклад: *боярин* – *feudal lord*, *князівство* – *principality/princely state*, *князь* – *prince*. Останній приклад цікавий тим, що основне значення англійського слова – це спадкоємець престолу, або правитель невеликих територій, підпорядкованих центральній владі. У давньоруському контексті князь – це самостійний правитель, монарх. Саме тому, очевидно, відповідники похідних слів та словосполучень, які містять лексему «князь», в англійських джерелах та словниках містять інші, ніж «prince» лексеми, наприклад: *князювання* – *reign*, *князівство* – *province*, *княжий двір* – *royal court*, *князівська династія* – *royal dynasty*, *княжий палац* – *royal palace* [10, с. 5, 17]. Для низки інших можна запропонувати такі аналоги з англійських текстів: *вкняжіння* – *enthronement*, *вкняжіння (як церемоніал)* – *inauguration*, *великий князь* – *grand prince*, *княжич* – *crown prince* або *heir apparent* (останній варіант є описовим перекладом). Для термінів, відповідники яких не змогли відшукати в англійських джерелах, ми пропонуємо власний переклад шляхом комбінованої реномінації: *удільний князь* [15, с. 298] – «*udilny*» *prince*, *регіональний князь* [15, с. 299] – «*sluzhily*» *prince*, *а безземельний член династії Рюріків на службі*

another prince, a prince for "hire". Останні два приклади є етноспецифічними поняттями, аналогів яких не знає історія інших народів, а тому вони належать до класу термінів-реалій.

До історичних термінів належить і дуже велика група онімів на позначення різних класів власних назв, яку вивчає ономастика. Ономастика є як мовознавчою, так і історичною дисципліною, адже вона вивчає власні назви, які є беззаперечною часткою мовно-культурної історичної спадщини окремого народу. Ономастика як спеціальна історична дисципліна виникла в результаті взаємодії досліджень з історичного джерелознавства і лінгвістики і, таким чином, оніми є об'єктом дослідження обох наук. Адже оніми несуть в собі інформацію про особливості іменованого об'єкта, історію як певного етносу, так і історичну епоху та географічний ареал, де ця назва виникла, народ, який створив цю назву, і мову, на якій вона була створена, так само як і зв'язки між народами на певних історичних етапах. Ця взаємопов'язаність європейської історії відбивається в існуванні онімів, характерних для історії не лише одного етносу, але й ширшого географічного ареалу, наприклад, східних слов'ян, Західної Європи, Середземного регіону. А. Зубко в цьому зв'язку пише: "Ономастичному матеріалу притаманні два види зв'язків. Перший із них – внутрішній, який відображає зв'язки онімів між собою в межах однієї мови, другий – зовнішній, котрий пов'язує окремі оніми з елементами лексики різних мов. При вивченні ономастичного матеріалу слід розрізняти органічні для даної мови власні імена, які зберігають свою «етимологічну структуру», і неорганічні для даної мови назви, котрі за давністю використання втратили свою «етимологічну структуру», або за походженням є іншомовними елементами і не мають відношення до основної мови» [2, с. 277].

Такі «органічні для даної мови власні імена» є етноспецифічними поняттями на позначення характерних саме для української історії понять. З погляду перекладознавства вони є онімами-реаліями і складають значну частину історичної термінології. А ті, які за походженням є іншомовними елементами на позначення різноманітних назв, відомих не лише давньоруській або українській історії, але й історії Західної Європи та світу і були запозичені в українську мову на різних історичних етапах, відбивають, умовно кажучи, універсальні принаймні для історії певних ареалів та регіонів поняття історичної

науки. Із погляду перекладу вони не є реаліями і складають другу велику групу ономастичних історичних термінів.

Ономастична група історичних термінів в нашій вибірці за чисельністю значно переважала інші. Вона включає різні класи онімів, які вивчає ономастика [6, с. 187; 11, с. 117]. Значна частина цих класів представлена і серед історичних термінів. Найчисельнішими є історичні топоніми та антропоніми. Менш чисельними є хрононіми – назви відрізків часу, теоніми та міфоніми – назви божеств та міфічних істот, ідеоніми та хрематоніми – назви об'єктів духовної та матеріальної культури відповідно, а також сувереноніми – назви держав, державних утворень, тощо.

Універсальні за нашою класифікацією історичні оніми, як правило, фіксуються словниками за винятком, в більшості випадків, імен історичних осіб і є усталеним номенами на позначення відповідних історичних понять. До них належать, наприклад, топоніми *Візантія – Byzantium*, *Мала Азія – Asia Minor*, етноніми *кельти – Celts*, *скифи – Scythians*, *візиготи – Visigoths*, *хозари – Caspians*, *монголо-татари – Mongols*, антропоніми *Тамерлан – Tamerlane*, *Innocent IV – Папа Іннокентій IV*, *Геродот – Herodotus*, хрононіми *латенська культура – La Tene culture*, сувереноніми *Золота Орда – Golden Horde*, хрематоніми *«Odyssey» – «Одисея» (твір Гомера)*. Під час запозичення в українську мову ці оніми здебільшого або пройшли адаптивне транскодування або були скальковані і під час перекладу не становлять особливої проблеми.

Зі звуженням ареалу, до якого дотичні певні історичні поняття та їх назви, складність перекладу зростає. Цікавим прикладом цього є топонім Північне Причорномор'я, що є важливим для античної та середньовічної історії України. Варіанти перекладу включають: *Northern Black Sea Coast* [20, с. 34], *Circum-Pontic Region [там же]*, *North Pontic area* [14, с. 257], а утворений від цього топоніма прикметник тяжіє до перекладу через давньогрецьке запозичення *Pontic*, наприклад: *Pontic colonies*, *Pontic Steppe*. Іншим прикладом є топонім Ольвія, який навіть у одного автора передається двома різними варіантами: *Olbia* або *Olviia* [20, с. 29, с. 40]. Останній варіант вказує на спробу автора відтворити звукову форму цього топоніма саме в українському варіанті вимови.

Суверенонім Галицько-Волинське князівство, що належить до термінів-реалій східнослов'янської історії, транскодується адапти-

вно як Galician – Volhynian principality, де в назві спостерігається слов'янська основа і характерний для англійської мови суфікс. Той же підхід ми бачимо і в перекладі сувереноніма Київська Русь, де англійський номен Kievan Rus так само містить слов'янські основи і англійський суфікс. Антропонім Данило Галицький в перекладі Danylo of Halych зберігає українську транскрипцію, але набирає морфологічних ознак англійської мови. Англійські суфікси також спостерігаємо у відтворення слов'янських етнонімів або етнонімів, дотичних до слов'янської історії, наприклад: *слов'янські племена – Slavic or Slavonic tribes* [20, с. 5, 10], *трипільці – Trypillians*, *половці – Polovtsians* [20, с. 3], *поляни – Polianians*, *дреговичі – Drehovichians* [20, с. 9].

Іншими способами відтворення українських історичних онімів-реалій є калькування, наприклад, етнонім *чорні клобуки – «the Black Coats»* [20, с. 28] або мікротопонім *Десятинна церква – the Church of the Tithes* [20, с. 6], описовий переклад, наприклад, вже згадуваний топонім *Північне причорномор'я – the lands to the North of Asia Minor* [20, с. 23] та комбіновані способи перекладу, які поєднують транскодування з калькою або описовим перекладом. Прикладами першого комбінованого підходу є: мікротопонім *Товста могила – Tovsta Mohyla (literally «Fat Grave»)* [20, р. 20], суверенонім *Малоросія – «Little Russia» (Malorossiya)* [20, с. 5], етнонім *білоруси – Belorussians or «White Rus»* [20, с. 8]. Прикладом другого підходу є топонім *Залісся – Salissye (land behind the forest)* [20, с. 10].

При цьому треба відмітити, що серед способів перекладу онімів-реалій транскодування за числом значно переважає всі інші підходи і часто навіть не містить суттєвої адаптації, наприклад: топоніми *Задонищина – Zadonshchina* [20, с. 2], *Тмуторокань – Tmutorokan* [8, с. 3], *Галич – Halych*, *Путівль – Putivl*, *Владимір – Vladimir(city)*, етноніми *чудь – Chud*, *весь – Ves*, *мурома – Muroma* [19, с. 11], теоніми *Перун – Perun*, *Хорс – Khors*, *Дажбог – Dazhboh*, *Стрибог – Stryboh*, *Мокоша – Mokosha*, міфоніми *Куй – Kuy*, *Щек – Shchtek*, *Хорув – Khoryuv*, *Либідь – Lybid* [19, с. 32] та інші.

Серед історичних онімів-реалій окремою цікавою групою постають хрематоніми, що позначають витвори духовної культури народу, до яких відносимо і назви унікальних писемних пам'яток, зокрема літературних творів, які є одним із найважливіших джерел історичної науки, наприклад: *«Слово о полку Ігоревім» – «The Song*

of the Ihor's Campaign» [20, с. 336] або інший більш поетичний варіант перекладу з використанням архаїчної лексики «*The Lay of Ihor's Host*» [20, с. 1], «*Повість временних літ*» – «*the Tale of Bygone Years*» (also known as the *Primary Chronicle*) [20, с. 9], *Руська правда* – «*Law of Rus*» (*Ruska Pravda*), *Іпатський літопис* – "*The Hypatian Codex*" *chronicle* [20, с. 9]. Як бачимо, відтворення хрема-тонімів часто поєднує в собі елементи буквального перекладу, транскодування та тлумачення.

Антропоформули як різновид антропонімів перекладаються в комбінований спосіб і мають усталений переклад, наприклад: *Володимир Великий* – *Volodymyr the Great*, *Ярослав Мудрий* – *Yaroslav the Wise*.

Завершуючи огляд перекладів історичних онімів, можна зробити висновок, що оніми-реалії перекладаються переважно транскодуванням, калькуванням або описовим перекладом або ж шляхом комбінуванням зазначених методів. Що ж стосується неетносспецифічних історичних онімів, то для них, як правило, вже існують традиційні англомовні відповідники і завданням перекладача є їх ідентифікація в корпусах паралельних текстів та іншої довідкової літератури.

Крім історичних онімів, у досліджуваних текстах ми також ідентифікували історичні терміни на позначення: 1) соціально-військових понять, а саме соціального стану, військової ролі, титулів та посад (при княжому дворі); 2) предметів та об'єктів матеріальної культури; 3) суспільно-історичних та релігійних явищ та процесів. Здебільшого такі номени є етноспецифічними, характерними для історії України або східнослов'янських народів, історію яких неможливо відділити від історії України, тобто відносяться до термінів-реалій, але є і певна менша за чисельністю частина номенів, які позначають відносно універсальні поняття, характерні для історії Європи в цілому. До останніх належать вже згадувані вище: *князь* – *prince*, *княжий двір* – *royal court*, *удільна роздробленість* – *feudal fragmentation*, *літопис* – *chronicle*, *боляри* – *feudal lords*. В контексті саме української історії ці поняття мають, як уже зазначалося, певну етнічну специфіку, ступінь якої може значно варіюватися і досягати тієї міри, коли номени на позначення цих понять перетворюються на історичні терміни-реалії. І тільки історики можуть із впевненістю стверджувати, наскільки етноспецифічними є певні поняття, а точніше для якого саме географічного ареалу або періоду історії вони є виключно характерними. Тому в

нашій розвідці цей розподіл історичних номенів є лише умовним і основна увага була приділена підходам до відтворення такої історичної термінології в перекладі.

Як уже зазначалося, номен на позначення соціально-військових понять становлять доволі велику і важливу групу історичної термінології, без якої будь-який історичний опис є практично неможливим. З огляду на особливості історичного періоду, описуваного в досліджуваних текстах, поняття титулу, посади, чину при княжому дворі, або ж соціального стану часто є невід'ємним від військової ролі, а тому номен на їх позначення ми об'єднали в одну групу. Наприклад, тісний зв'язок дружини і князя як правителя держави на ранніх етапах існування давньоруської держави знайшов втілення в конкретному терміні, який характеризує цей період розвитку державності, а саме «дружинна форма держави» [15, с. 187], звідкіля витікає ідіосинкратичний характер військових понять і понять на позначення соціального стану, титулів чи посад при княжому дворі. Сам термін «дружина» пропонуємо відтворювати в комбінований спосіб, а саме комбінованою реномінацією: *дружина – družyna, a royal troop*. Аналоговий переклад «*militias (družyna)*», який знаходимо в деяких англійських джерелах [19, с. 9], є, на наш погляд, невдалим, адже цим словом можуть називатися несанкціоновані владою формування, що складаються з озброєного населення на протигагу регулярній армії. Застосування ж комбінованої реномінації, з нашого погляду, є вмотивованим, оскільки такий підхід передає специфіку давньоруської історії в транскодованій частині, а також значення номена шляхом опису. Іншими прикладами такого підходу є пропонувані нами варіанти перекладів: *гридь – hryd, member of the royal troop, отрок – otrok, personal royal guard, снузник – snuznyk, a member of the cavalry, смерд – smerd, a peasant*. Інші ж соціально-військові номен універсального характеру можуть мати еквівалентний переклад, наприклад, *рать (військо) – troop, вої – warriors, дворяни (до яких входили і воїни) – courtiers, панпріціам – patricians* тощо. Поняття на позначення вищих чинів княжого двору є нечіткими порівняно з наведеними вище прикладами, адже вони «не були закріплені владою за тими чи іншими особами (їм давалися лише відповідні доручення)» [15, с. 305]. Тому номен на позначення цих понять є складними для відтворення в описовій частині комбі-

нованої реномінації і можуть бути спірними і неточними. Саме тому перекладач повинен приділити особливу увагу їх семантиці. Ми пропонуємо наступні варіанти відтворення таких номенів: *дворський* – *dvorsky, the highest ranking officer of the royal court*, *тисяцький* – *tusyatsky, the second highest ranking officer of the royal court*, *кормильчич* – *kormylchich, a noble mentor to the heir to the throne*, *печатник* – *pechatnyk, the keeper of the royal seal, a chancellor*. Останній номен може допускати аналоговий переклад, виходячи із тлумачення цього терміна, яке надається істориками, а саме «хранитель княжої печатки, канцлер, один із найвищих чинів двору государя» [15, с. 278]. Усі названі вище високі чини княжого двору могли виступати за необхідністю на чолі княжого війська в ролі воеводи. Останній історичний термін пропонуємо перекладати виключно як «military leader», адже будь-які спроби аналогового перекладу, наприклад, словом «warlord», можуть призвести до викривленого розуміння українського історичного терміна, адже під словом «warlord» відносно середніх віків розуміли феодала, який мав повний військовий, економічний і політичний контроль на своїх землях і часто вступав у конфлікт із центральною владою.

Історичні терміни на позначення об'єктів і предметів матеріальної культури та суспільно-історичних і релігійних явищ, процесів відбивають здебільшого поняття універсального характеру, що зумовлює існування відповідних англомовних еквівалентів, наприклад: *артефакт* – *artefact*, *скарб* – *hoard*, *погребальна камера* – *burial chamber*, *дощечка (для письма)* – *tablet*, *вівтар для жертвоприношень* – *sacrificial altar*, *святинище* – *shrine*, *наручник (збруї) або браслет вище ліктя* – *armlet*, *тризна* – *funeral feast*, *хрещення* – *baptism*. У разі якщо терміни цієї групи є етноспецифічними, то їх відтворення зумовлює необхідність тлумачення, наприклад, *кургани* – *burial-graves*, *береста* – *birch bark document*, *змійовик* – *amulet charm of a round shape*, *собор* – *a church council*, *віче* – *a local popular assembly*.

Висновки. Проведене дослідження вживання історичних термінів в англомовному та україномовному дискурсі, а також аналіз відтворення українських історичних термінів в англомовних текстах свідчить про правомірність поділу цієї галузевої термінології з перекладознавчого погляду на дві великі групи: історичних термінів універсального характеру і історичних термінів-реалій. Перша група, незалежно від класу позначуваних понять, має відповідники в двох

мовах, до яких належать, зокрема, інтернаціоналізми та кальки. Друга група українських історичних термінів-реалій переважно відтворюється методом комбінованої реномінації або виключно в описовий спосіб. Спроби аналогового перекладу в досліджуваному матеріалі були нечисельними і не завжди вдалимися з огляду на етноспецифічний характер описуваного історичною наукою матеріалу в цілому. Тож про аналоги можна говорити хіба що в близькоспоріднених мовах та культурах, до яких не належать германські та слов'янські мови. Перспектива дослідження цієї терміносистеми вважається в подальшій розробці їх категоризації та широкому комплексному дослідженні вживання історичних термінів в англійському та українському дискурсі в різних підстилях та жанрах. Подальше дослідження їх способів перекладу та наукових принципів створення двомовних словників історичних термінів, без сумніву, знайде своє практичне застосування в укладанні таких словників та практиці перекладу наукових історичних текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Зорівчак Р.П.* Реалія і переклад. На матеріалі англійських перекладів української прози. Львів: Видав. при Львів. ун-ті, 1989. 215 с.
2. *Зубко А.* Українська ономастика: здобутки та проблеми. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32501/19-zubko.pdf>.
3. *Кияк Т.Р., Огуй О.Д., Науменко А.М.* Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2006. 592 с.
4. *Коваленко О. В.* Использование историзмов в романах В. Скотта. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* Філологічні науки. Мовознавство. 2011. № 5 (ч. 2). С. 60–64.
5. *Коваленко О. В.* Стилистические функции жанрово-маркированной лексики исторических романов В. Скотта. *Мова і культура.* К., 2002. Вип. 2. Т. 4/1. С. 137–143.
6. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. 2 вид. К. : Академія, 2005. 368 с.
7. *Лазарев О. В.* Проблема відтворення української історичної термінології у французькому тексті. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства.* Вип. 10. 2016. С. 90–92.
8. *Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П.* Українське термінознавство. Львів.: Світ, 1994. 216 с.

9. *Сливка М. І.* Функціонально-когнітивні відповідники українських історико-культурних реалій в англомовних виданнях. Автореф. ... канд. дис. Київ, 2008. – 15с.

10. *Томіленко Л.* Історизми й історичні терміни: до проблеми розмежування. III. *Функціональна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації.* С. 132–137.

11. *Торчинський М. М.* Структура онімного простору української мови. Ч. II. *Функціонування власних назв.* Монографія. Хмельницький: ХНУ, 2009. 403 с.

12. Українська мова. Енциклопедія. К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. 750 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Дейвіс Н.* Європа. Історія: Пер. з англ. К., 2000. 1540 с.
2. *Казакевич Г. М.* Кельти: традиційна культура та соціальні інститути. К.: Фітосоціоцентр, 2006. 260 с.
3. *Котляр М.Ф., Ричка В.М.* Княжий двір Південної Русі X–XIII ст. К.: Наукова думка, 2008. С. 183–355.
4. *Davies, N.* Europe. A History. Pimlico, 1997. 2223 p.
5. *Hrushevsky M.* History of Ukraine-Rus'. Volume 1: From Prehistory to the Eleventh Century. Alberta: University of Alberta Press, 1997. 602 p.
6. *Kubiyovych V., Struk D.* Encyclopedia of Ukraine. Toronto: University of Toronto Press, 1984.
7. *Nahaylo, B.* The Ukrainian Resurgence. London: Hurst & Company, 1999. 608 p.
8. *Wilson, A.* The Ukrainians. Unexpected Nation. USA: Yale University Press, 2002. 380 p.

Liudmyla SLAVOVA, Dr. habil., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
ORCID: 0000-0001-8035-1801
Maryna VOZNA, PhD., Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
ORCID: 0000-0001-6339-93

ETHNIC AND CULTURAL NATURE OF HISTORICAL - TERMINOLOGY: THE COMPARATIVE AND TRANSLATION ASPECTS (based on historical terms of antiquity and Old Rus period)

The article looks into the comparative and translational aspects of historical terms as a group of special professional words used by historians in both

English and Ukrainian academic texts to describe one particular period in Ukrainian history, that of antiquity and Old Rus. Different groups of historical terminology were identified in original Ukrainian and English texts on this period, such as proper names, names to denote items of material culture, social and military status, rank at the royal court, social and religious processes and phenomena. Particular attention was given to those names that denote culture- and period-specific concepts of the described time-period in Ukrainian history. English translations of Ukrainian historical terminology were studied based on non-numerous existing translations from Ukrainian, which were then compared to the approaches used by native English-speaking academics. For those concepts where no equivalents could be found, the authors have offered their own translations. Conclusions were made about the prevailing methods of rendering different classes of historical terms into English, including culture-specific terms which were found in each terminological group. Such culture-specific Ukrainian terminology is rendered into English predominantly via combined renomination, which combines phonological and/or orthographic adaptation and description or via description only. Other methods have been discussed, such as translation by equivalent, loan translation and analogous translation, which were applied to both non-culture specific and culture-specific terminology. Identifying a lexical unit as belonging to one of those groups helps with determining its translation method. Conclusions have been drawn about the general nature of historical terminology, which from the translation point of view can be divided into two big groups: terms denoting universal historical notions and culture-specific historical terms.

Keywords: *Old Rus period, historical terminology, culture-specific terms, equivalent, combined renomination, descriptive translation, analogous translation.*

REFERENCES

1. Zorivchak, R.P. (1989). *Realiya i Pereklad*. Lviv: vydavnytstvo Lvivskoho Universitetu.
2. Zubko, A. (2000). *Ukrayinska onomastyka: zdobutky ta problem*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32501/19-zubko.pdf>.
3. Kiyak T.R., Ohuy O.D., Naumenko A.M. (2006). *Teoriya ta praktyka perekladu (nimetska mova)*. Vinnytsya: Nova Knyha.
4. Kovalenko, O.V. (2011). *Ispolzovaniye istorizmov v romanakh V. Skotta*. *Naukovy Visnyk Volynskoho Nationalnoho Universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni Nauky. Movoznavstvo*, 5. P. 60-64.

5. Kovalenko, O.V. (2002). Stilisticheskiye Funktsiyi Zhanrovo-Markirovannoy Leksiki Istoricheskikh Romanov V. Skotta. *Mova i kultura*, 2, 4/1. P. 137-143.
6. Kocherhan, M.P. (2005). *Vstup do movoznavsya*. Kyiv: Akademiya.
7. Lazarev, O. (2016). Problema vidtvorenniia ukrayinskoyi istorychnoyi terminolohiyi u frantsuzkomu teksti. Aktualni problemy filolohiyi ta perekladoznavstva, 10. P. 90-92.
8. Panko, T.I., Kochan I. M., Matsuyk H.P. (1994). *Ukrayinske terminoznavstvo*. Lviv: Svit.
9. Slyvka, M.I. (2008). *Funktsionalno-kohnytyvni vidpovidnyky ukrayinskykh istoryko-kulturnykh realiy v anhlomovnykh vydannyakh*. Avtoref. kand.dyssert. Kyiv.
10. Tomilenko, L. (2013). Istoryzmy i istorichni terminy: do problemy rozmezhoovannya. *Naukovi Zapysky Vinnytskoho Univesytetu imeni Mykhaila Kotsyubynskoho. Filolohiya. Movoznavstvo*, 17. P. 132-137. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2013_17_28
11. Torchinsky, M.M. (2009). *Struktura Onimnoho Prostory Ukrayinskoyi Movy. Funktsionuvannya vlasnykh nazv*. Khmelnytsky: Vydavnytstvo Khmelnytskoho Universitetu.
12. *Ukrayinska mova. Entsiklopediya* (2000). Kyiv: Ukrayinska Entsiklopediya imeni M.P. Bazhana.

SOURCES

1. Davies, N. (2000). *Yevropa. Istorya*. Per. z angl. Kyiv.
2. Kazakevich, H.M. (2006). *Kelty: traditsiyna kultura ta sotsialni instytuty*. Kyiv: Fitosotsiotsentr.
3. Kotlyar M.F., Rychka B.M. (2008). *Knyazhiy Dvir Pivdennoyi Russi X–XIII st.* Kyiv: Naukova Dumka.
4. Davies, N. (1997). *Europe. A History*. Pimlico.
5. Hrushevsky M. (1997). *History of Ukraine-Rus'*. Volume 1: From Pre-history to the Eleventh Century. Alberta: University of Alberta Press.
6. Kubiivych V., Struk D. (1984). *Encyclopedia of Ukraine*. Toronto: University of Toronto Press.
7. Nahaylo, B. (1999). *The Ukrainian Resurgence*. London: Hurst & Company.
8. Wilson, A. (2002). *The Ukrainians. Unexpected Nation*. USA: Yale University Press.

Дата надходження до редакції – 24.11.2021
Дата затвердження редакцією – 10.12.2021

Поліна ФУРМАНОВА, здобувач
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ АГЕНТИВНОГО НЕЖИВОГО ПІДМЕТА В ЯПОНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто явище агентивного неживого підмета в японській, англійській та українській мовах. Визначено основні два підходи до розв'язання питання агентивного неживого підмета в японській мові: іменниковий та дієслівний, а також детально охарактеризовано іменниковий підхід. Розглянуто теорії про референційну ієрархію та ієрархію позицій.

Ключові слова: агентивний неживий підмет, референційна ієрархія, ієрархія позицій, персоніфікація, емпатія.

Загальновідомим є факт, що різні мови можуть послуговуватися різними конструкціями для передачі тієї самої події. Таку відмінність між «вподобаннями» мов можна помітити під час виконання перекладів – інколи ми відчуваємо, що хоча дослівний переклад буде зрозумілий читачам, краще замінити його на конструкцію, що більш притаманна мові перекладу. Якщо ми кажемо про переклад з англійської мови, то для японської мови, як і для української, однією з таких проблематичних конструкцій є речення з **агентивним неживим підметом**. Для англійської мови такі речення є надзвичайно частотними, у той час як японська та українська мови послуговуються ними набагато рідше. Хоча агентивний неживий підмет неодноразово розглядався дослідниками японської та української мов, для обох мов це питання залишається відкритим. Отож **актуальність** нашого дослідження полягає в необхідності подальшого висвітлення питання агентивного неживого підмета.

На матеріалі української мови агентивний неживий підмет розглянуто в дослідженнях В. І. Карабана [2] та В. Б. Кузнецова [3], на матеріалі японської мови – у роботах Й. Ікегами [5], І. Сьон [8], Ш. Сайто [6, 7]. Утім, слід зазначити, що агентивний неживий підмет японської мови ще не було розглянуто на теренах української японістики, що зумовлює **наукову новизну** нашого дослідження.

Метою дослідження є висвітлення питання агентивного неживого підмета у японській, англійській та українській мовах. Така мета передбачає виконання наступних **завдань**: 1) визначити поняття агентивного неживого підмета; 2) окреслити підхід до його вивчення у вітчизняній лінгвістиці; 3) визначити наявні в японському мовознавстві підходи до вирішення питання агентивного неживого підмета; 4) викласти теорії, розроблені в рамках іменникового підходу до питання.

Об'єктом дослідження є агентивний неживий підмет. **Предметом** дослідження є особливості його вживання у японській, українській та англійській мовах. **Методи** дослідження включають описовий метод, метод лінгвістичного аналізу та порівняння.

1. Агентивний неживий підмет

Агентивний неживий підмет – це підмет, виражений неживим іменником і сполучений з дієсловом-присудком, що позначає дію, яку зазвичай виконують живі істоти [2, с. 103]. Наведемо приклад такого речення:

(1) Ця подія змусила його замислитися.

Тут неживий підмет (подія) виконує дію (змусила), що є притаманною для людей чи живих істот, що здатні до певного волевиявлення.

Як зазначають А Грабар і О Гринько, таке явище можна розглядати як своєрідну персоніфікацію, що при цьому не є стилістичним прийомом [1, с. 4-5]. Автори також перелічують альтернативні назви такого явища: «граматична персоніфікація», «підмет з обставинним значенням» тощо. Але у нашому дослідженні ми використовуємо термін «агентивний неживий підмет».

Цікаво, що таке явище як в українській, так і у японській мовах прийнято розглядати через призму англійської мови. Дійсно, англійська мова дуже багата на речення з агентивним неживим підметом. Деякі з них ми можемо дослівно перекласти на українську мову без зміни структури речення, наприклад:

(2) а. Space precludes adequate discussion of other points in the article [2, с. 104].

б. Обмежений обсяг праці не дозволяє розглянути інші положення цієї статті [2, с. 104].

А ось деякі речення ми вимушені граматично трансформувати, як-от:

(3) a. This chapter summarizes the major points of the study [2, с. 104].

b. У цій главі підсумовуються головні результати дослідження [2, с. 104].

*a1. Ця глава підсумовує головні результати дослідження.

У цьому випадку прямий переклад (3a1) буде неграматичним з погляду української мови, тому ми змушені трансформувати його у 3b (тут і далі виконаний нами прямий переклад з іноземної на українську мову буде позначено у форматі 3a1).

Дослідження агентивного неживого підмета на теренах українського мовознавства дуже тісно пов'язане саме з перекладацьким аспектом: висвітлюються граматичні структури, якими можна перекладати неприродні для української мови агентивні неживі підмети англійської мови, а також називається перелік іменників, для яких персоніфікація є характерною в англійських текстах.

2. Агентивний неживий підмет у японській мові. Традиційний погляд.

Традиційно в японському мовознавстві домінувала думка, що винесення неживого об'єкта в підмет речення є неприродним для японської мови. Це постало гострою проблемою під час прочитання японцями літературних творів англійською мовою, що багата на персоніфікацію. Так, японський письменник, критик та дослідник англійської літератури Нацуме Сосекі у своїй книзі «Теорія літератури» (文学論 /бунгакурон/) звертається до персоніфікації, називаючи її «проектуючими виразами» (投出語法 /то:шюцугохо:/, projective language), та пише наступне: «Коли я бачу вираз, де персоніфіковано абстрактний об'єкт, це навмисне вдавання викликає в мене відразу, ото ж я вирішив сторонитися подібних виразів» [9, с. 292]. Окрім того він називає їх «штучними» [9, с. 292] та «надзвичайно неприродними» [9, с. 292].

Нацуме Сосекі, очевидно, має на увазі персоніфікацію як літературний прийом. Але, як зазначає дослідник Й. Ікегамі, сприйняття персоніфікації мовцями японської та англійської мов відрізняється саме через різний рівень усталеності речень з агентивним неживим підметом у повсякденній мові [5, с. 181]. Так, мовці англійської мови вживають такі конструкції на повсякденному рівні, у

той час як для японської мови вони є менш характерними. Дослідник наводить наступні приклади:

(4) (Приносячи ліки, що точно допоможуть)

a. This medicine will make you feel better [5, с. 163].

b. この薬で気分がよくなるでしょう。[5, с. 163].

a1. Ці ліки тобі допоможуть.

b1. За допомогою цих лік твоє самопочуття стане кращим.

Так, в англійській мові неживий предмет (ліки) виконує дію стосовно людини. У японській мові для передачі такого змісту після іменника «ліки» вживається відмінкова частка орудного відмінку で /де/.

3. Агентивний неживий підмет в японській мові. Переосмислення традиційної теорії.

Утім, останні роки відбувається переосмислення теорії про неприродність агентивного неживого підмета у японській мові. Так, японські мовознавці зійшлися на думці, що неживий підмет не тільки виглядає більш природньо у реченнях із неперехідним дієсловом, а й вживається набагато частіше, ніж в англійській мові [10]. Порівняємо наступні речення:

(5) (У випадку, коли дитина пролила молоко)

a. Oh no, she spilled the milk [10].

b. あら、ミルクがこぼれた。[10].

c. あら、この子ミルクをこぼした。[10].

a1. О ні, вона розлила молоко.

b1. Ой, молоко пролилося.

c1. Ой, дитина розлила молоко.

Так, у ситуації 5 в англійській мові (5a) ми зазначаємо підмет як агент дії (вона) та використовуємо стандартну конструкцію підмет-присудок-додаток. Однак у даній комунікативній ситуації для японської мови буде більш природною конструкція 5b, де додаток англійського речення (молоко) стає підметом, що вживається з неперехідним дієсловом (пролилося) у ролі присудка. Речення типу 5c може вживатися у японській мові лише у тому випадку, коли ми маємо намір трішки засудити дитину [10].

Така особливість японської мови обговорюється у рамках теорії про різні фокуси японської та англійської мов: англійська мова має тенденцію концентруватися на людині (хто що зробив), у той час

як японська – на події, ситуації (що сталося). Однак подальший розгляд цього питання виходить за межі нашого дослідження.

Отож наразі у японському мовознавстві тривають дискусії щодо того, за яких умов агентивний неживий підмет може вживатися з перехідним дієсловом. Для розв’язання цього питання було взято два аспекти: іменниковий та дієслівний.

Підхід із погляду іменникового аспекту має дати відповідь на питання, яким іменникам (чи займенникам) властиво ставати підметом чи додатком речення. Розв’язання питання з погляду дієслівного аспекту полягає у тому, щоб визначити, з якими дієсловами може чи не може вживатися агентивний неживий підмет. Наразі нами не зафіксовано теорії, яка б розглядала лише один аспект, при цьому пояснюючи всі можливі варіації агентивного неживого підмета у японській мові. Це беззаперечно свідчить про необхідність комплексного підходу до розв’язання питання. Проте з огляду на обсяг роботи в цьому дослідженні ми пропонуємо зосередити увагу на іменниковому аспекті питання.

3.1. Іменниковий аспект. Референційна ієрархія.

У рамках іменникового аспекту розглядається питання про те, які іменники мають тенденцію ставати підметами, а які – додатками. У таких дослідженнях дуже часто згадується наробок Т. Цунода, що адаптує теорію Сільверстейна про референційну ієрархію. У дослідженнях наводиться наступна ієрархія іменників та займенників:

Табл. 1 (адаптовано за 齋藤, 2003)

Особові займенники			Іменники				
Перша особа	Друга особа	Третя особа	Члени родини, власні назви	Люди	Тварини	Неживі об’єкти	
						Природні сили	Абстрактні іменники, назви територій

У цій ієрархії лівіші учасники є ієрархічно вищими, ніж правіші [6, с. 51]. Резюмуючи теорію Т. Цунода, Сьон Ін пише: «...якщо у реченні з агентивним неживим підметом додаток є ієрархічно вищим за підмет, речення буде неприродним, а якщо підмет є ієрархічно вищим за додаток, то речення буде природним» [8, с. 109]. Авторка наводить наступні приклади, посилаючись на Т. Цунода:

(6) а. あの事件は加藤を驚かした。

а1. Той випадок здивував Като.

(7) а. 津波が三陸地方を襲った。

а1. Цунамі напало на район Санріку.

Речення 6а вважається менш природним, ніж речення 7а, хоча в обох них підметом є неживий об'єкт. Це можна пояснити через референційну ієрархію: ім'я «Като», що є додатком у 6а, ієрархічно вище за поняття «випадок», що є підметом. А ось іменник на позначення природної сили «цунамі» у 7а є ієрархічно вищим за назву території «Санріку».

Дослідження І. Сьон у 2009 році показало, що частка випадків агентивного неживого підмета, що неможливо пояснити за допомогою референційної ієрархії, у художній літературі становить 13,9 %, а у передових газетних статтях – 2,7 % [8, с. 109]. І. Сьон пропонує пояснити це відхилення з погляду дієслівного аспекту.

3.2. Іменниковий аспект. Ієрархія позицій.

Для розв'язання питання агентивного неживого підмета у японському реченні Ш. Сайто адаптує теорію С. Куно про ієрархію позицій. Її можна підсумувати таким чином:

Табл. 2 (адаптовано за 齋藤, 2003)

Ієрархія:	
У поверхневій структурі речення	E(підмет)>E(додаток) >E(агент дії у пасивній конструкції)
Під час розмови	E(займенник першої особи) >E(займенник другої особи) >E(займенник третьої особи)
У темі розмови	E(тема розмови) ≥E(нові учасники)
Щодо живих та неживих предметів	E(людина) >E(живі істоти окрім людини) >E(речі)

«Е» тут позначає емпатію, а у дужках зазначено об'єкт емпатії для мовця. Так, у реченні:

(8) а. その時、太郎が僕になぐられた。 [6, с. 51].

а1. І тоді, Таро був вдарений мною.

відбувається логічне протиріччя. З погляду ієрархії позицій у поверхневій структурі речення, «я», що є агентом дії у пасивній конструкції, має найнижчий рівень емпатії, а «Таро» – найбільший. Однак з погляду ієрархії позицій під час розмови, «я» мають найбільший рівень емпатії, а «Таро» – найнижчий. Це і робить речення неприродним для японської мови [6, с. 51-52].

Як зазначає Ш. Сайто, теорія про ієрархію позицій у багатьох аспектах збігається з теорією Т. Цунода про ієрархію іменних груп, проте у першій є перевага у поясненні конструкцій з допоміжними дієсловами *くれる/куреру/*, *やる/яру/* тощо. Якщо визначити, що емпатія у даних конструкціях відповідає наступній схемі (табл. 3), то стає зрозумілим, чому речення 9а є неприродним, а 9b – природним.

Табл. 3 (адаптовано за 齋藤, 2003)

てやる	E(підмет) > E(не підмет)
てくれる	E(не підмет) > E(підмет)

(9) * а. 太郎が私を訪ねた。 [6, с. 50].

б. 太郎が私を訪ねてくれた。 [6, с. 50].

а1. Таро навістив мене.

За ієрархією позицій у поверхневій структурі речення, «Таро» має мати більшу емпатію, ніж «я». А з погляду ієрархії позицій під час розмови, «я» мають мати більшу емпатію, ніж «Таро». Однак додаючи допоміжне дієслово *くれる/куреру/* у цю конструкцію, ми наче урівнюємо рівень емпатії в сторону «я», і це робить речення природним для японської мови [6, с. 50].

Слід зазначити, що Ш. Сайто адаптує теорію ієрархії позицій не з метою комплексного розв'язання питання, а з метою визначення підходу до підвищення природності японських речень із неживим агентивним підметом, у яких використано допоміжне дієслово *くれる/куреру/*. Так, як зазначає автор, приклад 10а буде звучати

природніше, ніж 10b, саме через наявність у 10a допоміжного дієслова *くれる/куруру/*, що урівнює емпатію у сторону отримувача «корисної інформації».

(10) a. この本は有益な情報を提供してくれる。 [6, с. 51]

b. この本は有益な情報を提供する。

a1. Ця книга надає корисну інформацію.

4. Проблеми іменникового аспекту

Як зазначено нами вище, розгляд проблеми виключно з погляду іменникового аспекту не дає повної та вичерпної відповіді на питання, які іменники можуть ставати підметами чи додатками та чому. Так, І. Сьон наводить декілька прикладів, які не відповідають теорії Т. Цунода:

(11) a.

泰山木の花が、美しかった。大きな花びらが、恐れずに雨を享けて咲いている。 [8, с. 109]

a1. Квітки магнолії були прекрасні. Великі пелюстки без жодного страху приймали (в себе) краплі дощу.

(12) a. 花子の言葉が彼を傷つけた。 [8, с. 101]

a1. Слова Ханako поранили його.

Окрім цього, як зазначає Ш. Сайто, підхід Т. Цунода заснований на теорії, що широко застосовується до різних мов світу. Отож стає незрозумілим, чому референційна ієрархія активно, але вибірково порушується в англійській мові [7].

(13) a. Then, John was hit by me. [7, с. 86]

a1. І потім Джон був вдарений мною.

Так, у пасивному реченні 13a правило референційної ієрархії поширюється і на англійську мову [7, с. 86].

Ієрархія позицій, у свою чергу, також не є досконалою. По-перше, вона не надає комплексного підходу до вирішення питання, а пояснює лише окремі аспекти природності деяких речень з агентивним неживим підметом. На нашу думку, їй не вистачає детальності у поясненні природності речень типу 7, де підметом і додатком є неживі об'єкти. По-друге, їй також не вдається пояснити природність речень типу 11 та 12.

5. Агентивний неживий підмет в українській мові

На нашу думку, питання агентивного неживого підмета в українській мові є не менш проблемним, ніж у японській чи англій-

ській. Так, українська мова послуговується реченнями з агентивним неживим підметом значно рідше, ніж англійська, але частіше, ніж японська.

Як і японська мова, українська мова часто послуговується обставиною причини для передачі значення, що його матиме англійське речення з агентивним неживим підметом:

(14) a. Rain prevented us from going on picnic. [10]

b. 雨でピクニックに行けなかった。 [10]

c. Через дощ ми не пішли на пікнік.

a1. Дощ завадив нам піти на пікнік.

b2. Через дощ ми не змогли піти на пікнік.

Заслугове на увагу те, що навіть структура речення під час перекладу англійських конструкцій з агентивним неживим підметом в українській та японській мовах може збігатись: як проілюстровано у прикладі 14, під час перекладу підмет англійського речення стає обставиною причини, а додаток англійського речення – підметом при присудку, вираженому неперехідним дієсловом.

Українська мова також може послуговуватися безособовими дієслівними реченнями, а японська – конструкціями з *なる* (*нару/ставати*) та пасивними конструкціями без зазначення агента дії.

6. Висновки

У статті ми визначили, що агентивний неживий підмет є конструкцією, що притаманна англійській мові, у той час як для української та японської мов вона є менш характерною. На теренах вітчизняної лінгвістики такий стан подій призвів до вивчення агентивного неживого підмета насамперед для задоволення перекладацьких потреб: висвітлюються граматичні структури, якими можна перекладати неприродні для української мови агентивні неживі підмети англійської мови, а також називається перелік іменників, для яких персоніфікація є характерною в англійських текстах.

Сучасні дослідники японської мови намагаються віднайти умови, за яких агентивний неживий підмет може вживатися з перехідними дієсловами. Такі умови прийнято пов'язувати з двома аспектами: дієслівним та іменниковим. У цьому дослідженні ми розглянули іменниковий аспект, а саме наступні теорії у його рамках: теорію про референційну ієрархію та теорію про ієрархію позицій. Обидві теорії намагаються пояснити, які саме іменники (чи займенники)

мають тенденцію ставати підметами чи додатками у реченнях з агентивним неживим підметом. Однак жодній з цих теорій так і не вдається до кінця пояснити закономірності, що працюють у японській мові, отож ми вважаємо, що є необхідність комплексного підходу до питання, що включатиме розгляд і дієслівного аспекту також.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грабар А., Гринько О.С. Особливості передачі агентивного неживого підмету з англійської мови на російську (на матеріалі англomовного телесеріалу). *Збірник наукових статей студентів та викладачів відділення перекладу*. Одеса, 2019. С. 4–9.

2. Карабан В.І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову. Частина 1: Граматичні труднощі. Київ: Tempus, 1997. 317 с.

3. Кузнецов В.Б. Персоніфікація деяких іменників як важливий вид трансформації при перекладі з української мови на англійську. Електронний ресурс [Режим доступу]: <http://eprints.zu.edu.ua/2123/1/04kvbuma.pdf>

4. Kuno S., Kaburaki E. Empathy and Syntax. *Linguistic Inquiry*. 1977. Vol. 8, No. 4. P. 627–672.

5. 池上嘉彦. 英語の感覚・日本語の感覚〈ことばの意味のしくみ〉. 東京: NHK出版, 2018. 249 頁.

6. 斎藤伸治. 視点と日本語の無生物主語. *アルテスリベラレス*. 2003. №72. 頁 43–54.

7. 斎藤伸治. 無生物主語構文について. *アルテスリベラレス*. 2001. №68. 頁83–93.

8. 熊鷹. 日本語無生物主語他動詞文の許容に影響を与える要因とその関係. *学習院大学大学院日本語日本文学*. 2014. №10. 頁 110–94.

9. 夏目漱石. 漱石全集第十一卷. 東京: 漱石全集刊行会. 1935. 618 頁.

10. する」言語と「なる」言語を考え直す//くろしお言語大学熟.
URL: https://www.gengoj.com/seminar/view.php?seminar_list_id=2.

Polina FURMANOVA, applicant
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES OF INANIMATE SUBJECT IN JAPANESE, ENGLISH AND UKRAINIAN

The article summarizes the main approaches to the problem of inanimate subject in Japanese. While English has a strong tendency to use inanimate

subject on a daily basis, Japanese language has a lot of restrictions for this type of construction. As these restrictions seem to appear both in subjects and predicates of the sentences, the two approaches – nominal and verbal – were elaborated in order to account for the phenomena. Nominal approach accounts for the nouns, that tend to appear in the subject or object position, while verbal approach tries to find out which verbs can be used in the sentences with an inanimate subject. This article outlines the nominal approach and explains two theories that were elaborated in Japanese studies. The first theory developed by T. Tsunoda adopts referential hierarchy of Silverstein and states that although personal pronouns and nouns that indicate animate objects have a stronger tendency to become a subject of the sentence, there is a hierarchy between the nouns that name inanimate objects. For example, the nouns that indicate natural forces are more likely to become the subject of the sentence than nouns that indicate abstract notions and territory names. The second theory developed by S. Saito adopts the empathy hierarchy (hierarchy of the positions) of S. Kuno in order to account for the extending acceptance of the sentences with inanimate subject that include auxiliary verb 'kureru'. The theory states that 'kureru' in such types of sentences manages to balance empathy on the non-subject participant (which is an animated entity) rather than the subject, that results into an acceptance of the type of sentences. The article also suggests that there are some similarities in the way Ukrainian and Japanese speakers tend to translate English sentences that have an inanimate subject. The article also points out the necessity for Ukrainian studies to develop its own approach to the sentences with inanimate subject, because it seems that Ukrainian language has its own restrictions on such sentences.

Keywords: *inanimate subject, referential hierarchy, hierarchy of the positions, empathy hierarchy, personification, empathy.*

REFERENCES

1. Grabar A., Grynko O. S. (2019) Osoblyvosti peredachi agentyvnoho nezhyvogo pidmetu z angliiskoi movy na rosiiskiu (na materialy anglomovnoho teleserialu) [Features of the agent inanimate subject transformation during English-Russian translation (on the material of the English-language TV series)]. *Zbirnyk naukovykh stattei studentiv ta vykladachiv viddilennya perekladu – Collection of scientific articles of students and teachers of the translation department.* 4–9 [in Ukrainian].
2. Karaban V. I. (1997) Posibnyk-dovidnyk z perekladu angliiskoyi naukovi ta tehnicnoi literatury na ukrainsku movu. Chastyna 1: Gramatychni trudnoshchi [Handbook of English-Ukrainian scientific and technical literature translation. Part 1: Grammatical difficulties]. Kyiv: Tempus [in Ukrainian].

3. Kuznetsov V. B. (2004) Personifikatsiia deiakuh imennykiv yak vazhlyvyi vyd transformatsii pry perekladi z ukrainskoi movy na angliisku [The Personification of Certain Nouns as an Important Type of Transformation in Case of Ukrainian-English Translation. Retrieved form: <http://eprints.zu.edu.ua/2123/1/04kvbuma.pdf>

4. Kuno S., Kaburaki E. (1977) Empathy and Syntax. *Linguistic Inquiry*. Vol. 8, No. 4. P. 627–672.

5. Ikegami Y. (2018) Eigo no kankaku · nihongo no kankaku (kotoba no imi no shikumi) [The feeling of English · The feeling of Japanese (The structure of the language meaning)]. Tokyo: NHK Publishing [in Japanese].

6. Saito S. (2003) Shiten to nihongo no museibutsushyugo [Empathy and Inanimate Subjects in Japanese]. *Arutesuriberaresu - Artes liberals*. 72.P. 43–54 [in Japanese].

7. Saito S. (2001) Museibutsushyugokoubunnitsuite [On Inanimate-Subject Constructions]. *Arutesuriberaresu - Artes liberals*. 68. P. 83–93.

8. Xiong Y. (2014) Nihongomuseibutsushyugotadoushibun no kyoyou ni eikyou wo ataeru youin to sono kankei [The factors that affect the acceptability of Japanese transitive sentences with inanimate subjects and their relationships]. *Gakushuindaigakudaigakuinnihongonihonbungaku - Gakushuin University Graduate School nihongo-nihonbungaku*. 10. P. 110–94.

9. Natsume S. (1935) Soseki zensyuu dai jyuuichi kan [Complete works of Soseki. Volume 11]. Tokyo: Sosekizensyuukankokai [in Japanese].

10. ‘Suru’ gengo to ‘naru’ gengo wo kangaenaosu [Reconsidering ‘suru’ languages and ‘naru’ languages]. *Kuroshio gengodaigakujyuku – Kuroshio language university courses*. Retrieved from https://www.gengoj.com/seminar/view.php?seminar_list_id=2 [in Japanese].

Дата надходження до редакції – 09.11.2021

Дата затвердження редакцією – 25.11.2021

Наукове видання

**МОВНІ
І КОНЦЕПТУАЛЬНІ
КАРТИНИ СВІТУ**

Збірник наукових праць

Випуск 1(71)

Редактор *Т. В. Мельник*
Технічний редактор *Ю. О. Куценко*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60×84^{1/16}. Ум. друк. арк. 8,4. Наклад 100. Зам. № 222-10397.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф14.
Підписано до друку 25.05.22

Видавець і виготовлювач
ВПЦ «Київський університет»
Б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua http: vpc.knu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02